

SZÉPHALOM

SZERKESZTI

ZOLNAI BÉLA

XIII. KÖTET

SZEGED

A FERENCZ JÓZSEF-EGYETEM
ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK
KIADVÁNYA

50327

NISARD MAGYARORSZÁGI HATÁSA

Nisard-t Magyarországon az 1830-as évek végétől kezdve emlegetik, eszméi és művei mélyebb ismerete és hatása 1870 felé kezdődik. Ennek oka egyrészt abban található, hogy főművének, *A francia irodalom történetének* utolsó kötete 1861-ben látott napvilágot és Nisardnak éppen ez a könyve érdekelte tárgyánál fogva legjobban a külföldet, így a magyar közönséget is; másrészt abban, hogy a szabadságharcot s főleg a ki-egyeződést követő magyarországi szellemi légkör meglepően kedvezett a Nisard által képviselt józan-klaszszikus, biedermeier iránynak.

A hetvenes években már nagyon sok említést, idézést, hivatkozást találunk Nisardra a vezető irodalmi tekintélyek részéről. Népszerűségét fokozta két művének, köztük *A francia irodalom történetének*, magyar nyelvű megjelenése, a Magyar Tudományos Akadémia kebelében megalakult Könyvkiadó Bizottság első kiadványai között.

Nisard *Irodalomtörténete* lett az első nagyszabású francia irodalomtörténeti mű, melyet magyar nyelvre lefordítottak. Így a franciául nem tudó magyar olvasóközönségnek a francia irodalomra vonatkozó ismeretekért természetesen ehhez kellett fordulnia, ennek tanait szívni magába. Vezető irodalomtudósaink szeme előtt e munka lefordításánál éppen ez a főcél lebegett: a Nisard által propagált moralizáló-polgári-konzervatív irodalomszemlélet minél szélesebb körökben való elterjesztése.

Valóban nagyrészt a fordításnak köszönhető, hogy Nisard magyarországi tekintélye és hatása a múlt század 80-as éveiben oly nagy volt és a XX. század elejéig tartott. Ettől kezdve azonban az Akadémiához közelálló Nisard-kultusz mellett mind erőteljesebben jelentkezett a vele ellentétes, szabadabb szellemű irányzat.

A mai tudomány-kritika végül, a pro és contra állásfoglalásokon felülemelkedve, már objektíve tud számolni Nisardnak és magyarországi visszhangjának egész jelentőségével.

1. A Tudománytár Nisardról.

(1836-1841.)

A tudomány és irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése érdekében Magyar Tudós Társaság néven 1830-ban megalakult a Magyar Akadémia, mely a magyar irodalom fejlődését szabályokkal és mintákkal igyekezett előmozdítani és irányítani. Ennek a jegyében indítja meg évkönyvét, a *Tudománytárt*, mely külföldi lapok nyomán állandóan tudósít

az európai irodalmak újabb termékeiről és szellemi áramlatairól.

Ismeretes, hogy Magyarországon 1830-tól számítható a Franciaország iránti nagy érdeklődés.¹⁶⁴ A júliusi forradalom hírére szinte minden szem Páris felé fordult s a lelkesedés és érdeklődés határtalan a szabadságot újra és újra kivívó nép és annak irodalma iránt. Így a *Tudománytár* is valamennyi külföldi irodalom közül legtöbbit a franciával foglalkozik. 1836-tól kezdve Nisard neve többször előbukkan, sajnos nem eredeti cikkekben. Főként újabb munkáinak ismertetéseivel találkozunk itt francia és német források nyomán. A bírálatok hangja általában nagy tiszteletről tanuskodik, ami figyelemreméltó tény: nem eredeti magyar véleményekkel állunk szemben, de a pusztá fordításban leközölt kritikák is mutatnak bizonyos irodalmi állásfoglalást. A magyar irodalmi közvéleménynek Nisard-ral szemben való alakulására nézve igen fontos volt, hogy milyen szellemben kommentálják először Magyarországon, az ország első irodalmi fórumából.

1836-ban érdekes cikket közöl a *Tudománytár* a *France littéraire* 1835 decemberi száma nyomán *A francia szépliteratúra 1835-ben* címmel.¹⁶⁵ A különböző kritikai módszerekről szólva az ismeretlen francia cikkíró Nisard-i nem a dogmatikus, hanem a „classica critica“ művelőjének minősíti. A cikkíró biedermeier fölfogására utal az a dicsérő megjegyzése, melyben kiemeli, hogy az ilyen fajta kritika nemcsak a legtökéletesebb, hanem a legszerényebb is.¹⁶⁶ *Voltaire*, *Marmontel*, *La Harpe* és *Dussault* kritikája ez, kiket mint „hosszú legméltóbb onoka“, Nisard utánoz... A cikkíró nyilvánvalóan a romantika-ellenes párthoz tartozott. Erősen konzervatív beállítottságát még jobban feltűntetik elragadtatott szavai az *Études de mœurs et de critique sur les poètes latins de la décadence* c. könyvről, mely Nisardnak a romantikusok ellen írott egyik legkiméletlenebb és legelfogultabb támadása volt. Nisard első magyarországi említése tehát egy elfogult romantika-ellenes francia véleményt visszhangoz.

Két következő adatunk a latin klasszikusok Nisard vezetése alatt megjelent francia kiadását propagálja.¹⁶⁷ Az első csak a címre és a meginduló sorozat előfizetési árának a közlésére szorítkozik, a második már nagy elismeréssel nyilatkozik a fordításokról. Az ismeretlen francia cikkíró kifejti

¹⁶⁴ Az előzményekről v. ö. B. Gesmey, *Les débuts des études françaises en Hongrie*. Szeged. 1938.

¹⁶⁵ *Tudománytár*, Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság, 1836. 10. köt. 231-45. A francia szépliteratúra 1835-ben. Ford. Csató Pál.

¹⁶⁶ V. ö. Zolnai B., *A magyar biedermeier*, Bp. 1940.

¹⁶⁷ *Tudománytár*, *Literatúra 1837*, I. 227; 1939, III. 305-6. A „Bibliographia“ rovatot, melyben ezek az ismertetések megjelentek, Almási Balogh Pál szerkesztette. Az ismertetések nem eredetiek, forrásuk azonban nincs föltüntetve.

együttal, hogy egy olyan korban, amikor a latin studiumok napról-napra hanyatlanak, a latin klasszikusok által való tanításra egyedüli mód műveik lefordítása lehet. A latin studiumok hanyatlását nálunk is konstatálja az ismertetés magyar fordítója, Almási Balogh Pál, kinek ez a zárjelben tett megjegyzése rávilágít a sorozat magyarországi időszerűségére. Nisard vállalkozása rokon volt a magyar Akadémiának és folyóiratának klasszikus szellemével, hiszen a magyar Akadémia is megjelentetett fordításban hellén és római remekírókat. Ezért hirdette olyan örömmel a magyar Akadémia folyóirata a latin klasszikusoknak Nisard által sajtó alá rendezett francia kiadását. A sorozat elég népszerű is lett Magyarországon, valamennyi nagyobb könyvtárban és multszázadi tudósaink magánkönyvtárában megtalálható néhány kötete.¹⁶⁸

1840-ben Nisard *Mélanges* (1838) című tanulmánykötetét ismerteti a *Tudománytár*, valószínűleg francia forrás nyomán.¹⁶⁹ Kifogásolja a könnyű irodalom ellen írt manifestumot azzal a meglepő indokolással, hogy maga ez a cikk is a könnyű irodalomhoz tartozik! Helyesli azonban Nisardnak ugyanabban a cikkben a modern drámáról és regényről kifejtett elutasító bírálatát. Dicséri a *Tudománytár* ismertetése Nisardnak Hugo-ról, és Lamartine-ről szóló elítélő kritikáit, valamint későbbi kisebb cikkeit és útleírásait, izlés, felfogás és stílus szempontjából. Nisard azonban — a cikkíró szerint — túlságosan bámulja Chateaubriand-t, ami nem tetszhet annak, „ki tudja az ő káros befolyását korunk literatúrájára“. Ez az elfogultság még jobban megvilágítja a *Tudománytár* szövegének, illetőleg a mögötte rejlő francia kritikusknak Nisardnál is túlzott romantika-ellenes beállítottságát. A *Tudománytárnak* ez az ismertetése megint a leghevesebb romantika-ellenzék véleményét tolmácsolja. Nem véletlen, hogy fordítója, Almási Balogh Pál, református pap fia. Magyarországon u. i. a korai francia romantícizmusnak — éppen erős katholizmus-kultusza miatt — legszigorúbb bírálói a protestánsok közül kerültek ki.

1841-ben a *Tudománytárnak* *Literatura* című kötete a *Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands* (1837) nyomán *A. Carrel írói tulajdona* címen cikket közöl a híres zszurnaliszta halála alkalmából.¹⁷⁰ Carrel, a *National* főszerkesztője 1837-ben tragikus körülmények között halt meg s Nisard ugyanabban az évben a *Revue des Deux Mondes*-ban hosszabb cikket szentelt barátja s egykori szerkesztőtársa emlékének. Későbbi tanulmányköteteibe, így az 1838-ban megjelent s a *Tudománytárban* (1840) ismertetett *Mélanges*-ba is fölvette ezt a

¹⁶⁸ Pl. Angyal Dávid és néhai Schwartz Gyula történettudósoknál.

¹⁶⁹ *Tudománytár Literatura* 1840, IV. 390. A „Bibliographia“ rovatban, Almási Balogh Pál aláírásával, ismét megnevezetlen forrás nyomán.

¹⁷⁰ *Tudománytár Literatura* 1841, V. 58-62. „D. I.“ fordításában.

cikkét. A tanulmány, mely Carrelt mint politikust, magánembert és író-t jellemzi, fölkelte a német lap érdeklődését, különösen Nisardnak Carrel stílusáról mondott véleménye miatt, mely egészen megegyezett Chateaubriand-nak erről nyilatkoztatott dicséretével. A cikk idevonatkozó részét néhány bevezető sor után három oldalon át idézi a német lap, a *Tudománytár* pedig szóról-szóra átveszi a német cikket.

2. Nisard és a klasszicizmus körüli viták.

(1859-1867.)

A Nyugaton egymással küzdő klasszicizmus és romantika harca nálunk is mindjobban foglalkoztatja az irodalmi világot. Nisard-nak épen erre a problémára vonatkozó állásfoglalásai, ezzel kapcsolatos munkái keltenek visszhangot Magyarországon. Neve a vezető esztéták körében mind ismertebb lesz s a legkülönbözőbb folyóiratokban és ujságokban bukkan föl. *Francia Irodalomtörténetét* már 1863-ban, tehát a négy kötet megjelenése (1861) után alig két évvel ismerteti Arany *Koszorú*-ja, 1867-ben pedig nem kisebb tekintély, mint Gyulai Pál használja föl szinte egyedüli forrásként a francia klasszikus drámáról írott tanulmányában.

1850-ből újabb adatunk van Nisard magyarországi ismeretéseiben a német közvetítés szerepére. A *Schmetterling* nevű pesti hetilap egy angliai útleírást közöl Nisard-tól *Erinnerungen an Nottinghamshire* c. alatt.¹⁷¹ Ez a cikk a *Revue des Deux Mondes*-ban (1850) megjelent Byron-tanulmány első része, ahol költészetének méltatásáról még nem esik szó, csak — többek között — arról a kastélyról, ahol az ifjú Byron néhány évet töltött. Említésreméltó, hogy a cikket már megjelenési évében leköszölte németül egy magyarországi lap. A Nisard iránti nagy érdeklődés egyik bizonyítéka ez is.

1856 december 12-én Nisardra hivatkozik a *Budapesti Hírlapban* az őt később erősen propagáló nemzeti klasszikus irodalomfelfogás egyik hancosa, Salamon Ferenc,¹⁷² abból az alkalomból, hogy Nisard a francia Akadémiában Ponsarddal együtt a klasszikai és shakespearei tragédiáról értekezett, amely kérdést ő maga, Salamon Ferenc épen előző nap, hasonló szellemben tárgyalt.¹⁷³ A magyar író megelőző cikke azt hangoztatta, hogy a Shakespeare iránti rajongást sem

¹⁷¹ Der Schmetterling. Belletristisches Beiblatt zum Spiegel, 1850. Nr. 30, 32, 33. V. ö. Nagyivánné Barhó Margit, Francia irod. a magyarországi német folyóiratokban (1767-1852), Bp. 1934, 100.

¹⁷² Salamon Ferenc, Tragoedia. Felolvasások a francia akadémiában, Budapesti Hírlap 1856. dec. 12-13.

¹⁷³ Salamon Ferenc, Ristori. U. o. 1856. dec. 3.

szabad túlzásba vinni s abba az egyoldalúságba esni, hogy csak őt ismerjük el tragédiáiróként. Bármily formában lehet igazi és maradandó tragédiát írni, miután a lényeg a fontos, az, hogy örök időkre a szívhez szóljon s egy egész nemzet lelkében visszhangozzék. Nem a forma a fontos tehát, a hármas egység megtartásával vagy elvetésével egyformán lehet jó tragédiát írni. Lessing és Hugo épen hazájuk kritikusaiknak és költőinek látóköreit akarták szélesíteni azzal, hogy Shakespeare-t mutatták fel mintaképül. Nálunk viszont fordítva, épen az szélesítené látóköriünket a drámára nézve, aki a Lessing által kárhoztatott alakú, vagyis a klasszikai törvények szerint írott tragédiákat állítaná követendő eszménynek.

Épen erről a témáról értekeztek másnap, Ponsard és Nisard az Akadémiában, beszédjüket Salamon Ferenc, a saját véleményének alátámasztására egy héttel később kivonatban ismerteti. Ponsard beköszöntő beszédében a klasszikus tragédiát dicsérte a modernnel szemben és hangoztatta, hogy drámában fő a lényeg, az írónak csak a természet és a szív hűsége ellen nem szabad vétenie, a forma azonban mulékony és sokszor a kor téves konvencióit kénytelen tükrözni. Ezért el kell tekintenünk a korizlésből folyó hibáktól, mert enélkül egy nagy költőt sem tudnánk élvezni, Shakespeare-t sem, kiről Ponsard megjegyzi, hogy a durvaságot gyakran túlzásba viszi.

Nisard üdvözlő beszédében, melyet Salamon Ferenc a Ponsard-é után ismertet, természetesen szintén az újabbkori dráma ellen nyilatkozott, mely — szerinte — bonyolult eselszövényeivel és meglepetésre számító fordulataival a jellemek és szenvedélyek fejlesztésének nem enged tért és nem egyedül a szép eszméjében keresi a hatást. Nisard egyetért Ponsard-ral abban, hogy a drámák formai alkotottságaitól el kell tekintenünk, mert nem ez a lényeg. Elismeri, hogy a hármas egység betartása nélkül is lehet jó tragédiát írni, de — Ponsard-ral ellentétben, aki az idő és hely egységét a színpad elavult divatjának és külsőségnek nevezte — Nisard véleménye szerint ezek az egységek a dráma természetéből folynak és céljuk nem más, mint a valóságosság fokozása. Ezért venné szívesen, ha korábban is a hármas egység megtartásával írnanak drámát, mert ennek a követelménynek a megtartása semmit sem von le a dráma tökéletességéből, sőt ellenkezőleg, inkább még emeli a színmű értékét, a valóságosság fokozásával.

Érdekes, hogy Nisard, aki a hármas egységet helyesli, a továbbiakban Shakespeare mellett száll síkra, akit — Salamon szavaival élve — „védelmébe vesz Ponsard túlságai ellen“. Kijelenti Nisard, hogy Shakespeare-t az idő minden kritikán felül, Homeros-sal egy rangba emelte, akivel együtt a költészet megtestesült szelleme s a „költői

teremtő erő egyik legnagyobb kútfeje". Nisard Shakespeare iránti rokonszenve egyrészt 1830 előtti romantikus-barát korszakából maradhatott meg, másrészt viszont lelkének abban a többnyire elnyomott romantika-vonzódásában leli magyarázatát, mely őt egész életén át Musset és Chateaubriand rajongójává tette.¹⁷⁴

Lássuk ezekután a magyar cikkíró véleményét, melyet a két francia beszéd ismertetéséhez hozzáfűz. Salamon Ferenc is azt vallotta, hogy minden irányzat jó, ha a költészet, az emberi szív alkotja lényegét. Mint teljesen kompetens, tudós véleményeket, idézte Ponsard és Nisard fent tárgyalt sorait, hogy tanítást, irányítást vonjon le belőlük az alakulóban lévő magyar drámára nézve. Jellemző módon Nisard szavaiból vonja le a tanulságot, mely szerint drámánk érdekében „többféle genre“-ral, vagyis többféle drámai formával kellene érintkezésbe jönnünk, hogy választhassunk. A legfontosabb az, hogy a nemzeti színezet ne a „külformában“, hanem a lélekben legyen meg. Ilyenformán a magyar esztéta a klasszikus tragédiáért rajongó Nisard szavaiból az alakulóban lévő magyar drámára nézve von le tanulságot.

Arany Koszorúja 1863 május 3-án *Külföldi szemle* című rovatában ismertetést közöl *A francia irodalom történelme Nisard-tól* címen.¹⁷⁵ Csak néhány bevezető sor származik a magát meg nem nevező magyar cikkírótól; az ismertetés magjául egy német lap kritikája szolgál, mely Nisard újonnan megjelent munkáját „terjedelmesen“ ismertette. Így nyilvánvaló, hogy a *Koszorú* ismertetése ennek a meg nem nevezett német lapnak a nyomán született meg; ismét német közvetítéssel állunk tehát szemben Nisard magyarországi megismerésénél.

A magyar cikkíró előrebocsátja, hogy Nisard legújabb munkáját nemcsak a francia, hanem a német kritika is nagy méltánylással fogadta, amiből azt látja, hogy az esztétika terén a német irodalom kezd kigyógyulni francia-gyűlöletéből. Ennek igazolására idéz a német lapból, mely Nisardnak Corneille, Racine és Molière-ről adott bírálatát mint teljesen igazságos véleményt fogadta el ellentétben az addig elhangzott elfogult német állásfoglalásokkal. Megjegyzi a német lap, hogy Nisard igen jól tudta, hogy a hármas egység hirdett tanát csak „cum grano salis“ kell érteni. Nisard könyvé-

¹⁷⁴ Nisard-nak ehhez a két romantikushoz való viszonyára v. ö. Fritz Neubert, *Der Kampf um die Romantik in Frankreich*. Deutsche Vierteljahrschrift 1935, 599.

¹⁷⁵ Koszorú 1863, 18. sz. Lehetséges, hogy Arany írta, aki folyóiratánál a legtöbb munkát maga végezte. A szalontai Arany J. múzeumból kapott adatunk, mely szerint az Arany-könyvtárban meglévő magyar kiadás érintetlen, szintén azt bizonyítja, hogy már 1880 előtt ismerte Nisard Francia Irodalomtörténetét.

nek meglepően kedvező bírálata hangzik itt német részről, ami igen fontos tény számunkra, minthogy a magyar közönség ebből a kritikából értesült először Nisard *Francia Irodalomtörténetéről*. Érdekes különben, hogy a *Koszorú* a német bírálatnak épen a nagy klasszikusokra vonatkozó részét tartotta leközlésre érdemesnek. Ez a tény részben a francia remekírók (Corneille, Racine, Molière) iránt megnyilatkozó magyarországi érdeklődésnek tudható be, de Nisard könyvének egyébként is legmaradandóbb részei épen a XVII. századi írókról szóló fejezetek. Természetes tehát, hogy ezekkel keltett legnagyobb visszhangot nemcsak Franciaországban, hanem hazánkban is.

*

Már 1867-ből értékes adatunk van arról a hatásról, melyet Nisard *Irodalomtörténete* a kor legnagyobb magyar kritikusára, a nemzeti-klasszikus esztétika megalapítójára és vezérére, Gyulai Pálra gyakorolt. Gyulai irodalomtörténeti jelentőség és szellemi érték szempontjából ugyan messze maga mögött hagyta Nisard-t, kritikusai egyénisége és esztétikája mégis sok, a francia íróval rokon vonást tüntet föl. Dogmatikus, ítélkező kritikus, az elvek embere volt Gyulai is, ki szigorú és józan kritikájával a közönséget akarta tanítani s a nemes ízlést nevelni. Petőfi forradalmának egykori elismertetője a muló divatoknak alá nem vetett örök szépségek kultuszát ápolta és nem új dolgokat akart hirdetni... Hitt az irodalom örök törvényeiben, melyek paragrafusait köryörtelenül alkalmazta is. Szigorú erkölcsi alapon állva az erkölcsi kihágások s minden szabadosság, túlzás vagy elvtelenség ellensége volt. Megkívánta a költőktől az eszményítést, a költői igazságszolgáltatást a drámában, tiszteletben tartotta a műfajokat, hangoztatta a tartalom és forma közötti harmóniát. Ezekben a vonásokban a népies-nemzeti irodalom lelkes propagátora teljesen megegyezik a klasszikus-polgári Nisard-ral.

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mióta ismerte Gyulai Nisard-t, hallott-e róla rövid párisi tartózkodása alatt, vagy cikkeit ismerte-e a *Revue des Deux Mondes*-ből. Annyi bizonyos, hogy 1867-ben *A francia klasszikai drámáról* című tanulmányában¹⁷⁶ már feltűnő módon felhasználja Nisard *Francia Irodalomtörténetét*, kévéssel megjelenése (1861) után és jóval megelőzve a magyar fordítást (1878-80). Ez nagy szó volt Gyulai-nál, ki köztudomásúlag nem nagyon jól bírta a francia nyelvet, azonkívül annyira önálló egyéniség volt, hogy idegen munkák nehezen befolyásolták. Gyulai különben tanulmánya bevezető soraiban mentegetőzik, hogy csak töredékes vázlatot nyújt a francia klasszikus drámáról,

¹⁷⁶ Budapesti Szemle 1867, 9. kötet, 256-282. (Dramaturgiai dolgozatok, Bp., 1908 II, 291-339.)

tehát maga is beismeri, hogy nem sok előtanulmányt folytatott cikkéhez. Gyulai szavai így alátámasztják megállapításunkat, hogy a nagy klasszikus darabokon kívül jóformán csak Nisard *Francia Irodalomtörténete* szolgált forrásául.

Borbély Ferenc¹⁷⁷ szerint Nisard csak történeti alapot szolgáltatott a cikknek, minthogy esztétikai fölfogásában Gyulai teljesen eltér tőle. Kétségtelen, hogy Gyulai tényleg a Shakespeare-i tragédiához vonzódott. A francia klasszikus tragédia örök értékeiről ugyan a legnagyobb elismerés és csodálat hangján nyilatkozik s azt a német-görög, valamint a korabeli újromantikus dráma fölé helyezi, de tisztán látja és bírálja fogyatékoságait, melyeket Nisard szinte teljesen figyelmen kívül hagy. Gyulai szempontjai, észrevételei sokrétűségével messze felülmulja az elfogult Nisard-t. Azonban esztétikai és kritikai fölénye dacára Gyulai az adatok átvételén túlmenően is felhasználta Nisard *Irodalomtörténetét*, amint azt az adatokban, sorrendben és kifejezésekben mutatkozó számos analógia mellett néhány fontos szempont és megállapítás azonossága mutatja. Nisard-nak a francia klasszikus drámára vonatkozó némely eszméjét elfogadta s magáévá tette Gyulai. Ezeket a nyilvánvalóan Nisard-ra visszavezethető egyezéseket szeretnénk a következőkben megvilágítani.

Nisard ismertette a francia drámai költészet történetét Corneille fellépéséig, Gyulai pedig teljesen ennek a fejezetnek a nyomán nyilatkozik Jodelle, Garnier, Hardy drámáiról és a spanyol darabokról általában.¹⁷⁸ Nisard természetesen Gyulainál részletesebben foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A tartalomban, sőt még a kifejezésekben is megmutatózó feltűnő hasonlóság érzékeltetésére idézzük Gyulaitól a következő sorokat a megfelelő francia szöveggel együtt:

Cleopatra prológja... Jodelle pöröl benne a *Confrères de la Passion* társaságával, hogy csak a fapapucsos nép számára írja műveit. Ő magasb színvonalra akar emelkedni s megpróbálja a görög tragédia külsőségeit szelleme nélkül. Azonban az ujdonság, az ókori történelemből kölcsönzött nevek, bizonyos ünnepélyesség, a pathetikus ékesszólás kísérletei meglepték a közönséget. Jodelle

Le prologue de cette pièce accusait les *Confrères de la Passion* d'écrire et de jouer pour la populace des sabots. Dans l'enthousiasme de leur succès les amis de Jodelle offrirent au jeune poète le bouc de l'antique tragédie, et en firent, dit-on, un sacrifice, à la mode des païens... Jodelle avait laissé à ses modèles tout ce qui ne se prend point... la vie... qui ne peut être copiée. Mais ces

¹⁷⁷ Borbély Ferenc, Gyulai mint aesthetikus. Kolozsvár, 1912.

¹⁷⁸ Hist. du poème dram. jusqu'à la venue de Corneille (Hist. de la lit. fr., II, 87.) és Des imperfections du théâtre de Corneille... (U. o. II, 117.) c. fejezetekben.

barátai a siker lelkesülésében fölajánlották neki a görög tragédia kecskebakját s mondják, hogy áldoztak is volna egész pogány módon...

noms tirées de l'histoire générale, cette gravité, cette rhétorique... charmaient les esprits...¹⁷⁹

Ugyancsak föltűnő hasonlóságot mutathatunk ki Gyulai és Nisard Garnier-ről írott soraiban.

Jodellet Garnier követte, ki a latin drámát vette példányul és Senecából merítette lelkesülését... Garnier nemcsak a latin tragédia utánzását csatolta a görögéhez, hanem más tekintetben is szélesítette a classicismus körét. Hozzányult a görög és római tárgyakon kívül, a bibliai történetekhez is, mint Corneille *Polyeucte*-ben, Racine *Esther* és *Athalie*-ban követte is...

A Jodelle succéda Garnier. Il continua cette imitation du théâtre antique, mais il se tint plus près de Sénèque que des Grecs... Mais le titre le plus honorable pour Garnier, c'est d'avoir fait une tragédie biblique... L'invention était heureuse. Il en a bien pris à Corneille et à Racine de la suivre, le premier dans *Polyeucte*, le second dans *Esther* et dans *Athalie*.¹⁸⁰

Figyeljük meg az egyezést Hardyról írott soraikban is.

Hardy... egyformán fordult mindenüvé, honnan csak kölesönözhetett. Írt Jodelle és Garnier szellemében, utánozta az olasz pasztoralét, a spanyol drámát. Összevegyítette az é-kori színpad chorusait, dajkáit, hírnökeit az olasz *Pantalonnal* és a spanyol *Matamoreval*, de a cselekményre több gondot fordított mint elődei s némi visszahatásnak adott kifejezést a fejlődő klasszikai tragédia drámaiatlansága ellenében...

Hardi... emprunta partout où il put. Il imita les pastorales italiennes et les drames espagnols; il imita les imitations de Jodelle et de Garnier. Il mêla les chœurs, les nourrices, les messagers du théâtre antique avec les *Pantalons* italiens et les *Matamores* espagnols... Mais il intéressa par un certain mérite d'action... il y eut donc... contre la tragédie savante, une sorte d'insurrection...¹⁸¹

Több ilyen Nisard-reminiscenciát is ki lehetne mutatni Gyulai tanulmányában, ezek azonban a *Francia Irodalom-történetnek* csak mint adatforrásnak a felhasználására bizonysítékok.

A XVII. századi francia dráma jellemzésénél említi Gyulai, hogy Corneille írt olyan drámákat is, melyek

¹⁷⁹ Nisard, Hist. de la litt. fr., II, 92-93.

¹⁸⁰ Hist. de la litt. fr., II, 93-94.

¹⁸¹ U. o. II, 95.

szerényebb társadalmi osztályokban játszódnak le s a *Don Sanche* előszavában meg is okolta ezeket. Corneille szavait bizonyára ismét Nisard könyvéből ismerte Gyulai, mivel nem valószínű, hogy ezt a kevéssé ismert darabot eredetiben olvasta volna. Különben a középfajú drámáról, mint két műfaj egyvelegéről való lesujtó véleményét Gyulai gyakran hangoztatta színikritikaiban. Teljesen fedi ez a Nisard-ét, ki a drámát szintén a műfajok keverése miatt kárhoztatta.¹⁸²

Gyulai a francia klasszikus tragédia legfőbb hibájának a típusos jellemzést tartja. Kisebb baj szemében, hogy tárgyairól letörölte a kor, hely és nemzetiség bélyegét. Itt veti fel a *couleur locale* kérdését, hasonlóan Nisard-nak Racine *Andromaque*-jánál tett megjegyzéséhez:¹⁸³

Vajon szükséges-e, hogy a tragédia személyei kielégítsék a történelmi kutatók és a régiségbúvárok minden követelését? Mindennek nem sok köze a drámai emótióval.

Que m'importe qu'elle ne soit pas une copie exacte du type grec? Le théâtre, chez un peuple civilisé, n'est pas fait pour donner aux savants le plaisir d'apprécier l'exactitude d'un pastiche de l'antique.

Gyulai fenti sorai nyilvánvalóan ismét Nisard hatástanak tulajdoníthatók.

Corneille-t szintén Nisard nyomán tárgyalja Gyulai Pál. Kijelenti, hogy Corneille emelte művészetté a francia drámai költészetet és alapította meg a francia drámai nyelvet. Nisard is ezt a két érdemet tulajdonította neki.¹⁸⁴ Gyulai

¹⁸² A tragikomédiáról mondja, hogy drámának nevezik manapság „afin de déguiser le vice originel du mélange des deux genres, qui en fera toujours un genre douteux“. Majd így folytatja: „Le drame bourgeois n'a pas à se faire honneur d'un ouvrage durable. Voltaire oppose à la théorie de Corneille une raison... invincible: Il ne faut pas, dit-il, transporter les bornes des arts. Tous les raffinements de l'esthétique échouent contre cette raison; c'est un article de foi littéraire dans notre pays...“ (Hist. de la litt. fr., II, 98-99). — Gyulai színikritikaiban 1863-tól kezdve erősen elítélőleg nyilatkozik a középfajú drámáról mint vegyes nemről, melynek határozott stílja sincs és különböző stílok vegyülete; hivatkozik az aesthetikusokra, kik ezt a nemet „egyszerűen megvetik vagy oly kétes becsűnek mondják, melyet valódi költőnek jobb meg sem kísérelni. Ez természetes. E téren még egyetlen nagy költő sem jelent meg mint törvényhozó lángész. Aztán másfelől az aesthetika a határozott stílt, a szigorú műformát legkevésbé a drámában adhatja föl...“ (*Bánk bán* c. cikk. Dramaturgiai dolgozatok, Bp. 1908.) Majd ismét a „drámaköltészet kétes becsű nemének“ nevezi a drámát. Gyulai-nak ezek a nyilatkozatai azt a feltevést látszanak alátámasztani, hogy már ekkor — 1863-ban — ismerte Nisard-t, ami különben sem valószínű, hiszen 1863-ban ismertette N. Irodalomtörténetét a magyar Koszori. Gyulai szavai teljesen Nisard-ét visszhangozzák és a hivatkozás „az aesthetikusokra“ szintén Nisard-ra érthető, aki, amint látjuk, éppen ilyen nyilatkozattal illette ezt a műfajt.

¹⁸³ Hist. de la litt. fr., III, 30.

¹⁸⁴ U. o. II, 88.

szintén a spanyol dráma káros hatásának tudja be Corneille későbbi drámáiban mutatkozó hanyatlását. Heroizmus-kultuszáról szólva idézi La Bruyère szavait, hogy Corneille úgy festi az embereket, amilyenek lenniök kellene s hőseit inkább bámulni, mint utánozni lehet. Ezt az idézetet szintén Nisard-tól vehette.¹⁸⁵ Ezután u. i. — ismét Nisard nyomán — a francia népnek a nagy eszmék és nagy emberek iránti előszeretetről emlékezik meg.¹⁸⁶ Ezt tartja Corneille franciaországi nagy népszerűsége főforrásának. A nagy költő nemzetére gyakorolt hatásáról szólva Nisard-ral azonos konkluzióra jut, sőt hivatkozik is „egy francia kritikus” szavaira, akiben nem nehéz Nisard-ra ismernünk:¹⁸⁷

Méltán kiált iel egy francia kritikus Corneilleről szólva: „Mi a hősiesség bálványozói vagyunk s nyomoraink örvényében is tapsolunk annak, ki nagy szerepet játszat velünk a világ színpadán s megnyeri nekünk az emberiség tapsát. Isten ne adja, hogy a hősiesség iránti babonás lelkesülésünk kiapadjon. Ez lelkünk aczélrugója: ez adja vissza nekünk mindig a dicsőséges békét s a tiszteletes nyugalmat. Isten ne engedje, hogy a nagy Corneille valaha népszerűtlen legyen színpadunkon, mert az nap megszűnnénk nagy nemzet lenni.“

Nous sommes idolâtres des héros, et du fond de notre misère nous battons des mains à ceux qui nous font jouer quelque grand rôle sur la scène du monde et qui nous attirent les applaudissements du genre humain. A Dieu ne plaise que cette superstition pour l'héroïsme s'affaiblisse dans notre pays! C'est le ressort de nos âmes; c'est ce qui rendra toujours parmi nous la paix glorieuse et le repos respectable. Le jour où le grand Corneille cesserait d'être populaire sur notre théâtre, ce jour-là nous aurions cessé d'être une grande nation.

A fenti sorok még nyilvánvalóbban bizonyítják, hogy Gyulai egész cikkét Nisard *Irodalomtörténete* inspirálta, bár a francia tudós véleményét nem osztja minden tekintetben. Így Corneille-re vonatkozólag, akiről eddig Nisard-ral egyezően nyilatkozott, most rávilágít arra, hogy a nagy költőt épen a hősiés iránt tanúsított előszeretete akadályozta meg abban, hogy valódi tragikái költő lehessen. Hősei erősebbek szenvedélyeiknél, nem esnek azoknak áldozatul; így nem is tragikái alakok és a darabok tragikái hatása elmarad. A közönség is megérezte, hogy nem igazi tragédiák ezek, minthogy hiányzott megindító tragikái hatásuk. A közönség elérékenyítést várt a tragédiától. Vágyának Quinault tett eleget: ezért fogadta Quinault elérékenyítő darabjait meg nem érdemelt tapsokkal. Az igazi tragikái hatást végül Racine darabjai váltották ki, — mondja Gyulai.

¹⁸⁵ U. o. II. 112.

¹⁸⁶ U. o. II. 116.

¹⁸⁷ U. o. II. 117.

Corneille drámáinak tragikai hiányosságát Nisard még nem konstata; ő különben sem igen jutott el megállapításaival Gyulai kritikái észrevételei mélységéig. Amit azonban Gyulai az érzelmre ható, vagyis megindító tragédia utáni vágyról, Quinault sikeréről és Racine-ról mond, azt már ismét Nisard-ból vehette.¹⁸⁸

Gyulai — mai fölfogásunknak megfelelően, és ebben Gyulai megelőzte korát — Racine-t tartja nagyobb tragikai költőnek, drámáinak igazi tragikai hatása miatt, míg Nisard — amint már Borbély Ferenc megjegyezte — óvakodott Corneille-nek vagy Racine-nak adni az elsőséget. Sőt — Borbély szerint — Nisard egyáltalán nem is látta meg a két tragikus közötti különbséget, mivel azt mindössze abban a szűk megállapításban formulázta, hogy a Corneille-i tragédia igazsága magasabb, a Racine-i tragédiáé általánosabb, mert Corneille jellemei inkább hősök, a Racine-éi inkább emberek és több ember, mint hős van a világon... Borbélynak Nisard fenti szavai nyomán tett megállapítása azonban nem teljesen fedi az igazságot, mert Nisard részletebben foglalkozott művészetük összehasonlításával s lényeges különbségeket is észrevett. Így például Corneille tragédiáinak csak a képzeletre és az észre, Racine-éinak a szívre és az érzékenységre (sensibilité) való hatását és utóbbinál kiemeli az érzelmek és szenvedélyek csodás festését, valamint a női jellemelek mesteri rajzát. Ezenfelül még nála meglepő líraisággal nyilatkozott Nisard a szenvedélyeknek a közönségre gyakorolt megindító drámai hatásáról is.¹⁸⁹

Racine tragédiáiban Gyulai ismét Nisard nyomán fejtegeti a szenvedélyek szerepét, de a francia kritikusnál tovább megy, kiemelve, hogy Racine tragikumája sokkal erősebb a Corneille-énál: Sophokles és Shakespeare tragikumával rokon. Gyulai hivatkozik itt La Bruyère szavaira, melyeket azonban szintén Nisard-ból vehetett. Eszerint a két költő tragédiáinak hatása egyenlő becsű. Corneille arra ad példát, hogy milyen legyen az ember, Racine pedig, hogy mitől őrizkedjék. Nisard ugyanezt a véleményt vallotta, Gyulai azonban csak az erkölcsi hatás szempontjából fogadja azt el, tragikailag nem. Itt tehát ismét felülemelkedik Nisard szempontján, elválasztva az erkölcsi hatást a tragikaitól.

A francia klasszikus drámában Gyulai szerint a vígjáték ér a legtöbbet. Molière-t, mint sokkal nemzetibb és szélesebb körű tehetséget tragikus társai fölé, Shakespeare-rel egy rangba helyezi, aki számára a drámai költészet leg-

¹⁸⁸ Lásd Nisard Irodalomtörténete III. kötetének első fejezetét: *Quels perfectionnements pouvait recevoir la tragédie après Corneille. Les tragédies de Quinault: De la sensibilité dans les ouvrages de l'esprit.*

¹⁸⁹ Hist. de la litt. fr., III. 11.

főbb példányképét jelentette és akihez, mint a tökéletességhez, szokta mérni a drámaírókat. Kézzehatnók: vajjon nem Nisard-nak a XVII. századi írók megítélésénél gyakorolt dogmatikus eljárását látjuk-e itt viszont? Még hozzá, Gyulai, épúgy mint Nisard, nem képes dicsérni, anélkül hogy egyáltalán ne támadjon. Különbösen Molière-nek Corneille és Racine fölé helyezését Nisard-ral egyező véleményt hirdet Gyulai, amint ezt a francia kritikus idevonatkozó fejezetének már a címe is megvilágítja: *Pourquoi des trois grands poètes dramatiques du dix-septième siècle, Molière, a-t-il le moins perdu au théâtre?*¹⁹⁰

Gyulai követi francia forrását a Molière-t megelőző francia vígjáték történetében és a nagy komikus fejlődéséről szólva is. A „fensőbb vígjáték” lényegét nyilvánvalóan Nisard nyomán és szintén Molière-ből vonja le:

Mit értett Molière a magas komédia neve alatt? Az élet hübb képét, mint a minő a közönséges vígjátékoké, oly vígjátékot, mely kerüli a vígjáték szokott fogásait, színpadi csinyeit, megveti a véletlen és félreértés komikumát, hol minden természetes ok kikerülhetetlen következményt idéz elő, hol az események valamivel komolyabbak, de a tárgyalás vidám, mely nem idéz elő nagy kaczeit, csak mosolyt, úgyszólván a lélek mosolyát.

Enfin on voulait une image complète de la vie dans une comédie sans incidents, sans coups de théâtre, sans complications invraisemblables; où tout fût une cause naturelle ou un effet inévitable et qui provoquât non ce gros rire... mais le sourire de la raison émue et réjouie par le spectacle d'événements sérieux présentés sous une forme plaisante.¹⁹¹

Ez a definíció a mosoly és nevetés hasonlathoz kapcsolódva Gyulai esztétikájának egyik sokat hangoztatott alapköve lett.

Molière főbb vígjátékai rövid ismertetését adva megjegyzi Gyulai, hogy a francia színműíró műveihez a saját életéből és műveltségéből merített; ugyanezt konstataálta Nisard is, a Molière forrásairól szóló fejezetében.¹⁹² Valószínűleg ugyanennek a fejezetnek a nyomán említi meg Gyulai, hogy miként kölcsönzött Molière, eredetiségét abban mutatva meg, hogy saját szellemébe tudta olvasztani elődei tárgyait, az eredetét messze fölülmulva. Az utánzás Molière-i módját, épúgy mint Nisard, Gyulai is gyakran hozta fel példaként bírálataiban.¹⁹³ Annak a fontosságát is kiemelte, hogy

¹⁹⁰ I. m. III. 125-128.

¹⁹¹ I. m. III. 103.

¹⁹² I. m. III. 117-125.

¹⁹³ Nisardnak Molière forrásairól és utánzásáról tett megállapításai — mint később látni fogjuk — Szász Károlynál is élénk visszhangra találtak.

Molière és Shakespeare, a világ két legnagyobb drámaírója, egy személyben költő és színész volt, amit Nisard is hangoztatott már. A tanulmány utolsó részében Schlegelnek a *Fösvény* ellen felhozott vádjaiival szemben részletes és mély analízissel kimutatja Gyulai, hogy Molière vígjátéka kiválóan fölötte áll elődeinek, Plautus és Terentius darabjainak. Ezt a kérdést Nisard is tárgyalja, de sokkal rövidebben. Gyulai a vádakát megcáfolva kritikai fejtegetésekbe bocsájtkozik a morál, illetőleg a költői igazságszolgáltatás lényegéről, a komikai hősről, az erkölcsi és művészi elemnek a komikumban való összeolvasztásáról, stb. Véleménye szerint Molière-t egyedül némelyik művének szerkezete miatt érheti vád. Gyulai Rousseau vádjáról is megemlékezik, amely szerint a *Fösvény* a rossz erkölcsök iskolája... Gyulainak Rousseau-val szemben elfoglalt igen ellenséges állásfoglalása Nisard antirousseauista elveit juttatja eszünkbe.

A francia klasszikai drámáról konkluzióként végül is megállapítja Gyulai, hogy árnyoldalai mellett nagy fényoldalai vannak és olyan műveket mutat fel, melyek magasan fölé emelik a Goethe-i és Schiller-i német-görög drámának. Corneille-el és Racine-nal keveset foglalkozott Gyulai más cikkeiben, Molière darabjaival azonban több alkalommal is és az itt felvetett eszmék gyakran visszatérnek nála. Így Nisard némely szempontjának és megállapításának hatása Gyulai más kritikai munkájában is megfigyelhető, mert épúgy mint Nisard, ő sem szünt meg bírálatról-bírálatra ismételni fő elveit.

A színtén 1867-ből származó *Rudai népszínház* c. cikkében¹⁹⁴ ismét szóról-szóra megtaláljuk a fensőbb vígjátékról szóló — teljesen Nisard nyomán adott — definícióját,¹⁹⁵ odavéve ezúttal a francia szöveg előtt szereplő Horatius-idézetet is, még jobban elárulva így a Nisard-reminiszcenciát:

...nem idéz elő erős kaczeit s megelegszik úgyszólván a lélek mosolyával, mely az emberi bohóságok komoly oldalát is föllepeli, vagy mint Horatius mondja: „Interdum tamen et vocem comoedia tollit“, de mindamellert alapeszméjénél, főszemélyeinél fogva nem szűnik meg vígjáték lenni.

...On voulait entendre ces accents de la comédie dont parle Horace qui l'élevévent jusqu'à la tragédie sans l'y confondre. (Interdum tamen et vocem comoedia tollit.)¹⁹⁶

¹⁹⁴ Dramaturgiai dolgozatok, II, 343.

¹⁹⁵ V. ö. erről bővebben: D. Nisard, Kolozsvár, 1942, p. 63, *Études Françaises*, 22.

¹⁹⁶ Nisard, i. m. III, 103.

3. Nisard és a magyar Molière-kritika.

(1871-1879)

Nisard magyarországi tekintélyét főleg a nagy francia klasszikusokról írott bírálatok alapították meg. A magyar kritikában való szerepe mindinkább Corneille, Racine és különösen Molière nevéhez kapcsolódik. Molière-kritikájáról már eddig is találtunk említést, így a *Francia Irodalomtörténet* első magyar ismertetésében és Gyulaiánál, aki Nisardnak a francia klasszikai drámáról való véleményéből csak a Molière-re vonatkozó részt fogadta el fenntartás nélkül. Később, 1871-ben, Szász Károly veszi kisebb Molière-értekezése alapjául és irányadójául, néhány év múlva pedig a magyarországi első nagyobb Molière-tanulmány, a Szana Tamásé épül fel Nisardon. Mint egyik legelismertebb Molière-bíráló tekintélyre hivatkozik Nisardra Greguss Ágost is. Nem véletlen, hogy Nisard elsősorban mint Molière-kritikus válik ismertté Magyarországon. A hetvenes években igen nagy érdeklődés nyilvánult meg hazánkban Molière iránt. Ennek köszönhető az a tény is, hogy összes műveinek fordítását éppen ebben az időben adja ki a Kisfaludy Társaság.

Gyulai mellett a nemzeti klasszicizmus másik képviselője, kinél szántén mélyebb Nisard-hatás észlelhető: Szász Károly. A nagy protestáns püspök nem harcos egyéniség, mint Gyulai, hanem érzékeny, gyöngéd lélek, kiegyensúlyozott, harmonikus kedély. Amint költészete a boldog középsszert, mély erkölcsösséget, a végzetes szenvedélyektől mentes tiszta és idilli érzéseket fejezte ki, úgy esztétikájában is konzervatív-polgári motívumok, mérséklet és tanultság érvényesülnek. Kora egyik legműveltebb szelleme, ki a külföldi irodalmakban nagy tájékozottsággal rendelkezett s műfordításaival hozzájárult a nemzeti klasszicizmus nevelő, ismeretterjesztő programjának megvalósításához. Mint kiváló műfordító, Nisard *Francia Irodalomtörténetének* lefordításával őt bízta meg az Akadémia. Szász Károly azonban már korábról ismerte a könyvet s bár Nisardnál felvilágosultabb, liberálisabb kritikus volt, erősen befolyása alá került a XIX. századot megelőző francia irodalomról alkotott véleményében. A romantikusokat azonban — mint későbbi kor gyermeke is — Szász Károly minden elfogultságtól mentesen és őszintén nagyra tartotta. Ebben a tekintetben Nisard semmi befolyást nem tudott gyakorolni reá.

Legfeltűnőbbben Molière-rel foglalkozó tanulmányaiban érvényesül Nisard hatása. Először 1870-ben hivatkozik Nisardra egy rövid Molière-értekezésben¹⁰⁷ a *Précieuses ridicules* c. vígjátékkal kapcsolatban:

¹⁰⁷ Szász Károly, Molière fordításainkról. Olvastatott 1879 okt. 26-án a Kisfaludy Társaságban. Kisfaludy Társ. Évlapjai 1871, VI, 75-100.

...Kevés cselekvénnyel, egyszerű cselszövénnyel, tisztán változott alakokkal, melyeken a hús és vér bőven van, valódi jellemvígjáték már, bár Nisard a helyzetvígjátékok közé sorozza még, hova vele Molière negyedik művét, *Sganarelle ou le cocu imaginaire*-t én is sorozom.

Ezek a szavak különösen jellemzőek, mert pontosan megvilágítják Szász Károlynak Nisardról való véleményét, legalábbis Molière-rel kapcsolatosan: feltétlen tekintélyként fogadta el, akihez az egész tanulmányban híven tartotta magát és ott, ahol mégis vele ellenkező véleményre jutott, mintegy kötelességének tartotta a tőle való eltérését bejelenteni.

Szász Károlynak ez az első Molière-tanulmánya, hol az addig megjelent magyar Molière-fordításokról számol be, egészen Nisard szellemében méltatja a nagy vígjátékíró. Molière-t az újkori drámai irodalomban Shakespeare-rel egy sorba helyezi, sőt — a vígjátékra nézve — még föléje is. Molière művei nemcsak korukat elégitik ki, nemcsak a muló ízlés változókéony szeszélyétől nyerik „minél harsányabb, annál hamarabb elhangzó tapsaikát”, hanem minden időkre szólnak. Itt egészen Nisard és Gyulai irodalmi beállítottságának a szellemében ír Szász Károly, mikor szembe fordul a muló divattal és a maradandó klasszikus értékek kultuszát hangsúlyozza.

Nisard nyomán Szász Károly is a vígjátéknak, mint költői műfajnak egész fejlődéstörténetét látja végbemenni Molière-ben, aki primitív formájától a legmagasabb tökéletességig emelte a műfajt. A francia vígjáték Molière felépése korabeli állapotáról megemlékezve Szász Károly szemelláthatólag Nisard idevonatkozó fejezetét követi (*De la comédie au temps de Corneille*).¹⁹⁸ Figyeljük meg az analógiát annál a résznél például, ahol Szász Károly Molière helyzetvígjátékairól szól, melyekben a komikum ugyan még teljesen a helyzetekre van építve, de amelyek mégis már nagy értékeket mutatnak föl. Ugyanilyen szellemben nyilvánította a véleményét Nisard is:¹⁹⁹

... de annyi egyes vonás van a jellemzésben is, mi az öntudatos törekvést a felsőbbre mutatja már, hogy ha Molière csak e két darabot írta volna is, korának első vígjáték írója volna.

... il y a un écrivain de génie dans l'Étourdi, le Dépit amoureux ... il y a une comédie parfaite en son genre, il y a un théâtre. Molière en fût-il resté là c'était assez pour être un des plus grands noms de notre scène.

Szász Károly talán nem is mert volna ilyen merész

¹⁹⁸ Nisard, i. m. III, 74. és köv. II.

¹⁹⁹ I. m. III, 89-90.

kijelentést tenni, ha nem támaszkodik olyan komoly tekintély szavára, mint amilyen előtte Nisard volt.

A „fensőbb“ vígjátékról szólva ismét ráismerünk Szász Károlynál Nisard eszméire, melyeket a francia kritikus részletebben kifejtett *Irodalomtörténetében* (III, 102-5). Újabb Nisard-reminiszcenciát találunk a *Fösvény*-ről írott soraiban, ahol Szász Károly Molière komikumának a gazdagságát mutatja ki a vígjátékot tárgyi forrásai fölé emelve.

Amint Nisard a *Férjek iskolája* Arnolphe-jában és Molière más vígjátékalakjaiban is felismerte Sganarelle-t, hasonlóképen Szász Károly is megállapítja, hogy Sganarelle Molière egyik típusa. kit sok darabjában megtalálhatunk.

Ezek a hasonlóságok, valamint a francia tudós véleményére való hivatkozás kétségtelenül bizonyítják Nisard tekintélyét és hatását a magyar kritikusra. Ez a hatás már 1870-ben jelentkezik Szász Károlynál, tehát jó néhány évvel a *Francia Irodalomtörténet* lefordítására kapott megbízatása előtt.

*

Nem Molière-ről, hanem a francia romantikusokról mondott bírálatáért lelkesedik egy érdekes adatunkban „Cs. J.“ a *Figyelő* 1875 április 14-iki számában,²⁰⁰ Nisard újabb tanulmánykötete, a *Portraits et études d'histoire littéraire* (1875) ismertetése kapcsán. Nisardnak *Manifeste contre la littérature facile* c. cikkéről megjegyzi a magyar cikkíró, hogy ez még csak „előszele volt a viharoknak“, mely *Poètes latins* c. munkája megjelenésekor kitört. Nisard-t Franciaországban mint reakcióst és „bolondot“ kürtölték ki ennek nyomán. Magyar bírálója szerint ezekkel a vádakkal Nisard-t kizárólag merészsége, bátorsága, szókimondása miatt támadták: „Hogy is ne! Hiszen elég vakmerő volt azt állítani, hogy Victor Hugo nem maga a tökély és Lamartine kissé több gondot fordíthatna irányára.“ Magyar tanítványa azután büszkén konstatálja, hogy Nisard túlélte a támadásokat s a romantikusok fiaskója „szintén őt igazolja...“

1836, illetőleg 1837-ben Hugo-ról és Lamartine-ről mondott véleményét is osztja a *Figyelő* cikke. A *L'homme qui rit* és a *Quatre-vingt-treize*-ben Hugo „romlott ízlése és keresett irányja“ tűnik elő számára; Lamartine *Histoire de la restauration*, valamint *Recueils* című munkáit pedig — Nisardhoz hasonlóan — a magyar cikkíró sem tartja méltóknak a *Méditations* és a *Harmonies*-hoz. Végül még egyszer kijelenti, hogy Nisard ennek a hanyatló iránynak az „előrelátható ferdeségei“ ellen fordult, nem pedig, mint rágalmazói állítják, az irigylet költők ellen! Majd utolsó szavaiban elég-

²⁰⁰ Francia irodalmi szemle. Figyelő 1875 ápr. 14.

tétellel jegyzi meg: „És az idő igazat szolgáltatott neki!“ Tudni illik Nisard-nak és nem a két romantikusnak...

*

Csengery Antal Deák Ferenc fölött mondott emlékbeszédében 1877-ben idézi Nisard egyik megállapítását a lángészről.²⁰¹ Csengery Antal Deák rábeszélő képességét magasztalva, mellyel mások értelméhez tudott férkőzni, Nisardra hivatkozik, aki szerint lángész tud csak alkalmazkodni a legközönségesebb elmékhez, anélkül, hogy hozzájuk lealacsonyodna.

Csengery Antal tehát már 1877-ben jól ismerte Nisard-t, kinek egyik leghűségesebb magyar követője volt. *Francia Irodalomtörténete* lefordításában is — mint látni fogjuk — döntő szerepe volt.

A *Francia Irodalomtörténet* Rabelais-ról szóló részére hivatkozik 1877-ben Neményi Ambrus Rabelais-tanulmányában, említve, hogy Nisard „szépen beszél“ ott a nagy renaissance-kori költőről.²⁰² Neményi mint komoly tekintélyt említi Nisard-t, akinek könyve tanulmányának forrásai között szerepel.

Magyarországon az első nagyobb Molière-tanulmány Szana Tamás tollából került ki, 1879-ben.²⁰³ Szana az irodalmi ellenzék egyik vezére, Gyulai heves ellensége, nála szabadelvűbb, közepes tehetségű író volt, de szintén polgári szempontokat vallott. Molière-ről írt könyve köztudomásúlag leggyöngébb s legkevésebb eredeti munkája, melyhez különben a francia és német Molière-irodalmat is felhasználta. Magyarországon Gyulai és Szász Károly fentebb tárgyalt cikkein kívül — melyek főforrásául Nisard szolgált — nem foglalkoztak Molière-rel. Szász Károly tanulmánya Szana Tamás könyvének is egyik főforrásául szolgált.

A *Molière élete és művei* c. tanulmányában nem igen találunk önálló megállapítást, a könyv a felhasznált irodalomból van összeállítva.²⁰⁴ Nisard-t kétszer idézi Szana Tamás, de soraiból többször is kiérezhető a Nisard-reminiscencia.

Először a Corneille előtti tragédiáról szólva hivatkozik Nisardra²⁰⁵ — Nisardnak ezt a fejezetét használta legfel-

²⁰¹ Csengery Antal, Deák Ferenc emlékezete. (Elmondott Deák F.-nek a M. Tud. Akadémia által 1877 jan. 28-án tartott emlékünnepep.) Koszoru, 1879, II. 119.

²⁰² Rabelais és kora, Budapest, 1877. Nisard Irodalomtörténetében tényleg több mint 30 oldalt szentelt Rabelaisnak, kit nagy újtónak ismer el. A renaissance-ot látja képviselve művében, amely így az antiquitással való kapcsolatot által megnevesedett francia szellem első tükrözője.

²⁰³ Molière élete és művei, Budapest, 1879.

²⁰⁴ V. ö. Magyar István: Szana Tamás, Budapest, 1934.

²⁰⁵ Szana, i. m. 39.

tünőben Gyulai is —, de a *Corneille* vígjátékairól írott sorai szintén Nisard megállapításait visszhangozzák:

Neki — mint szemére is vetették — inkább föltalálni kellene, mint képzelni; inkább találni, mint föltalálni s a közönség kezéből fogadni el az eredetit, melyet másolni akar. Az ő vígjátéki alakjai még semmi korba, semmi nép körébe nem illenek, mert a vígjátékírónál, ki társadalmának arcképét mutatja be, sem a lángszellem ereje, sem a szobatanulmány nem helyettesíthetik a szemlélődést.

...il fallait... plus observer qu'imaginer, plus trouver qu'inventer et recevoir des mains du public les originaux qu'il s'agissait de peindre... Ces gens-là ne sont d'aucun pays... Corneille ne leur a donné la physionomie ni d'un temps ni d'un pays... pour la comédie qui doit être l'image de la société ni la force du génie, ni les études du cabinet ne suppléent l'observation.²⁰⁶

A *Férjek iskolájánál* ismét hivatkozik Szana Tamás Nisardra, aki szerint ez a darab „a francia vígjátékban az első ember születését jelzi“.²⁰⁶ Többet nem említi Nisard-t, de — mint látni fogjuk — a föltűnő, sokszor szóról-szóra azonos részek tanuszkodnak további kölcsönzéseiről.

Molière írói működésének kezdeteiről teljesen Nisard szellemében ír Szana Tamás, amint a következő idézetből kitűnik:²⁰⁷

E daraboknak érdekessége még csak a meglepetésekben rejlik s bennük természetes események helyett csak mesterkétekkel találkozunk, melyek kacajt keltenek ugyan, de nem képesek ajkunkra idézni ama finom mosolyt, mely rendszeren valami hátsó gondolatot hagy maga után s arról tanuszkodik, hogy valamely igazság mélyebb hatást gyakorolt reánk.

L'intérêt de ces pièces c'est l'intérêt de la surprise... Là où l'intérêt n'est que le plaisir de la surprise, l'effet doit être le gros rire... Le rire délicat, que provoque le ridicule finement exprimé, laisse une arrière-pensée triste et comme un arrière-goût d'amertume... Le gros rire, d'ailleurs, comme le rire délicat, est l'aveu involontaire que nous sommes touchés de quelque vérité.²⁰⁸

Nisardnak ezek a nevetésről és mosolyról szóló szavai Gyulai inál, valamint Szász Károlynál is, egy későbbi tanulmányában, visszhangra találtak.

A jellemvígjátékokkal foglalkozva ismét Nisard-t követi Szana Tamás:²¹⁰

²⁰⁶ Nisard, *Hist. de la litt. fr.*, III. 83, 87-88.

²⁰⁷ Szana, i. m. 91.

²⁰⁸ i. m. 92.

²⁰⁹ Nisard, i. m. III, 85-86.

²¹⁰ Szana, i. m. 92.

...a költő, ki eddig maga irányozta szereplő alakjainak lépéseit, eltűnik előlünk. Most már mindenik alaknak meg van a maga arcujata, beszédmodora...

...Dans les comédies d'intrigue, on apercevait, sortant de la coulisse, la main du poète faisant inouï par un fil tous ses personnages. Dans la comédie de caractère, le poète disparaît; ...chacun a son visage, sa voix...²¹¹

A *Misanthrope* értékéről szintén egészen Nisard szellemében nyilatkozik, szóról-szóra követve a *Francia Irodalom-történetet*.²¹²

Európa, Voltaire szerint, a magas komikum mesterművét látja Molière *Misanthrope*-jában. E mestermű azonban, valljuk be őszintén, nem vigjáték a szónak igazi, teljes értelmében. A vigjáték mesét követel s a *Misanthrope*-nak nincsen meséje, sőt jóformán még helyzetei sincsenek; Molière minden segédeszköz felhasználása nélkül... teremtette meg e mesteri színművet. A színpad cselekményt kíván...²¹³

L'Europe, a dit Voltaire, regarde le *Misanthrope* comme le chef-d'œuvre du haut comique. Et pourtant, dans ce chef-d'œuvre du haut comique, il n'y a pas de comédie. La comédie veut une fable, ... dans le *Misanthrope*, je n'y vois que des incidents de la vie commune... Voici une comédie sans un seul des procédés de la comédie... Le théâtre veut de l'action...

Nisard a fenti sorokkal kezdte a *Misanthrope* tárgyalását; Szana Tamás hasonlóképen, a továbbiakban szintén Nisard-t követve:²¹⁴

A vigjátékon nevetni akarunk, már pedig a reflexio, a maga helyén alkalmazva, soha nem keltethet nevetést. Lehet rá eset, hogy valamely visszásságon csak szellemünk nevet, de szükséges, hogy e visszásságnak fölfedezése ne kerüljön nagy munkába s elménk elé ne rakiunk sokat azon igazságokból, melyekbe nem mélyedhet a nélkül, hogy egyúttal el ne szomrodjék.²¹⁵

On veut rire à la comédie et la réflexion n'y provoque guère. Il est beau de ne faire rire que l'esprit; mais encore faut-il qu'il ne lui en coûte aucun travail, et qu'on ne lui donne pas trop de ces vérités dans lesquelles il ne peut pas enfoncer sans s'attrister.

²¹¹ Nisard, i. m. III, 90-91.

²¹² III, 104-5, 109-110.

²¹³ Szana, i. m. 105-6.

²¹⁴ Nisard, i. m. III, 110.

²¹⁵ Szana, i. m. 106.

Ugyanazok a dicséretetek, ugyanazok a jellemzések: Szana Tamás munkája Nisard jelentékeny hatását tükrözi.

1880 körül, egyetemi előadásában Greguss Ágost is hivatkozik Nisardra a legtekintélyesebb francia írók véleményét idézve Molière-ről. La Harpe és Henri Martin szavai után említi Nisard-t:²¹⁶ „Egy harmadik francia író, kinek francia irodalomtörténetét az Akadémia épen most adja ki, Nisard így ítél róla: Valamennyi francia költő közt Molière-nek van legtöbb képzelme, érzése és esze, s a legszebb összhangban egymással. Kielégíti mind az eszes, mind az érzelmes, mind a mindig újdonságra vágyó embereket: mert mindig igaz és természetes, mindig meleg ahol kell, mindig találékony.“ Érdemes megjegyezni, hogy ezután hivatkozik csak H. Lucas és Sainte-Beuve véleményére, jóllehet utóbbit a „mai kor tán legélesebb eszű kritikusa“-nak minősíti. Ezek a szavak arra látszanak mutatni, hogy Greguss ugyan Sainte-Beuve-öt becsülte legtöbbször a francia kritikusok közül, de ezt az egyéni véleményét csak itt fejezi ki, míg a francia tudósok Molière-ről írott sorainak leközlésében a Magyarországon általánosan elfogadott rangsorhoz tartja magát és ezért Sainte-Beuve elé helyezi Nisard-t.²¹⁷

4. Nisard Irodalomtörténetének fordítása és tekintélye.

(1880-1912)

A Nisard-nyomok mind gyakoribb feltűnése jelezni látszik, hogy tekintélye és hatása Magyarországon csúcspontjához közeledik. Népszerűségét nagyban elősegítette *Francia Irodalomtörténetének* 1878-80 között megjelent magyar fordítása; ezen túlmenően azonban a Nisard-kultusz mélyebb szellemtörténeti okokra vezethető vissza.

A lefordítás előfeltétele az a Nisard tanaival rokonszenvező magyarországi szellemi légkör volt, melyet a nemzeti klasszicizmus teremtett meg. Ennél az irányzatnál sok érdekes hasonlóságot találhatunk a franciaországi polgári klasszicizmussal, melynek egyik főképviseelője épen Nisard volt.

A szabadságharc leverését követő elnyomatás évei az irodalomban is kitermeltek egy Deák Ferenc szellemében való, józan, tudatos, erősen nemzeti irányt.²¹⁸ A magyarság újjá-

²¹⁶ Greguss Ágost, Molière Tartufe-jének fejtegetése. Bp. (é. n.) Könyvnyomtatás jegyzet. 8. l.

²¹⁷ Vajda Viktor szemében is eltörpül Sainte-Beuve Nisard mellett, v. ö. következő fejezetünk 85. l.

²¹⁸ V. ö. Keresztury Dezső, A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma, Bp. 1928, és Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, Bp. 1935, 314-6. ll.

építésének nagy feladatára vállalkozó írói csoport — Kemény, Gyulai, Arany, Csengery vezetése alatt — mindenekelőtt a chaosban való rend teremtésére, az ellentétek józan kiegyenlítésére, a veszélyes végletek kerülésére és általános érvényű szabályokkal az irodalom egységesítésére, biztos formák közé szorítására és kiegyenlítésére törekedett, tehát erősen klasszicizáló jellegű volt, a szónak nem „antiquitas“, „görögös-római jelleg“ jelentése szerint, hanem a tudatos nemzetiség, fegyelmezetség, formatökély és mértéktartás szellemében. A nemzeti öntudat, az organikus nemzeti hagyomány ápolását, a humanitás-ideállal hozzák összhangba és a mindinkább harmonikus nemzeti művészet teremtése a főtörekvésük.

A népies-romantikus alap lassan elhomályosul és a szélsőséges, különlegesen egyéni vonások, misztikus, irracionális elemek, metafizikai homályok helyébe népies-nemzeti, céltudatos, fegyelmezett, mértéktartó, harmonikus polgári irodalom lép, erős valóságérzéssel, a józan ész, az esztétikai szabályok és erkölcsi törvények jegyében.

Ebben a megőrző és építő korban emelkedik hivatása magaslatára az Akadémia, mint a magyar szellemi élet központja, a nemzeti újjáépítés fontos szerve. Mint megalapításakor, most is a magyar irodalmiság irányítására törekszik a józan okosság és a jóízlés törvényeinek érvényesítésével.²¹⁹

A kor főtörekvésének megfelelően a magyar tudományosság fejlesztését és a külföldi kiváló munkák meghonosítását akarja szolgálni az Akadémiai Könyvkiadó Bizottság, amely 1872-ben Toldy Ferenc indítványa alapján magyar tudományos munkák készíttetésére és értékes idegen művek fordítására alakult. Ez az intézmény az író- és nemzetnevelés szolgálatában állott, mert a kiadandó, főleg külföldi munkákkal mintákat akart nyújtani az Akadémia és hatékonyan irányítani a közízlést.

A vállalkozás sikeréről és kiadványai propagálásáról szintén gondoskodott az Akadémia. A megjelenésre kerülő sorozatokat a konzervatív sajtó támogatásával terjesztette, azokat előnyös előfizetési feltételek mellett tette megszerezhetővé s végül mintegy száz egyletnek és tanintézetnek a közművelődés emelése érdekében ingyen megküldte.

A Könyvkiadó Bizottság megalapítása az Akadémia akkori másodelnöke, Csengery Antal nevéhez fűződik.²²⁰ Ő volt egészen haláláig a Bizottság elnöke, munkakiosztó és

²¹⁹ Az Akadémia irodalmi jelentőségére nézve v. ö. Zolnai Béla. A magyar biedermeier (Bp. 1940) Borúra derű c. fejezetét.

²²⁰ Az alapításkor tagjai voltak Hunfalvy Pál és Toldy Ferenc az első osztályból, Kautz Gyula és Pauler Gyula a másodikból, Nendtvich Károly és Szily Kálmán a harmadikból. Pauler Gy. történettudósnak Nisard iránti érdeklődésére értékes adattal szolgál a Bp.-i egyet. könyvtár, melynek birtokában lévő Nisard egyik tanulmánykötete: Portraits et études d'hist. littér. (1875) az ő könyvtárából származik.

irányító vezére, maga állapítván meg a kiadandó könyvek tervezetét is.²²¹ Az eredeti és fordításra szánt munkák megválasztásában a főszempont különben a magyar irodalom legszembetűnőbb hiányainak a betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése volt.²²² Ezt a célt szolgálták tehát Nisard könyveinek lefordításával is.

A történelmi sorozatban a Bizottság első kiadványaként jelent meg 1875-ben Vajda János fordításában Nisard *Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából* (1855) c. könyve,²²³ mely a két szellemi mozgalomnak nagy képviselőiről, Erasmus-ról, Morus Tamásról és Melancthon-ról írott hosszabb tanulmányokat tartalmaz. Nisard természetesen hártalan lelkesedést tanusít a renaissance iránt, mely a keresztény és pogány antiquitas kapcsolatával oly csodás szellemi megújulást váltott ki.

Magyarországon a renaissance iránt megnyilatkozó élénk érdeklődés együtt járt a konzervatív, hagyománytisztelő szellemi iránnyal. Ezért fordították le a *Tanulmányokat*, mely hamarosan erős visszhangra is talált.

Már megjelenésekor kiemeli a *Vasárnapi Ujság*,²²⁴ hogy Nisard cikkei oly szépen vannak írva, hogy azokat „minden történetkedvelő kiváló élvezettel olvashatja“.

A *Fővárosi Lapok* ismertetése²²⁵ helyesli, hogy a „szellemgazdag“ Nisard tanulmányai átültetésére költői tehetséget választottak; mert Nisardnál „a nyelv művészi, az irány megragadó, a kifejezés meleg és színgazdag“. A könyv nagy előnyét abban látja, hogy nemcsak tudósoknak való olvasmány, hanem a hölgyközönség számára is igen élvezetes: „e három nagy élet érdekes, eleven festése mindenkire (főleg művelt hölgyek fogékony szellemére) olyan élénk hatást tesz, mint három mesteri arckép, melyen minden vonás megragadja a figyelmet.“ Dicséri a cikk Nisard-t, ki nagy lelkesedéssel tárta fel az egész kort, szellemi törekvéseit annak három nagy képviselőjében. Ilyen tudományos munkák után vágyódik a magyar irodalom, a *Fővárosi Lapok* ismeretlen cikkírója szerint, aki Nisard könyvét üdvös tudományos mintaképül is ajánlja a magyar tudósok, olvasók és „olvasónők“ figyelmébe: „Haszon és gyönyör az ő könyvét olvasni, mert alaposan tanít és műve által megragad. Ha mindenki így tudná írni a tudományt: akkor az ép oly általános olvasmány lenne, mint a regény. Ily művek kiadása sok pártolót szerezhet az akadémia könyvkiadó hivatalának.“

²²¹ Szász Károly, Csengery Antal. *Vasárnapi Ujság* 1880, 29. sz.

²²² M. Tud. Akadémiai Almanach 1875.

²²³ A fordításon kívül Vajda és Nisard között nem találunk egyéb kapcsolatot. Vajda pusztán az Ak. Könyvkiadó Bizottság megbízásából fordította le Nisard könyvét.

²²⁴ 1876 febr. 20. Irod. és műv. rovat.

²²⁵ *Fővárosi Lapok* 1876 febr. 16. Névtelen cikk.

A *Fővárosi Lapok* Nisard ennyire megdicsért könyve alapján még ugyanabban az évben — Hőke Lajos összefoglalásában — hasábokon keresztül ismerteti a három nagy egyéniség életét, jellemrajzát, munkásságát.²²⁶

A *Budapesti Szemle* szintén a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg a könyvről.²²⁷ Az ismeretlen cikkíró („—r. —s.”) dicséri a Könyvkiadó Bizottság választását, hogy ezzel a munkával akarja megkedveltetni az új sorozatot. Nisard könyve kétszeresen érdekes a magyar közönség számára, mely addig alig talált valamit a renaissance korára vonatkozólag a magyar irodalomban. A legnagyobb csodálat hangján dicséri a cikk Nisard-t a könyvében tárgyalt eszmék elfogulatlan bírálata, a három nagy ember iránt tauntsított meleg rokonszenve, a művészi elrendezés, a jellemzésben nyilatkozó bensőség és biztonság és az előadása varázsa miatt. Kiemeli a cikkíró, hogy Nisard könyvét felekezeti elfogultság nélkül „mindenki teljes gyönyörrel és tanulsággal“ olvashatja. A cikkíró végül a lefordítás akadémiai céljának megfelelően, ki is fejezi vágyát arra nézve, hogy a kitűnő minta jótékony hatása mind nagyobb legyen hazánkban: „Vajha ne csak olvasóinkra, hanem íróinkra is lenne Nisard művészi gondjának valami hatása.“

Ami Nisard *Francia Irodalomtörténetének* lefordítását illeti, ez lett az első átfogó munka, mely a francia irodalommal magyar nyelven foglalkozott. Az a tény, hogy a választás éppen Nisard klasszikus-dogmatikus elveken alapuló, józan, polgári szellemű könyvére esett, bizonyítja, hogy a nemzeti klasszicizmus tudatos és realista teoretikusai vele rokon elveket vallottak. A fordítás célja kétségtelenül az is volt, hogy Nisard művét állítsák mintaképül és eszményterjesztőül a magyar írók s az irodalmat megérteni akaró nagyközönség elé.²²⁸

Nisard *Irodalomtörténetének* főcélja a tanítás: a polgári nyugalmat és a biedermeier életfelfogást veszélyeztető romantikus szépségekkel szemben az ifjúságot a klasszikus szabályok követésére és a klasszikus szépségek kultuszára neveli. Könyvének közvetett támadó iránya a romantikusoknak — szerinte csak a szeszélyes divat igényeit kielégítő és múlandó — költészetével szembeállítja az egyedül örök és maradandó, klasszikus szellemű irodalmi remekeket.

A munka lefordításánál a főcél szintén ez a klasszikus szépségekre s biztos elveken alapuló kritikára való nevelés volt. Azonkívül Nisard könyvében megtalálhatták az alakuló-

²²⁶ Fővárosi Lapok 1876 ápr. 26-27. I. ehetséges, hogy a könyv fent tárgyalt ismertetése is Hőke Lajostól származik.

²²⁷ Nisard, Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából. lsm. —r. —s. Budapesti Szemle. 1876. XII, 208. I.

²²⁸ V. ö. Zolnai Béla. Biedermeier és idealizmus. Vigilia 1935.

ban lévő magyar nemzeti klasszikus irodalom vezetői — a szükséges irodalmi és kritikai alapfogalmak mellett — a saját programjuk főtételeként szereplő nemzeti és örökemberi vonások érvényesülését is.

Nisardnál a nemzeti szempont Franciaország, a francia nyelv és irodalom elfogultságig vitt rajongó kultuszában nyilvánult meg, valamint abban az eljárásban, hogy a francia irodalom valamennyi termékében a nemzeti szellemet kutatta, hirdette, hogy csak azok a művek maradandók, melyekben ez a szellem jut hű és művészi kifejezésre. A nemzeti szempontot — épúgy mint a magyar nemzeti klasszicizmus — Nisard is összekapcsolta a humanitás-ideállal: a francia szellem legfőbb feladatának az *esprit humain*-nel való egygyéválását jelölve ki.

Mint minden polgári kor, a nemzeti klasszicizmus is maradandó munkák alkotására vágyott és Nisard könyvének főcélja az örökérvényű műremek tanulmányozásával az volt, hogy a maradandóság feltételeit megfogalmazza és az írókban a maradandóságra való törekvést fölkeltsse. Fáradszatólanul prédikálta a divat, a múló ízlés megvetését, velük szemben hirdette a klasszikus szabályokat, melyeken az örökérvényű művek felépülnek: a tudatos alkotást, a műgondot, az önkritikát, a józan mértéktartást, a jóízlés követését, az ész és intellektus uralmát. Nem véletlen tehát, hogy könyvét annyira fölkarolta a magyar vezető szellemiség, hiszen épen a nemzeti klasszicizmus főeszméi alkotják Nisard szemléletének elvi alapjait. A *Francia Irodalomtörténet* szigorú erkölcsösséget, meggyőződésszerű klasszicizmust, konzervativizmust, nacionalizmust, elvhűséget, ész-uralmat, tekintély- és szabálytiszteletet árasztó szellemével nagyon közelállott a hasonló szellemiség teremtésén fáradozó magyar tudományossághoz.

A nemzeti klasszicizmus saját programjának a főelveit akarta tehát elfogadtatni, propagálni a francia kritikus tekintélyes szaván keresztül. Így a könyv tárgya — mely Nisardnak alkalmat szolgáltatott antiromantikus elvei hirdetéséhez — a nevelő célzat mellett másodrendű kérdéssé süllyedt. A francia irodalom kritikai története főként annak bemutatására szolgált a magyar tudománypolitikusok számára, hogy miképpen kell egy nemzet irodalmát analizálni, szemlélni és magyarázni. Viszont a könyv népszerűségén eleve nagyot lendített, hogy a tanulságos fejtegetésekre az általánosan csodált francia irodalom szolgáltatott anyagot.

Nisard *Francia Irodalomtörténetének* magyar nyelven való megjelenését nagy érdeklődés előzte meg. A még csak sajtó alatt lévő „jeles“ könyvből a *Budapesti Szemle* már 1879-ben publikálta a *La Fontaine*-ről szóló fejezetet, a szerkesztő megjegyzése szerint összehasonlítás céljából Szász Károlynak egy régebbi, hasonló tárgyú tanulmányával (*Az aesopi mesé-*

ről, Budapesti Szemle 1874). Nisard a *La Fontaine-i*, Szász Károly az *Aesopus-i* mese híve. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy melyik tekintély, Nisard vagy Szász Károly szava volt döntőbb a magyar olvasóközönség számára. Kétségtelen azonban, hogy a francia író állásfoglalásai élénken foglalkoztatták az Akadémia szellemével rokonszenvező magyar sajtót, mely már türelmetlenül várta a mintaszerű mű teljes megjelenését.

1880-ban végre magyar nyelven napvilágot látott Nisard négykötetes *Francia Irodalomtörténete*.²²⁰ Szász Károly fordította le az előző kiadások áttanulmányozása után az ötödik kiadás alapján, lelkiismeretes munkával, a szövegen való minden változtatás nélkül. Nisardtól eltérő véleményét csak néhány lapalji jegyzetben juttatja kifejezésre, főleg azokon a helyeken, ahol Nisard részéről a francia nyelv és irodalom iránt elfogultságot vél felfedezni.²²¹ Nem fogadja el ezenkívül Nisard véleményét a renaissance előtti francia irodalomról, mely Nisard szerint csak a franciákat érdekli,²²² a XVII. századi précieuse-ök tárgyalásánál pedig túlzottnak tartja Nisard szigorúságát Gomberville-el szemben.²²³ Mindössze ennyi kifogásolni valót talált Szász Károly Nisardnál, viszont annál több dicsérni valót. Ugyancsak egy jegyzetből tűnik ki,²²⁴ mennyire tanulságosnak tartotta a könyvet. Főként az íróknak adott fontos tanácsai teszik szerinte jelentőssé a francia tudós könyvét. Nisard részletesen tárgyalja, hogyan kell világosan írni franciául, mik a világosság törvényei és mily fáradságos munka árán érhető el. Szász Károly véleménye szerint „mindez nem csak a francia, hanem bármely nyelvre, irodalomra és írásra nézve is igaz”. Ez a vélemény vezette az Akadémiát is Nisard lefordításánál, a francia mester szempontjait és megállapításait a magyar irodalom számára követhetőnek ítélve.

Szász Károlynak a *Francia Irodalomtörténet*ről való ismerő véleménye még jobban kitűnik a negyedik kötethez írt Utószavából, ahol kifejezésre juttatja, mennyi élvezetet és tanulságot nyújtott számára a munkával való beható foglalkozás. Előképből vonult el szeme előtt az újkor legszebb, leggazdagabb irodalma „nem száraz, hanem kritikai és aesthetikai

²²⁰ La Fontaine. Egy fejezet Nisard Francia Irodalomtörténetéből. Budapesti Szemle, 1879, XXI, 225-250.

²²⁰ Nisard D. A francia irod. története. Az ötödik kiadás után fordította Szász Károly, I-IV, Bp. 1878-80.

²²¹ V. ö. A francia irod. tört. I, 21 (a francia nyelvről), II, 93 (Corneilleről), II, 371 (az egyházi szónoklatról) a fordító lapalji megjegyzéseit.

²²² U. o. I, 8. Ezt a véleményét Nisard maga is visszavonta a későbbi kiadásokban.

²²³ U. o. II, 255.

²²⁴ U. o. I, 24. V. ö. dolgozatunk: D. Nisard, i. h. 21. l., 68. jegyzet.

szellem által elevenített története“. Megelégedéssel teszi le a tollat abban a gondolatban, hogy az Akadémia könyvkiadó-bizottságának bizalmából neki jutott a szerencse „e mű átültetése által példányt mutatni föl: mikép kell a gazdag és túlbő tartalmat oly formába önteni, mely élvezhetőségéből ne vegyen el semmit, mikor könnyen áttekinthetővé teszi s azzal, a mit a részletekből mellőz, az egésznek világosságát s kidomborodását mozditja elő.“

Aggodalommal is tölti el a fordítót, hogy Nisard „ékeségét és szellemességét“ sokszor megközelítenie sem sikerült, de vigasztalja a tudat, hogy „Nisardot ily gyöngé fordításban is bírni, kétségkívül nyereség irodalmunkra, mely ehhez hasonló irodalom-történeti művet még nem bír felmutatni.“

A Nisard iránt tanúsított nagyrabecsülés és tisztelet Szász Károlynál nemcsak ezekben az elismerő szavakban, hanem irodalmi eszméiben is jelentékenyen megnyilatkozik. Értékes bizonyítékot szolgáltat erre ugyanabból az évből származó Molière-tanulmánya.

Mint az egyetemes irodalomtörténet magántanára, Szász Károly két féléven át a francia klasszikus drámáról tartott előadásorozatot a pesti egyetemen. A két tragikusról adott kritikáját sajnos nem ismerjük, — bizonyára itt is érdekes Nisard-nyomokra bukkannánk —, mert csak a második félévben Molière-ről tartott előadásai kerültek mindeddig napvilágra.²³⁵

Említettük, hogy Szász Károly 1870-ből származó rövid Molière-dolgozatában már erősen érvényesült Nisard hatása. Ugyanez áll későbbi Molière-tanulmányára is, amely igen beható irodalmi kutatás gyümölcse és Szász Károlynak a Molière-re vonatkozó tudományos irodalomban való alapos tájékozottságáról tanuskodik. Nisardnál pontosabb adatokat is használ és mély analizisekkel, pszichológiai, esztétikai megfigyeléseivel, világirodalmi összehasonlításaival magasan túlszárnyalja Nisardnak Molière-ről írott fejezetét, mely különben szűkebb keretei miatt sem lehetett értékesebb, a tárgyat teljesen kimerítő tanulmány.²³⁶ A francia kritikus irányadó hatása mégis erősen érezhető Szász Károly tanulmányán: szempontjai, indítékai, gondolatai ugyanazok s a legtöbb fejtegetés a Nisard-felvetette és sokszor röviden tárgyalt kérdés továbbfejtése. Ez a hatás annál értékesebb számunkra, mert Szász Károly Molière-re vonatkozólag nem csupán ismerte, hanem egyenesen irányadóul választotta a maga számára Nisard munkáját.

²³⁵ A francia klasszikus drámáról (Molièreről), Dr. Szász K. egyet. előadásai után kiadja N. Istvánffy Gyula bölc. hallg. Bp. 1880. Könyomatos jegyzet. Bp. Nemz. Múzeum Széchenyi könyvtára.

²³⁶ Nisard csak egy fejezetet (44 oldal) tudott szentelni Molièrenek, Szász K. előadásainak szövege 212 oldalas könyvet tesz ki.

A vígjátékról és Molière-ről való véleményük teljesen azonos. Egészen Nisard követője Szász Károly a Molière korát, az akkori vígjátékot, a közízlést és Molière első darabjait illetőleg. Egyezik a jellemvígjátékról alkotott véleményük és mindketten vallják, hogy magát a közönséget kellett a nagy komikusnak színpadra vinnie. Molière fejlődésében mind a két kritikus nagy szerepet tulajdonít Boileau ösztönzésének. Szász Károly Boileau-t mint költőt is nagy tiszteletben tartja, amiben valószínűleg része van Nisard tekintélyes szavának.

Szász Károly nagy részvéttel foglalkozik Molière életével, „szíve történetével“, az író és feleségét több vígjátéki személyében fölismeri, lehetséges, hogy némelyikben Nisard nyomán, aki ezt a kérdést rövidebben tárgyalta már. Felületesen érintette Nisard a morál szerepét Molière-nél; Szász Károly ennek vizsgálatába részletesen belemegy és Gyula íhoz hasonló esztétikai megállapításokra jut.

Sorra veszi Szász Károly azokat a társadalmi ferdeségeket, melyeket Molière darabjaiban nevetségessé tett. Hosszasan megemlékezik a précieuse iránnyról és e téren is Nisard eszméit fogadja el, aki szintén behatóan foglalkozott ennek a divatnak a ferdeségeivel, melyben a spanyol befolyásnak a francia szellemre gyakorolt káros hatását látta képviselve.

A *Tartuffe*-re áttérve mély analízissel vizsgálja Szász Károly a darab cselekvényét, jellemait, komikumát. Miként Nisard, Szász Károly is azon a véleményen van, hogy ebbe a vígjátékba vitt bele Molière legtöbb érzést és szenvedélyt, mert az összes nevetségessé tett hibák és bűnök között a képmutatást utálta legjobban. A továbbiakban az álszenteskedés elleni harc nagy szerepét fejtegeti a francia irodalomban és utal arra, hogy már a *Roman de la Rose*-ban megtalálható a *Tartuffe* első képe: Faux Semblant-ban. Szász Károly Nisard nyomán ismerhette föl *Tartuffe*-t a Faux Semblant alakjában, mert később kétszer is hivatkozik Nisard *Francia Irodalomtörténetének* erre vonatkozó részére. Nisardtól a *Roman de la Rose*-ból közölt idézeteket is átvette.²²⁷ Szász Károly azonban a francia irodalomban több helyen rámutat a képmutatás elleni harcra, míg Nisard a Faux Semblant-on kívül csak La Bruyère *Onuphre*-járól nyilatkozott még, mint amely a *Tartuffe* javított példánya akart volna lenni. Szász Károlynál erről is hasonló, de kevésbé kategórikus ítéletet találunk. A *Tartuffe* érdemét ismét ugyanabban látják:²²⁸

... a *Tartuffe* nem csak írói eszmény, nem csak az alakító műve- ... et le *Tartuffe* n'est pas seulement un chef-d'oeuvre d'art, c'est,

²²⁷ V. ö. Szász Károly, i. m. 108.

²²⁸ U. o. 118; Nisard, Hist. de la litt. fr. III, 111.

szet remeke, hanem társadalmi és particulièrement dans notre pays, erkölcsi jelentőségű tény is, melynek fontosságát nem lehet eléggé nagyra becsülni. une garantie et une sauvegarde...

Ezek a szavak a két kritikus hasonló erkölcsi beállítottságáról tanuskodnak, egyszersmind Nisard bírálatának a hatását tükrözik Szász Károlynál a *Tartuffe*-re vonatkozólag.

A magyar tudós nagy elismeréssel adózik Molière merészségének, mellyel darabjában az álszenteskedőket megtámadta, akik között pedig sok hatalmas udvari tekintély volt. Ezt a tényt Nisard is felemlítette. A költő hivatását Szász Károly abban látja, hogy szembezálljon korával és a közvéleménnyel, ha az hibás vagy épen veszélyes, mint Molière esetében. „Ez a legnagyobb morál, amelyet a költő képviselhet; ebben ő a világ lelkiismerete, a kor téves vagy bűnös áramlata ellen”.²³⁹ Nisard is ilyesféle erkölcsi feladatot tűzött a költő elé, ő is hitt a költők erkölcsi küldetésében és javító hatásában.²⁴⁰

Szász Károly a *Misanthrope*-ot *Tartuffe* ellentétének tartja, főszereplőjében a tiszta erkölcsiség legmagasabb személyesítőjét látja. Fölfogása eltér Nisardétól, aki a *Misanthrope* Alceste-jét sem tartja hibátlannak. Szász Károly még szigorúbb erkölcsi érzékről tesz bizonyosságot Célimène, a szívtelen, kacér nő iránti utálatában és a főhős iránt egészen elérzékenyülésig menő szimpátiájában. Ebben a darabban a legmagasabb erkölcsi légréteget találja meg, amelyben vígjáték mozoghat és idézi Horatius szavait, amelyekre valószínűleg Nisard *Irodalomtörténete* nyomán emlékezett itt.²⁴¹ Hasonlóképpen idézi Voltairenek a *Misanthrope*-ról mondott szavait, melyeket Nisardnál is megtalálunk, de a darab ellen felhozott vádakra részletesebben és alaposabb vizsgálat nyomán felel, mint Nisard. A cselekmény tárgyalásánál ő is Célimène szalonjából indul ki, Nisard-ral egyezően konstatálja, hogy Molière darabjai közül a *Misanthrope* ébreszti bennünk a legtöbb gondolatot. Molière formailag legtökéletesebb darabjának a *Tudós nők*-et tartja. Nisard szerint is ezzel tér vissza a költő a mérsékelt vígjáték formáihoz.

A befejezésben újra többször föltűnik Nisard hatása. Szász Károly — még egyszer visszatekintve Molière pályájára — ismét fölemlíti Boileau ösztönzését, de kijelenti, hogy nem ennek, hanem lángeszének köszönhetjük,

²³⁹ Szász, i. m. 96.

²⁴⁰ V. ö. Les idées littéraires de Nisard c. fejezetünk: i. h. 22-23.

²⁴¹ Ugyanígy Nisard-reminiszcenciaként idézte ezeket Gyulai, v. ö. dolgozatunk: D. Nisard, Kolozsvár 1942. 65. l.

hogy Molière ily nagy művészetre jutott. Nisard is ugyanílyen véleményt vallott Boileau szerepéről.²⁴²

Szász Károly kifejti ezután, hogy a lángész nem születik készen: „Tanulmány, kísérletek, gyakorlat egyik —, az élet és a sors csapásaival s magával való küzdelem a másik felől, köszörüi a lángésznek is, melyet mint a gyémántot, csak saját alkatrészeinek parányaival lehet csiszolni. Molière nem vetette meg a tanulmányt s hő része volt a szenvedésekben...“²⁴³

A nemzeti klasszicizmus esztétáinak a lángészről vallott véleménye teljesen fedi a Nisardét, aki a romantikusokkal szemben legfőbb vádként a könnyű, gyors termelést emelte és aki folyton a javítgató, csiszológató munka értékét hangoztatta, abban a meggyőződésben, hogy csak a nehézségek legyőzésének fáradságából születnek maradandó irodalmi értékek.

Szász Károly fentebb idézett sorainak utolsó mondata átmenetet ad Molière forrásainak a kérdéséhez, amelynek kapcsán ismét Nisardra hivatkozik és közli az ő véleményét. Molière eszerint két forrásból merítette „eruditióját“, tudását: saját életéből és irodalmi tanulmányaiból. Főlemlíti Szász Károly Molière köleszónzéit — a *Fősvény* gyűrűjelenetét, Scapin vigasztalásait — s arra nézve, hogy mikép köleszónzott, újból hivatkozik Nisardra, de nem elégszik meg pusztá említéssel, hanem egyenesen *Irodalomtörténet*ének erre vonatkozó fejtegetéséhez utasítja hallgatóságát. Ő maga ezért nem is részletezi ezt a kérdést.

Nisard a Molière-nek szentelt utolsó alfejezetben — *Des sources de Molière* — vetette föl és fejtegette Molière forrásaival, köleszónzésével és utánzásával a kérdését. Szász Károly Molière-tanulmányának szintén a befejezésében, ugyanezeket a kérdéseket, teljesen azonos kommentálásban, Nisardra kétszer hivatkozva, ugyanazokkal a példákkal tárgyalja. Szász Károly befejezésén tehát nyilvánvalóan ismét élénk Nisard-hatást kell konstatalnunk.

Szász Károly és Nisard Molière-tanulmányában nemcsak tárgyi és felfogásbeli egyezéseket észlelhetünk. A két kritikus egész irodalmi beállítottságában feltűnő hasonlóság mutatkozik. Szász Károly szintén konzervatív, klasszikus szellemű tudós volt. Egyetemi előadásainak maga a tárgyválasztása bizonyítja ezt. Irodalmi téren is érvényesítette szigorú erkölcsi szempontjait. Így például külön fejezetet szen-

²⁴² Boileau tárgyalásánál külön fejezetben foglalkozik *Des liaisons de Boileau avec Racine, Molière et La Fontaine et de son influence sur ses amis* (Hist. de la litt. fr., II, 314—319). Itt (319) mondja: *Nous devons à ces liaisons illustres non leurs grandes qualités mais l'unité de direction et d'objet qui leur fit chercher et atteindre dans les genres très divers la perfection.*

²⁴³ Szász Károly, i. m. 199.

telt Molière vígjátékaiban a morál szerepének és Molière-ben többre becsülte az erkölcsök javítóját, a társadalom orvosát, mint a teremtő lángészt.²⁴⁴ Nisardnak a józan ész iránti tiszteletét teljesen osztja. Női ideáljukat mindketten az egyszerű, erkölcsös, regényesség nélküli, tiszta, nyílt és józan Henrietteben találják meg, egészen egyforma szellemben lelkesednek is érte. Róla írott soraik a legszembetűnőbb bizonyítékai a két kritikus szellemi rokonságának:²⁴⁵

Józan értelmű s egészséges érzelmű nő... Merő természetes... Szellemes... Szép... Szeret... és fogékony a szerelem iránt, de nem sóvárgó... egészséges, életvidám. Nem az a lány, a kihez a költők ábrándos verseket írnak, hanem azok közül való, a kiből a legjobb feleségek lesznek. Molière szereti rajzolni ezeket a gyakorlati szellemű leányokat, a kik nem ábrándoznak a szerető szíveknek az égben egyesüléséről, hanem a földön, a házasságban kívánnak egyesülni.

Quel type charmant que l'aimable Henriette!... C'est une personne d'esprit qui s'est formée dans son naturel... Elle a le ton de la femme du monde avec une candeur qui témoigne qu'elle en a trouvé le secret dans un coeur honnête et dans un esprit droit... Henriette est sans illusions. Tendre sans être romanesque, son bon sens conduit son coeur... Fille respectueuse et attachée à ses parents... Je n'ai pas peur de l'honnête liberté de ses discours, une fille qui montre ainsi sa pensée n'a rien à cacher... Henriette désire honnêtement la chose et... ne voit l'amour que dans un mariage où le coeur est approuvé par la raison.

Végezetül még egy jellemző Nisard-reminiscenciát idézünk Szász Károly tanulmányából:²⁴⁶

A finom gúnymosoly, a lélek nevetése, mely fensőbb vígjátékainak koszorúja, nem volt elég neki, azt az egészséges durva kaczajt sem vetette meg, mely testnek, léleknek egyaránt jól tevő és üdítő commotiója...

Le rire délicat, ce rire de l'esprit, que provoque le ridicule finement exprimé... le gros rire... réjouit le coeur et fait circuler le sang... Mais le gros rire est-il donc si à dédaigner?²⁴⁷

Szász Károly *A világirodalom nagy eposzai* (1881-1882) című kétkötetes munkájában szintén többször hivatkozik Nisardra, véleményét osztva és szempontjait magáévá téve.

²⁴⁴ „S ha Molièret bámuljuk mint teremtő lángészt, ... ha elsősorban adunk neki helyet az egyetemes világirodalom történetében, ... de mindennek fölött tisztelnünk kell őt, mint az erkölcsök javítóját s a társadalom orvosát.“ Szász K., i. m. 203.

²⁴⁵ Szász, i. m. 182-3; Nisard, i. m. III, 115-6.

²⁴⁶ Szász, i. m. 29.

²⁴⁷ Nisard, i. m. III, 86.

Az *Odysseiá*-hoz kapcsolódó költői művek között röviden emlékezik meg Szász Károly Fénelon *Télémaque*-járól, majd kijelenti: „irányának és széptani jelentőségének méltatása tekintetéből az olvasót Nisard francia irodalomtörténetére utaljuk“, tehát Fénelon könyvére vonatkozólag Nisard véleményét ismeri el irányadónak.²⁴⁸

A *chanson de geste*-ekről szólva részletesen foglalkozik Szász Károly a *Roland-énekekkel* és közli, hogy betejezését Nisard nyomán ismerteti.²⁴⁹ Nisardnak a *Roland énekekről* szóló egész fejezetét átveszi, többnyire szóról-szóra. A heiktatott idézetek is ugyanazok. Az egész költeményre vonatkozólag Nisard véleményét vallja, jöllehet a tőle átvett rész után, nála részletesebben tárgyalja a *Roland-éneket*. Igazat ad Nisardnak abban is, hogy Vergilius „még szebben festi le“ Antenor halálát, az idevonatkozó verssorokat is idézi. További szavai pedig Nisardnak az egész középkorról való ítéletét visszahangozzák: „Nagy baja kétségkívül nemcsak a *Roland-énekeknek*, hanem a frank epikának általában, sőt a középkor egész költészetének, hogy teljesen kifejelett s megállapodott nyelvvvel — sem a franciában, sem az angolban, sem a németben — még nem rendelkezett. Mind a három nyelv annyira alakulóban volt még, hogy azokat, a mik akkor írártak, ma már fordítani kell az illető munka saját mai nyelvére is. Az énekesek s költők közt pedig nem volt oly hatalmas lángelme egy is, aki maga megcsinálja azt a nyelvet, amelyen magát egészen kifejezhesse, s aztán egyetlen művével meg is állítsa annak további alakulását, — mint az ókorban Homér a görögöt, s a középkor végén Dante az olaszt...“²⁵⁰

A zseni nyelvteremtő képességéről, a megállapodott irodalmi nyelv elengedhetetlen követelményéről, stb. nyilvánvalóan Nisard nyomán szólott itt Szász Károly. Nisard ugyanis hangoztatta, hogy a szellem műveinek egyedül a maradandó nyelv biztosít életet s *Irodalomtörténete* elején — a szorosabb és tágabb értelemben vett irodalomtörténet (*histoire d'une littérature, histoire littéraire*) között különbséget téve — kifejtette elméletét, mely szerint irodalom, a szó művészi jelentésében, akkor kezdődik, mikor megállapodott, tökéletes nyelv áll rendelkezésre. Részben ezért számítja a francia irodalmat a renaissance-tól, mert addig a francia nyelv kialakulatlan volt. A maradandó nyelv kérdését fejtegeti az első francia költők

²⁴⁸ Nisard dicsérte a könyv célját, tárgyát, cselekményét, előadásmódját, jótékony nevelő hatását és egyik legfőbb szépségét abban látta, hogy a görög szellemet, a művészetek örök ideálját hozza közelünkbe. Hibáit, melyek a helyi igazság (vérité locale) hiányában mutatkoznak, megbocsátja nagy értékeiért.

²⁴⁹ Szász Károly, A világirod. nagy eposzai, II, 46-48. (Centenáriumi kiadás).

²⁵⁰ Szász K., i. m. II, 48. A Roland-ének értékeinek méltánylásánál azonban — amint maga is állítja — nem gátolta Szász Károlyt a nyelv érdessége.

kapcsán külön fejezetben, *Le génie seul crée les langues durables* cím alatt. Dante példájából általánosítva kijelenti itt, hogy minden irodalom kezdetén lángeszű költők keresnek maradandó eszméik számára maradandó nyelvet, melyhez a régiség tanulmánya által találják meg az utat. A francia középkori költők között nem volt egy lángész sem, különben megteremtették volna a gondolataik kifejezéséhez szükséges irodalmi nyelvet, ezenkívül a Régiséget — a pogány és a keresztény antiquitást — sem ismerték. E két dolog hiánya miatt nem értékeli Nisard kellőképpen a francia középkori költőket és ezt az elfogult véleményét Szász Károly is osztja.

A világirodalom nagy eposzai c. könyvében más helyen is megemlékezik Dante nyelvteremtő érdemeiről Nisardra hivatkozva: „Nisard mondja francia irodalomtörténetében s épen Dante példájával bizonyítva, hogy nyelvet csak lángész teremthet, vagy jobban mondva, állapíthat meg; s a középkor egyéb irodalmainak mikor a nyelvek a római szétmállásából s az egyes országok bennszülött nyelveiből keveredve alakultak, az volt a szerencsétlensége, hogy nem akadt mindenütt egy Dante, aki lángeszével nemcsak megállapította volna a kevert nyelvanyagból való helyes kiválasztás törvényeit, hanem összeállította volna magát a maradandó nyelvet is, oly örökéletű alkotásokban, mint a *Divina Commedia*“.²⁵¹ Ezekből a sorokból ismét kitűnik, hogy Szász Károly elfogadja Nisard bírálatát a középkorról és Dantéről.

Visszatérve Szász Károlynak a középkorról idézett soraira, ahol Dante mellett Homeros-t is megemlíti, mint nyelvteremtő geniet, föltehetjük, hogy a Homerosra való hivatkozása is Nisardra vezethető vissza, aki *Poètes latins* c. könyvében ilyen értelemben foglalkozott Homeros-szal. Valószínű, hogy Szász Károly, aki a francia irodalomban igen jártas volt és Nisard-t nagy tiszteletben tartotta, ismerte ezt a híres munkát, annál is inkább, mert a francia kritikus épen ebben értekezett behatóan az eposzról, mely Szász Károly kétkötetes tanulmánya tárgyául szolgált.

Magáról az eposzról adott szinte egyező definícióik is amellett szólnak, hogy Szász Károly ismerte Nisardnak ezt a könyvét. Szász Károly szerint az eposzirók „koruk és nemzetük költeményeit, erkölcsi, politikai összes világnézlete foglalatját“ adják,²⁵² míg Nisard szavait idézve az eposz nem más, mint „le résumé complet de la vie humaine dans sa plus grande universalité et de la vie sociale et politique d'une époque en particulier“²⁵³ és megelőzője vagy létrehozója egy nemzeti irodalomnak. Mindketten a naiv eposz hívei, és Homeros-t Vergilius fölé helyezik.

²⁵¹ Szász. i. m. II. 272.

²⁵² Szász. i. m. II. 429.

²⁵³ Nisard. *Poètes latins*, II. 75.

Szász Károlynak *A világirodalom nagy époszai* c. munkájában több helyen érvényesült tehát Nisard hatása. Mint láttuk, Nisard-t követi Szász Károly magáról az eposzról, *Télémaque*-ről, a *Chanson de Roland*-ról, a francia középkori irodalomról és Dante-ről alkotott véleményében.

A *Francia Irodalomtörténet* magyar nyelvű megjelenése élénk visszhangot keltett a sajtóban. Ismertetések számolnak be róla, sokan emlegetik, igen eltérő felfogásban: egyesek dicsőítőleg, mások egészen elítélően.

Az *Egyetértés* cikkében²⁵⁴ a Nisard-kultusz jut kifejezésre. Vajda Viktor Nisard egyik legnagyobb érdemét abban látja, hogy nemcsak a műízlést és a széptant vette segítségül, hanem a „keresztyén“ morált is, hogy művével „ne csak pusztá élvezetet adjon, ... hanem folyton bíráljon, büntessen, integessen, buzdítsón, lelkesítsen, de a tehetetleneket és erkölcsileg tökéletleneket vissza riassza, örökre eltávolítsa az irodalom szentélyéből“. Ezekből a sorokból látjuk, hogy Vajda Viktor — a *Francia Irodalomtörténet* lefordítását elhatározó Akadémia fölfogásával megegyezően — Nisard kritikáját dogmatikus-biedermeier értékeiért becsüli. Buzgón ajánlja is a magyar írók figyelmébe: „A munkát részletesen és figyelmesen olvasni kell, hogy ki-ki tanuljon belőle. És óhajtható, hogy minél többen tanuljanak. Nálunk különösen, hol az íróiség értékét és erkölessi mivoltát naponként annyi veszély fenyegeti, nem lesz fölösleges egyszer már tisztába jönni azzal is, hogy tehát kik azok, akikre minden körülmények között számíthatni s akik ismét ha érdemet szereztek is, nem rontották azt le olykép, hogy annak fejében oly szabadságra vetemedtek, minek eredményei mind megannyi rossz példák“. Az *Egyetértés* cikkének ez a konkluzióként kinyilatkoztatott jellemző kívánsága ismét arra enged következtetnünk, hogy a magyar konzervatív irodalmi tábor Nisard munkájának támogatásával igyekezett klasszikus-polgári eszméit érvényrejuttatni az újítókkal szemben, akik számukra éppen úgy erkölessi veszedelmet képviseltek, mint Nisard szemében annakidején a francia romantikusok.

Vajda Viktor „a magyar irodalom új kincsé“-nek nevezi a könyvet, mely „az újkor legszebb és leggazdagabb irodalmának kritikái szellemmel írott s mindent felelevenítő ízléssel fűszerezett történetét foglalja magában“²⁵⁵ és szerzője nagy komolyságáról, „fegyelmezett józanságá“-ról, delkiismeretességéről tesz bizonyosságot. Ezt a kifejezést: „fegyelmezett józan-

²⁵⁴ D. Nisard: A fr. irod. tört. Ism. Vajda Viktor. *Egyetértés* 1881.

²⁵⁵ Emlékezünk, mennyire hasonlóan dicsérte a munkát Utószavában Szász Károly, Nisard szerint az újkor legszebb és leggazdagabb irodalmának „nem száraz, hanem kritikai és aesthetikai szellem által eleve-nített történetét“ adta.

ság“ egyenesen Nisard szótárából vette a cikk és a magyar kritikussal vele egyező irodalmi beállítottságára igen jellemző.

Megemlíti Vajda Viktor Nisardnak *Irodalomtörténetében* mondott néhány kritikáját. Rousseau-val szemben túlszigorúnak tartja Nisard-t, de talál mentséget igazságtalanságára. Elismeri azonban, hogy Nisard sokszor elfogult a francia nyelvvel kapcsolatban. A francia szellemről való véleményét ismét feltétlenül találónak minősíti Vajda Viktor, pedig Nisard egyoldalú, a saját józan-polgári ideáljának megfelelő képet festett a francia szellemről. Nisard mellett Sainte-Beuve „nem oly kizárólagos“ tekintélyt képvisel a magyar cikkíró szemében. Nisardnak a renaissance-kori irodalomról való véleményét szintén osztja. Vajda Viktor szerint is a renaissance-ből nyeri táplálékát a „kezdődő francia irodalom“, melynek „egész teljességét és kritikáját“ megtalálja Nisard könyvében.

Az *Egyetértés* ismertetésének a szerzője tehát nagy esztétikai és erkölcsi értéket látott Nisard *Irodalomtörténetében* és mintaképpül állítja a magyar írógeneráció elé!

A Nisard iránti általános érdeklődés egyik dokumentuma az is, hogy a *Vasárnapi Ujság* fontosnak tartja olvasóival közölni, hogy *A francia irodalom története* az Institut húszezerfrankos nagyjutalmában részesült.²⁵⁶ Ez a tény nálunk is irodalmi eseményszámba ment... Az *Egyetértés* elragadtatót cikkével egyidejűleg a Nisard-ellenesség is kifejezést nyert. Az *Egyetemes Philológiai Közönyben* dr. Herzl Mór a korabeli francia kritikáról tesz néhány megjegyzést és hibáztatja a vezető francia kritikuskonál, köztük Nisardnál, az esztétikai *raisonnement* túlzott szerepét, a történelmi módszer hiányát, a dogmatizmust, — a legkülönbözőbb korszakoknak és jelenségeknek ugyanazon szempontból, az illető kritikus egyedül üdvözítő dogmája szerint való megítélését, — az elfogultságot, továbbá a francia irodalomtörténetnek fejedelmek arcképcsarnokához való hasonlóságát... Ez utóbbit különösen Nisard szépen írott könyvében tapasztalja, ahol az elsőrangú géniuszok egymást követik és közöttük jóformán semmi sincs, jóllehet a másod- és harmadrangú írók jellemzik legjobban korukat és sok nagy eszmének, vagy korszakot alkotó műnek a magvát ők hintették el.

Hasonló szellemben ismerteti *A francia irodalom történetét* Bodnár Zsigmond lapja, a *Magyar Szemle*.²⁵⁸ A cikk szerzője nincs feltüntetve, nem lehetetlen, hogy maga Bodnár Zsigmond írta, aki — mint látni fogjuk — más alkalommal is hasonló módon nyilatkozott Nisardról.

A *Magyar Szemle* kritikusa „szellemes és geniális“ mun-

²⁵⁶ Vasárnapi Ujság 1881. 28. sz.

²⁵⁷ Külföldi irodalom. Egyet. Phil. Közl. 1881, 567.

²⁵⁸ Magyar Szemle 1881. II. 495.

kának tartja ugyan Nisard *Irodalomtörténetét*, de „bosszantják” őt a benne százával található „szellemes phrasisok, üres szappanbuborékok, kritikátlan nagy-mondások”. Hibásnak minősíti azonkívül a Nisard kiindulópontjául szolgáló doktrínát, melynek alapján bírálja az irodalom jelenségeit, a diszciplína, a hagyomány, a szabály és a tekintély nevében. Végül hibáztatja a magyar kritikus a „szellemes, de kétes értékű munka” lefordítását is.

Bodnár Zsigmond, az akadémiai szabályok heves ellen-sége és nagy romantika-rajongó, *Az akadémiaék aesthetikája* című cikkében, szintén 1881-ben, szigorú és találó kritikát mond Nisardról „szellemes bókoló és geniális megszóló”-ról.²⁵⁰

Megállapítja, hogy kora kritikája egészen történelmi, kedvez a szabadságnak és az író egyéniségének; Nisard azonban a szép örök törvényeinek a diszciplínát, a hagyományt, a szabályt, a tekintélyt állítja fel. Különösen támadja Nisardnak a szabadság iránti ellenszenvét, ami miatt méltatlanul ítéli meg a modern művészetet. Erre nem tudja alkalmazni a diszciplína és a hagyomány elvét, tehát utopistáknak és „phantaszták”-nak tartja a modern lírikusokat, akiknek új poétikájában csak szerény helyet foglal el Boileau.

Az itt-ott jelentkező Nisard-ellenesség dacára Nisard kezd inspirálója lenni a magyar klasszikus irodalomszemléletnek. Egy 1882-ből származó könyv, *Tanulmány az újkori francia irodalom köréből*²⁶⁰ magáévá teszi a XVII. és XVIII. századról mondott véleményét. Szerzője, Nemtsák János, nagy tisztelettel adózik a klasszikus századnak és Nisard hatását főként Descartes-ról, Pascal-ról, Boileau-ról, Corneille-ről és Racine-ről írott soraiban konstatálhatjuk. Valószínűleg Nisardra vezethető vissza Nemtsáknak a XVIII. századdal szemben tanúsított ellenszenv is. Nisard véleményére ismerünk még Mignet-ről, a francia történettudósról való bírálatában, ahol művében az eredetiség, alakjaiban pedig az élet hiányát kifogásolja Nemtsák. Nisard a *Revue des Deux Mondes*-ban²⁶¹ (1851) nyilatkozott hasonlóképpen Mignet-ről és nagyon valószínű, hogy Nemtsák tényleg ennek nyomán mondott róla véleményét, miután könyvének forrásai (Villemain, Geruzez, Nisard, stb.) között a *Revue des Deux Mondes* is fel van tüntetve.

1888-ban az *Egyetemes Philologiai Közlöny* egészen elfogultságmentesen sőt talán túlszigorúan is méltatja Nisard-t halála alkalmából.²⁶² *Francia Irodalomtörténetéről* különösen lesújtó kritikával találkozunk. Az ismeretlen magyar bíráló²⁶³

²⁵⁰ Koszorú, 1881 január hó.

²⁶⁰ Nemtsák János, *Tanulmány az újkori francia irodalom köréből*, Esztergom, 1882.

²⁶¹ Nisard, *Hist. de Marie Stuart de Mignet*, *Revue des Deux Mondes* 1851, VII, 410-436.

²⁶² *Egyet. Phil. Közl.* 1888, 828. Vegyesek. (n. n.)

tudatlanság eredményének bélyegzi Nisard-nak a XVII. századi francia irodalomról való „ismeretes“ egyoldalú fölfogását, mely szerint a XIV. Lajos korabeli francia irodalom nemcsak a francia nemzetnek, hanem az egész emberiségnek legértékesebb irodalmi alkotása; e kor költői messze túlszárnyalták a görögöket és rómaiakat; sem a későbbi francia irodalom, sem a többi külföldi nem alkotott semmit, ami e kor remekeivel egy sörba helyezhető... A magyar bíráló Nisardnak a középkori francia irodalom terén való teljes tájékozatlanságát, a külföldi írók még csekélyebb ismeretét kifogásolja. Kijelenti, hogy Nisardnak a történeti fölfogásról és módszerről sejtelve sincs és sem a költői fajok fejlődésére, sem az irodalom és a kor kölcsönhatására nincsen tekintettel; csupán tetszése, illetve önkényes és alaptalan elmélete szerint ragad ki egyes munkákat, melyeket általában sok szellemmel és finomsággal fejteget. Mindössze ennyit ismer el a cikkíró Nisard javára és a „fényes részletekre“ való tekintettel *Irodalomtörténetét* így mégis „igen tanulságos és elolvasásra méltó“ munkának minősíti. Megjegyzi azonban, hogy az olvasó ritkán fog vele egyetérthetni, hiszen még a franciák is általában ellenséges állást foglalnak el vele szemben. A cikk legérdekesebb mondata az, ahol nyíltan és határozottan szembehelyezkedik Nisard magyar propagálóival, kijelentve, hogy kár volt magyarra lefordíttatni *Irodalomtörténetét*,²⁶³ „mert nálunk csak fokozná az aesthetikai zavart, ha olvasnák“. Szinte félni látszik ez a kritikus Nisard magyarországi hatásától, melyet könyve lefordítása előidézne — ha olvasnák. A magyar bíráló szerint viszont nem karolták fel túlságos lelkesedéssel a magyarul megjelent *Francia Irodalomtörténetet*.

*

Nisardnak Boileau-ról mondott véleménye hatott egy 1889-ből származó magyar esztétikai munkára: Radnai Rezső *Aesthetikai törekvések Magyarországon (1772-1817)* c. könyvére.

Döbrentei Gábor 1817-ben megjelent Boileau-fordítása kapcsán foglalkozik Radnai Rezső Boileau-val, a neki szentelt részben négy alkalommal hivatkozik Nisardra és mintegy bejelenteni is látszik, hogy Boileau ismertetésében őt követi. Nisardra való hivatkozással — „Nisard szerint e *Költészetten* több valami, mint egy kitűnő ember műve: egy nagy század irodalmi hitvallása az“ — vezeti be könyvének Boileau-ról szóló részét s az *Art poétique* tanait szóról-szóra,

²⁶³ Talán ugyanaz a Herzl Mór, aki 1881-ben hasonló szellemben nyilatkozott Nisardról, szintén az Egy. Phil. Közönyben, v. ö. 85. l.

²⁶⁴ 1881-ben a Magyar Szemle is kárhóztatta már a lefordítást, de csak azért, mert más, modernebb könyvekből többet tanultunk volna.

egyetlen önálló beszúrás vagy mondat nélkül, Nisard magyar fordítású *Irodalomtörténetének* idevágó fejezete nyomán ismereti.²⁶⁵ Nisardnál Boileau törvényei, jelentősége, érdemei, stb. természetesen a legelragadottabb méltatásra találtak; ugyanilyen szellemben nyilatkozott mindenről Radnai Rezső is. Nisardnak a fegyelem és szabályok iránti rajongását is helyeselni látszik, külön kiemeli egyik erre nagyon jellemző kijelentését: „Oly irodalmi tan, — jegyzi meg Nisard — mely az észet és az igazat szabja elém, jobban gondoskodik szabadságomról, mint az, mely szeszélyeimet szabadjokra engedi.”²⁶⁶

A Nisard nyomán adott Boileau-ismertetés végén megemlíti Radnai Rezső, hogy a Döbrentei által megismertetett könyv „értékét és jelentőségét Nisard ma is oly nagyra becsüli.”²⁶⁷ Az a tény, hogy Radnai Rezső a Boileau-nak szentelt rész utolsó sorában még egyszer hivatkozik Nisard véleményére, bizonyítja, hogy milyen nagy irodalmi tekintélyt képviselt számára a francia kritikus véleménye.

*

Bodnár Zsigmond *Magyar irodalomtörténetének* bevezetésében szemlét tart a korabeli irodalomtörténeti elméletek, Nisard és Taine teóriái fölött.²⁶⁸ Megemlíti, hogy a század érdeklődésének megfelelően Nisard a maradandóság kérdésének vizsgálatába mélyedt és az irodalmi remekeket minden időben érvényes általános szabályok, közös törvények alá igyekezett vonni. Bodnár kifejti ezután Nisardnak az általános igazságokról felállított elméletét. Eszerint, ha egy műből elvonjuk az író lelkének pecsétjét, melyet reá nyomott, előttünk kell állaniok azoknak a sajátságoknak, melyek a munka értékét adják. Ezek az általános igazságok, melyek kétfélek, bölcsészeti és erkölcsi. Minden nagy irodalom alapját ezek egyesülése, tárgyát pedig az emberi élet eszménye alkotja. Ami a nagy igazságokkal ellenkezik, az mind hiba és tévedés, mint például egyes helytelen divatok, furcsa ízlések, précieux, galáns stílus, idegen irodalmak utánzása, stb.

Ezt a teóriát magában véve helyesli Bodnár, de hozzáfűzi, hogy nemcsak maga az igazság, hanem a művészi alkotás is teszi az írot és ezt nem méltatta Nisard...

Tovább fejtegetve Nisard eszméit, megállapítja Bodnár Zsigmond, hogy az általános igazságokkal nem elégedett meg; más szabály után is kutatott, melyet a fegyelem és hagyomány nevével illetett. Az igazi francia szellemnek a józan ész uralmát tartotta Nisard, ez a szellem pedig egymagában — mint Bod-

²⁶⁵ Radnai Rezső, *Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772-1817*. Bp., 1889, 232-237. V. ö. Nisard, *A fr. ir. tört.* II, 278, 280-86, 290-94. II.

²⁶⁶ Radnai, i. m. 235.

²⁶⁷ U. o. 237.

²⁶⁸ Bodnár Zsigmond, *A magyar irod. története*, Bp. 1891.

n ár megjegyzi — még senkit sem tett nagy íróvá. „S ha Nisard könyvét olvassuk — írja — minden lépten, kivált az újabb korban látjuk, hova ragadta őt el a tekintély, a disciplina és a hagyomány kultusza. A francia historikus összezavarja az észet a fegyelemmel és hagyománnyal. Pedig egészen különböző valami ez a kettő. Hisz' éppen az ész követeli, hogy akárhányszor térjünk el a hagyománytól s a lángész legnagyobb érdeme, hogy nem jár a hagyomány taposott ösvényein. Egyébiránt valami igaz lebegett Nisard lelke előtt, csakhogy nem tudta megnevezni. Ez az, amit mi reactionak nevezünk.“²⁶⁹

A továbbiakban kifogásolja Bodnár Zsigmond Nisardnál, hogy a történetíró legfőbb feladatát alkotó kérdéseket — mint az eszmék és érzelmek egymásutánja, a tartalom és formára való hatásuk, a kor szellemének a műfajokkal való összefüggése, stb. — legtöbbször nem is fejtegeti, vagy magyarázatai homályosak, helytelenek és nem is érdemes velük foglalkozni. Végeredményben azonban a „jámbor spiritualista“, a „gyöngéd és finom, nyájas és elegáns szellemek“ közé tartozó Nisard *Irodalomtörténetét* tehetsége szép emlékének ismeri el Bodnár, aki az első modern szellemű irodalomtörténész volt Magyarországon.

*

Meglepő módon érvényesül Nisard hatása egy másik, 1891-ben megjelent magyar irodalomtörténeti tanulmányban. Malonyai Dezső *Vörösmarty drámái* c. dolgozatában mottóként szerepelteti Nisard egyik mondását,²⁷⁰ amely ma is helytálló s a Vörösmarty-tanulmány számára nagyon aktuális megállapítás volt: „Közös sorsa minden nagy költőnek, hogy mindent elmondanak róluk s a tárgy még sem merül ki soha.“

*

Haraszti Gyula több alkalommal emelte fel szavát a „nisardizmus“ ellen. 1891-ben az *Egyetemes Philologiai Közönyben* Nisardnak Du Bellay könyvéről mondott szavait említi, mint erősen túlzó véleményt.²⁷¹ Ugyanebben a cikkben emlékezik meg Brunetièrre-nek Nisard iránti elfogultságáról, kijelentve, hogy Nisardról pedig régóta el van ismerve, hogy La Harpe irányához jelent visszatérést.²⁷² Brunetièrre rokonszenvét a XVII. század közös kultuszára s bizonyos egyéni sajátságokra vezeti vissza Haraszti. 1896-ban a kritikai

²⁶⁹ Bodnár Zsigmond, i. m. Bevezetés.

²⁷⁰ Malonyai Dezső, *Vörösmarty drámái*, Kolozsvárt, 1891. 5.

²⁷¹ Haraszti Gy., *A kritika evolúciója Franciaországban*, Egy. Phil. Közl. 1891. 28.

²⁷² Scherer és Weiss (*Études sur la litt. contemp. I; Essais sur l'hist. de la litt. fr. Paris, 1865*) Nisard-bírálataira hivatkozik Haraszti U. o. 41. l.

módszerekről értekezvén,²⁷³ szintén említi Nisard-t, amennyiben óva inti a kritikusokat, hogy önkényesen valamilyen eszményt állítsanak fel maguknak egyetemes mértékességül, ahogyan Nisard tette a XVII. századi francia irodalommal, melyet a tökéletesség mintaképeként imádott és semmit sem tudott méltányolni, ami ezzel a klasszikus szellemmel nem egyezik. A dogmatikusan ítélkező elfogult kritikákkal szemben Haraszti már hangoztatja, hogy csak úgy tudjuk teljesen megérteni az írókat, ha mindegyiknek behatolunk a sajátos egyéni világába.

Haraszti maga is — minden Nisard-ellenessége dacára — Molière-ről szóló könyvében²⁷⁴ mint tekintélyre s forrásra hivatkozik Nisard megállapításaira.

A *Férjek iskolája* Sganarelle-jéről szólva felemlíti Nisard „szellemes“ megjegyzését:²⁷⁵ „A gonosz embereket is ellágyítja a bor; az ittasság Sganarelle-t is résztvevővé tette.“ A *Femmes savantes* c. vígjátéknál a darab alapeszméjére vonatkozólag, majd Chrysale jellemzésénél szintén idézi Nisard-t.²⁷⁶ Úgy látszik tehát, hogy bár Nisard módszerét élesen bírálta, nemcsak elvetendőt, hanem értéket is talált nála Haraszti, így például Molière-re vonatkozólag teljesen kompetensnek ismerte el a véleményét. Ilyen szellemű állásfoglalás jut kifejezésre Haraszti Francia Irodalomtörténetének Nisardról írott soraiban is.²⁷⁷ *Corneille és kora* c. könyvében viszont ismét mint nem helytálló véleményt említi Nisard szavait, melyek szerint Corneille remekművei jellemtragédiák.²⁷⁸

*

Egy 1892-ből származó adatunk ismét a „nisardizmus“ szelleméhez kapcsolódik. Koltai A. *Virgil Nemzeti irodalomtörténetünk korszakos felosztásáról* c. cikkében a következő sorokat olvassuk:²⁷⁹ „Az a helyes, ha az irodalom történetét, ügyet se vetvén a korszakokra, fejezetekre osztjuk, amint azt már Taine, Nisard, Shaw és mások megcselekedték...“

*

Lekicsinylő magatartás jut kifejezésre Nisard-ral szemben Kont Ignác részéről (1898), aki a római irodalomról szóló cikkében a „régí rhétorok“ között említi.²⁸⁰ Későbbi francia nyelvű tanulmányában ismét szerepel Nisard neve²⁸¹ a francia

²⁷³ Haraszti Gyula, A kritikai módszerek, Budapesti Szemle 1896, 85. 230. sz.

²⁷⁴ Haraszti Gyula, Molière élete és művei. I-II, Bp. 1879.

²⁷⁵ Haraszti, i. m. I, 247.

²⁷⁶ U. o. II, 360. 366.

²⁷⁷ V. ö. francia dolgozatunkban i. h. 93. l.

²⁷⁸ Haraszti, Corneille és kora, Bp. 1906, 548.

²⁷⁹ Egy. Phil. Közl. 1892, 769.

²⁸⁰ Kont, A francia phil. irod. Egyet. Phil. Közl. 1898, 14.

kritikusok között, akiknek műveit — Kont megállapítása szerint is — mintaadás céljából fordította le a magyar Akadémia és akik valamennyien számos követőre találtak Magyarországon. *Petőfi a franciáknál* c. munkájához Kont maga is forrásul használta fel Nisard-t. Közli itt Kont, hogy Nisard 1874 jan. 22-én a francia Akadémiában Taillandier-t fogadó beszédében említette annak Petőfi-tanulmányát.²⁸² Ebből az adatunkból különben az is kitűnik, hogy Nisard legalább a híret hallotta már Petőfinek...

*

Jánosy Bélának *Az aesthetika története* c. nagy művében szintén érvényesül Nisard hatása, még pedig a francia szellemről, Boileau-ról és Voltaire-ról való felfogásában.

A francia klasszicizmusról szólva említi meg Jánosy, hogy a szabályok uralmának megerősítéséhez nagyban hozzájárultak a faji jelleg sajátosságai s Nisard és Taine erről adott jellemzésére hivatkozik. Említettük már, hogy Nisard épen a francia szellemről tett nyilatkozataival hatott Taine-re, aki az ő nyomán szemlélte a francia nemzeti szellemet.²⁸³ Így a Taine szavaira való hivatkozás is valójában Nisard definíciójára megy vissza. Az idézeteket Jánosy ezekkel a szavakkal vezeti be: „A francia nemzet, amint saját fiai, Nisard és Taine jellemezték, általában természetétől szereti a rendeztet, a szabályost.”²⁸⁴ A Nisard-ból idézett jellemző kijelentés a következő: „Hajlandóbb a fegyelemre, mint a szabadságra s a józan ész alá rendeli a képzeletet s az érzéseket.”²⁸⁵ Jánosy azok közé tartozott, akik a francia nép nemzeti jellegéül, az igazi francia szellem lényegéül a Nisard által definiált józan racionalizmust fogadták el. Boileau tárgyalásánál szintén Nisardra utal,²⁸⁶ tehát a nagy klasszikus legislátorra vonatkozólag szintén *A francia irodalom története* szolgált forrásul. Hasonlóképen Nisard *Irodalomtörténetére* hivatkozik Voltaire tragédiáiról szólva, mikor rámutat arra, hogy mennyire meglazította Voltaire a hármas egység bilincseit.²⁸⁷

*

Néhány szóval megemlékezik Nisardról és a Vajda János által lefordított tanulmánykötetről Kerckes György-

²⁸¹ Kont, *Études sur l'infl. de la litt. fr. en Hongrie*, Paris. 1902.

²⁸² Kont, *Petőfi a franciáknál*, Bp. 1891. 59.

²⁸³ V. ö. 'La fortune de Nisard en France' c. fejezetünket, Désiré Nisard, i. m. Kolozsvár 1942, *Études Françaises* 22, 46. l.

²⁸⁴ Jánosy Béla, *Az aesthetika története*, Bp. 1900, II. 109.

²⁸⁵ Nisard, A fr. irod. tört. I. 15. Jánosy utal a jegyzetek között (517) Nisardnak u. o. a 16, 405. lapokon tett hasonló megállapításaira.

²⁸⁶ Jánosy, i. m. II. 120. l.-ra von. jegyzetben (512) a „Parnassus törvényhozója” név megokolására hivatkozik Nisard fr. irod. tört. II. 225, 277. lapjaira.

²⁸⁷ Jánosy, i. m. II. 142. laphoz tartozó jegyzetben (517) hivatkozik A fr. irod. tört.-re (IV. 170).

nek *Vajda János élete és művei* c. könyve.²⁸⁸ E néhány sort érdekes adattá teszi egy jellemző mondat, ahol a szerzőnek Nisard iránti tisztelete jut kifejezésre: „A fordítás egészen jó s általa nagy szolgálatot tett Vajda a magyar tudományosságunknak.“

*

Dézsi Lajos *Az irodalomtörténet módszerei* c. könyvében az irodalomtörténet fogalmáról adott vélemények között Nisard definícióját is ismerteti,²⁸⁹ aki *Francia Irodalomtörténete* elején — amint már dolgozatunk francia részében rámutattunk — különbséget tesz a szorosabb és tágabb értelemben vett irodalomtörténet — *histoire d'une littérature* és *histoire littéraire* — között. Utóbbi magával a nemzettel kezdődik és felöleli mindazt, amit az illető nemzet nyelvén írtak, az első viszont akkor kezdődik, amikor a művészet, a francia irodalomra vonatkozólag csak a renaissance korában. Ebből következik, hogy „egy irodalom története annak a története, ami az illető nemzet irodalmi műveiben nem szűnt meg igaz és élő lenni, a szellemekre hatni s a közoktatás lényeges és állandó részét alkotni...“ Nisardnak ezeket a szavait Dézsi a magyar fordításból idézi.

*

A konzervatív Gyulai-hagyományokat ápoló magyar tudós-nemzedéknek a körében Nisard népszerűsége tovább él a huszadik század elején is. A *Francia Irodalomtörténet* elméleteinek reminiszcenciája néha-néha kifejezésre kerül e kor magyar esztétái tollán. Voinovich Géza Eötvös-tanulmányában hivatkozik például Nisardra,²⁹⁰ aki szerint minden irodalom két forrásból, a klasszikai és a „keresztyén“ szellemből táplálkozik; maga Voinovich is, ezt az elméletet alkalmazva, kijelenti, hogy Goethe az elsőhöz vágyott, míg Eötvös az utóbbiból merített.

*

Mint már említettük, az első magyar nyelvű *Francia Irodalomtörténet* a Nisardé lett. Magyar szerzőtől az első francia irodalomtörténet, Haraszti Gyuláé az *Egyetemes Irodalomtörténetben*. Nisard *Irodalomtörténetéről* mint „egykor méltó feltűnést keltett mű“ről emlékezik meg Haraszti²⁹¹ és a dogmatikus kritika egyik legutolsó, de legfinomabb ízlésű és mintaszerű írásművészettel bíró képviselőjének tartja. Kijelenti egyúttal, hogy Nisard munkájának a XVII. századról szóló része mindig értékes marad és ezzel a művével Nisard

²⁸⁸ Kerekes György, *Vajda János élete és művei*. Bp. 1901, 150.

²⁸⁹ Dézsi Lajos, *Az irod. tört. módszerei*. Bp. 1903, 10.

²⁹⁰ Voinovich Géza, *B. Eötvös J.*, Bp. 1903, E. J. Ö. M. 20, 253.

²⁹¹ Haraszti Gyula, *Franciák*. V. feje. XIX. század. *Egyetemes Irodalomtörténet*, Bp. 1905, II. 485.

felülmulja utódainak munkásságát, akik a Collège de France tanszékén követték.

*

Brunetiere és Nisard viszonyára találunk utalást egy Brunetiere-ről szóló cikkben.²⁹² Az ismeretlen szerző (r—y—f) nagy elismeréssel nyilatkozik Nisardról, akitől „az első igazán klasszikus szépségű francia irodalomtörténet” származik. Megjegyzi a cikkíró, hogy ebben a romantikusok ellen irányuló, ragyogó nyelven, nyugodt előadásban tartott szenvedélyes vádiratban Nisard a romantika híveinek akarta megmutatni, mily magas tökéletességre, mennyire az egyetemes irodalom rangjára emelte a francia irodalmat a két hagyomány-nak, a klasszikus-pogány és a keresztény régiségnek a tisztelete, amiket a romantikusok sárba tipornak. A klasszikus kor csodálatában Nisard méltó utóda lett Brunetiere, — jegyzi meg a cikk — aki a francia irodalom bámulatos ismerete mellett sem mert jó ideig összefoglaló francia irodalomtörténeti munka megírásához fogni, mert Nisard „gyönyörű műve”, mit nem remélt fölülmulhatni, mindig visszatartotta. A cikk idézi is Brunetiere-nek 1883-ban Nisardról ilyen szellemben tett kijelentését.²⁹³ A magyar tudós nem vonja le Nisard irányából a jelen irodalmára vonatkozó konklúziókat.

1910-ben Rácz Lajos bibliográfiai összefoglalásában megemlíti Nisard *Francia Irodalomtörténetét*²⁹⁴ azok között a Magyarországon megjelent nagyobb művek között, amelyek Rousseau-ra vonatkozó részleteket tartalmaznak. Szerencsére a magyar közönség nemcsak ebből a munkából ismerte meg Rousseaut...

Ugyanabban az évben Pais Dezső Janus Pannoniusról szóló tanulmányának a latin klasszikus költőkről írott néhány sorához, mint forrásmunkát felhasználta Nisard *Poètes latins* c. könyvének Lucanus-tanulmányát.²⁹⁵ Hivatkozik is Nisardra, aki „Lucanus leíró részletei fősajátságául a *moral sentiment* hiányát emeli ki.”

Hegedűs Árpád 1912-ben megjelent *Francia irodalomtörténetének*²⁹⁶ a XVII. századra vonatkozólag — amint szerzője föltünteteti — Nisard szolgált forrásul. Itt megint érvényesülni látjuk a nálunk mindjobban kialakuló véleményt, mely szerint Nisard megállapításai csak a XVII. századi francia irodalomra nézve helytállóak.

²⁹² Brunetiere könyve a XVI. századi francia irodalomról. Irodalomtörténeti Közl. 1909. 19, 249.

²⁹³ V. ö. La fortune de Nisard en France fejezetünket, i. m. 41. l.

²⁹⁴ A magyar Rousseau-irodalom. Irodalomtörténeti Közl. 20, 245.

²⁹⁵ Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. Egyet. Phil. Közl. 1910, 761.

²⁹⁶ Szentgotthárd. Isk. segédkönyvek 8/9.

5. Nisard a mai irodalom kritikájában.

(1920-1942)

A Nisard-hatás magyarországi fénykorának vizsgálatát befejeztük. Az 1880-as évektől 1910-ig szinte minden évben találunk valami érdekes nyomot eszméinek ismeretéről és visszahangjáról. A XX. század elején a vezető irodalomtudósok közül még mindig sokan vallanak Nisard-ral rokon elveket, miután a nemzeti klasszicizmus konzervatív iránya tovább élt a Gyulai-hagyományok folytatóiban. Beöthy,²⁹⁷ Császár Elemér, Pintér Jenő, Voinovich Géza nemzedéke egészen hasonló irodalmi beállítottságot képvisel. Az ő irányukkal rokon egy-két későbbi esztéta tollán — mint látni fogjuk — Nisard kultusza egészen 1930-ig tovább él Magyarországon.

Különben a Nisard iránti általános nagy elismerés korszakát a húszas években már felváltja az 1881-től kezdve felfelbukkanó és Nisard-ral élesen szembehelyezkedő, romantikus-modern kritikai irány.

A legújabb Nisard-szemlélet a francia tudós kritikai, esztétikai és morális megnyilatkozásaiban a biedermeier áramlat jegyeire ismer és eszméi magyarországi hatásának problémáját szellemtörténeti kapcsolatok föltárásával igyekszik megoldani.

Az Ady utáni magyar gondolkozásnak, a korszakos változásnak egyik főképviselője, Szabó Dezső természetesen nyíltan szembefordul Nisard-ral. *Paul Verlaine* c. cikkében tesz róla gúnyos említést, hogy a „szelíd Nisard“ 1836-ban a *Chants du crépuscule* megjelenésekor „kimutatja“ Hugaróit, az energiatengerről, hogy dekadens költő!²⁹⁸ A *Victor Hugo en 1836* c. cikkre céloz Szabó Dezső, aki különben minden Nisard-ellenessége dacára Nisard beható ismeretéről tesz tanúságot.

Fináczy Ernőnek *Az ókori nevelés története* c. munkájához a Juvenalisra és nála a declamációnak hatására vonatkozólag Nisard *Poètes latins* c. könyve szolgál forrással.²⁹⁹ Hankiss János Haraszti Gyulának *La Fontaine*

²⁹⁷ Gondoljunk Beöthy Zsoltnak A magy. irod. kis tükre c. tanulmányára, mely a magyar nemzeti szellemnek — először a Volgai Lovasban jelképesülő — megnyilvánulásait kutatja az irodalmi alkotásokban. Tökéletes pendant-ja ez Nisard eljárásának, mellyel szintén egy irodalomtörténetben, az előre megdefiniált — csak éppen meg nem személyesített — nemzeti szellem manifesztációit tanulmányozza, kifejtve, hogy egyedül azok az irodalmi művek maradandók, melyekben ez az igazi francia szellem magára ismer.

²⁹⁸ Szabó Dezső. Tanulmányok és jegyzetek. Bp. 1920. 40.

²⁹⁹ Az ókori nevelés története II. kiad., Bp. 1922. 297.

könyvéről szólva megjegyzi, hogy Haraszti fölfogása merőben különbözik a Nisardétól, aki La Fontaine-t félistennek tünteti föl *Irodalomtörténetében*.³⁰⁰

Zoltvány Irén *Erotika és irodalom* c. könyvében Nisard *Francia Irodalomtörténetéhez* utasítja az olvasót a „XIV. Lajos százada“ elnevezés irodalmi okaira vonatkozólag.³⁰¹ Nisard szerint Franciaország ösztönösen és igazságszeretettől tulajdonította XIV. Lajosnak a XVII. század irodalmi nagyságát. A „XIV. Lajos százada“ elnevezés, mely főleg az irodalmi dicsőségre értendő, nem véletlenül és nem egyedül Voltaire kezdeményezésére került tehát a közbeszédbe, hanem mert valóban a király állott a század élén, — ezt mondja Nisard és e véleményét osztja Zoltvány Irén.

Késői Nisard-hatás figyelhető meg a Gyulai-tanítvány Zlinszky Aladár romantikával szembehelyezkedő tudományos állásfoglalásában.³⁰² Koszó Jánossal folytatott vitájában Zlinszky társadalmi veszélyessége miatt támadja a romanticizmust s e vád kapcsán említi, hogy ennek a fölfogásnak egész irodalma van, a franciáknál: „A romanticizmus destruktív irányát érezteti Lemaître két könyve Rousseau-ról és Chateaubriand-ról. Még inkább P. Lasserre (*Le romantisme français*), Seillière (*Le mal romantique*) és L. Daudet (*Le stupide XIXe siècle*)...³⁰³ Már Nisard és Taine is a klasszikusokban látták a francia irodalom legnagyobb erkölcsi értékeit, nem Rousseau, Chateaubriand, V. Hugoban. Ezt a felfogásomat is tehát egész irodalommal tudom alátámasztani. Ebben az értelemben beszélek én értekezésemben destruktíóról, nem a mai napi politika szellemében.“

Zlinszky Aladár Rousseau-ról alkotott véleményében még inkább érvényesül Nisard hatása.³⁰⁴ Rácz Lajos Rousseau-tanulmányáról adott ismertetéséből tűnik ez ki. Itt említi meg, hogy Rousseau a francia irodalomban igen különféle megítélésben részesült és a kedvezőtlen megítélést Nisardtól számítja. Majd ismerteti a Rousseau ellen felhozott vádakat. Maga is azt a véleményt vallja, hogy „Rousseau tanításából eredt a modern állam két nagy veszedelme, egyrésről a szertelen individualizmus, amely csak a maga lelkivilágával és egyéni érvényesülésével törődik, a

³⁰⁰ Haraszti posthumus munkája. Bud. Szemle, 1923, 193. k., 159.

³⁰¹ Zoltvány Irén. *Erotika és irod.* Bp. 1924, 33. Nisard, A fr. irod. tört. II, 389. l.-ra hivatkozik.

³⁰² Zlinszky A., *Klasszicizmus és romanticizmus*, 1924, Zlinszky A., Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Egyet. Phil. Közl.* 1925, 45-47. — Koszó János, Válasz u. o. 47-51.

³⁰³ Új megvilágításban adja az egész romantikaellenes mozgalmat Fritz Neubert, *Der Kampf um die Romantik in Frankreich* (*Deutsche Vierteljahrsschrift* 1935, 582-615).

³⁰⁴ Zlinszky A., Rácz L.: Rousseau élete és művei. *Irodalomtörténeti Közl.* 1929, 362-3.

közösséggel szolidaritást nem vállal s arra gőgös fölénytel tekint, másrésről a demokratikus imperializmus, a primitív fokon álló tömegek uralma, mely a magasabb műveltséget állandó megsemmisítéssel fenyegeti. Mikor Rousseau az egyént a társadalommal, a társadalmat a természettel állítja szembe, az ész uralma helyett a szenvedélyek jogát hangoztatja, határozottan romboló munkát végez.“

Nisard-t még egyszer említi cikkében Zlinszky, tanúságot téve arról, hogy az anti-rousseauista állásfoglalások közül leginkább a Nisard szolgált forrásul. Zlinszky megemlíti, hogy Nisard azt írja magáról *Irodalomtörténetében*, hogy ő azok közé tartozik, akik nem szeretik ugyan Rousseau-t, de irányában igazságosak akarnak lenni. Ezzel szemben Zlinszky megállapítja, hogy Rácz Lajost viszont azok közé sorozhatjuk, akik Rousseau-t szeretik, de nem kevésbé igyekeznek azért igazságosak lenni vele szemben.

Végeredményben arra vonatkozólag, hogy mit jelentett Rousseau a maga kora számára, elfogadja Zlinszky Rácz Lajos véleményét, a mai korra való hatására nézve azonban Nisard és a többi anti-rousseauista kritikus véleményét vallja.

Birkás Géza *Francia Irodalomtörténetében* (1927) elfogulatlan kritikával találkozunk Nisard dogmatizmusáról, anti-romantikus elveiről, stb.³⁰⁵

1930-ból ismét Nisard véleményéhez való csatlakozásra van értékes adatunk ifj. Szász Károlynál, aki egy rövid Molière-tanulmányban kerül Nisard befolyása alá. A Szász-családban régi hagyomány a Nisard iránti rokonszenv.

Ifj. Szász Károlynak főként XIV. Lajos irodalmi szerepéről vallott felfogása mutat Nisard véleményének elfogadására, amennyiben jelentékeny jótékony hatást tulajdonít a Napkirálynak kora francia irodalmára, főleg a komédiára és magára Molière művészetére is. „Az igazi társadalmat — írja ifj. Szász Károly — a Napkirály uralkodása teremtette meg, s ez a pezszésnek indult társadalom azután olyan kitűnő mintákkal, olyan érdekes figurákkal szolgált Molière-nek, hogy ez boldogan és büszkén kiálthatott fel: Nincs szükségem Plautus és Terentius tanulmányozására — csak az életet kell vizsgálnom!...“³⁰⁶

Molière darabjaival foglalkozva hivatkozik ifj. Szász Károly Nisardra „a híres francia irodalomtörténész“-re, aki

³⁰⁵ Birkás Géza, A fr. irod. tört. Bp. 1927. 288. 254. 273. 303. II.

³⁰⁶ Szász Károly, Molière (Hevesi S. Molière fordításaihoz). Fló könyvek II, Külföldi klasszikusok VII, VII. I. V. ö. „Que ne doit pas la comédie à Louis XIV? Il lui fournit la société même qui devait lui servir de matière; il lui indique ses originaux... il apprêta une société à la vue de la laquelle Molière pouvait s'écrier: Je n'ai plus que faire d'étudier Plaute et Térence... je n'ai qu'à étudier le monde.“ (Nisard, Hist. de la litt. fr., II, 373-4, 382.)

konstatálta, hogy Molière Sganarelle-el az első „vigjátéki ember“-t teremtette meg, akit a *Nők iskolája* Arnolphe-ában később feltalálhatunk.³⁰⁷ Főművei rövid tárgyalása után Molière méltatásánál ismét Nisardra hivatkozik ifj. Szász Károly: „... ez a legfranciább író — éppen erős nemzeti vonásai folytán — a legnagyobb világirodalmi értékek egyike lett, az örök embernek minden időkhöz és népekhez szóló mesteri rajzaival. Teljesen igaz van Nisardnak, mikor azt mondja, hogy Molière írt a maga korának és a jövődönnek, Francia országnak és az egész világnak.“³⁰⁸

Nisard jegyében is végződik ifj. Szász Károly tanulmánya: „Ha a XIV. Lajos ama kérdésére, hogy ki a XVII. század legnagyobb költője, Boileau minden habozás nélkül azt felelte, hogy Molière, — ma, a XX. században, harmadfélszáz évvel Molière halála után, bátran nevezhetjük a *Tartuffe* és *Misanthrope* íróját a világirodalom legnagyobb vigjáték-írójának. S foglalkozva ezekkel a kötetekkel, igazat adhatunk Nisardnak, aki azt mondotta, hogy Molière olvasása kíváncsiakká tesz, őt előadva látnunk, s az előadás vágyat ébreszt, újra elolvasnunk.“³⁰⁹

Ifj. Szász Károly egész tanulmánya Nisard inspirációjára mutat. Bár igen jól ismeri az egész Molière-irodalmat, legtöbbször Nisard véleményére hivatkozik, ami még értékeesebbé teszi számunkra ezt a Nisard magyar hatásáról tanuskodó utolsó adatunkat.

*

Nisardnak a 70-es évek magyar irodalmi szelleméhez s az Akadémiához való viszonyára, a magyarországi Biedermeier megihletésére Zolnai Béla hívta fel a figyelmet *Biedermeier és idealizmus* c. cikkében (Vigilia 1935). A józan-konzervatív, „régisajtós-retorikus-népies“ magyar kritikai iskola szellemét ismerve, nem tartja meglepőnek, hogy a hetvenes években az Akadémia kiadásában olyan fontosnak és sürgősnek ítélték Nisard *Irodalomtörténetének* lefordítását, „hogy mintaképül és eszményterjesztőül álljon az irodalmat megérteni akaró nagyközönség előtt.“ Michiels-t idézi a cikk, aki a költészet Antikrisztusának nevezte a romantikagyűlölő, józan-klasszikus ízlésű Nisard-t, ami kevéssé hízelgő egy kritikai bálványra, akit „nemzedékek nevelőjéül és az irodalom magyarázójául szabadítottak Magyarországra multszázadi tudománypolitikusaink.“

Zolnai Béla *Az irodalomtudomány változásairól* írott cikkében³¹⁰ Nisardnak a modern francia kritikában való érté-

³⁰⁷ Szász. i. m. IX. l.

³⁰⁸ U. o. XIV. l.

³⁰⁹ U. o. XV. l.

³¹⁰ Szellem és Élet 1936, I. évf. 2. sz.

kelését említi Brémond abbé kapcsán, aki a „bűnös” romantika mellett száll síkra, erősen leszállítva Boileau értékét és ironikus mosollyal áldozva Nisard emlékének.

Legutóbb Baróti Dezső foglalkozott Nisard-ral mint a spiritualista irodalomszemlélet, a harcos polgári klasszicizmus képviselőjével.³¹¹ A *Poètes latins*-t Ponsard klasszikus mezbe öltöztetett polgári drámái rokonának tekinti, mert itt Nisard a római írók ürügye alatt támadta az új dekadenseket, a romantikusokat. Főműve pedig Baróti Dezső szemében úgy tűnik föl, mintha szerzője — a 48-as forradalom előestéjén — egyenesen a polgári rend és stabilitás védelmére írta volna. Nisard dogmatikus rendszerének, nemzeti eszményének, stb. fejtegetése után a Biedermeier szempontjából kisebb tanulmányait és reflexióit emeli ki Baróti Dezső, mint ahol Nisard moralizáló hajlandósága leginkább kifejezésre jut. Utal Nisard *Irodalomtörténete* magyarországi sorsára is, megemlítve, hogy munkássága a magyar irodalomtörténetírás akadémikus művelőinek inspirálói között szerepel.³¹²

6. Áttekintés.

Désiré Nisardnak, a klasszikus-polgári irodalmat propagáló dogmatikus kritikusnak magyarországi kapcsolatai eszméinek hazánkban való jelentékeny elterjedését mutatják.

Nisard ismerete két forrásból táplálkozott. A nyolcvanas évekig kizárólag eredetiből ismerték, fontosabb munkái mellett, meglepő módon, némely kisebb írását is. Később az Akadémia Könyvkiadó Bizottságának jóvoltából főművét, *A francia irodalom történetét és Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából* c. könyvét magyar nyelven is olvashatták hazánkban.

Értékes bizonyossága a Nisard iránt Magyarországon megnyilvánuló nagy érdeklődésnek, hogy feltűnően hamar, már 1836-tól kezdve találunk reá vonatkozó adatokat, melyek így egyidejűek Nisard munkásságával és franciaországi szereplésével. *Etudes de moeurs et de critique sur les poètes latins de la décadence* (1834) c. munkájáról megjelenése után két évvel megemlékezik a *Tudománytár*; a Nisard vezetése alatt 1836-ban meginduló *Collection des auteurs latins avec la traduction en français* c. sorozatot 1837-ben és 1839-ben, *Mélanges* (1838) c. tanulmánykötetét 1840-ben ismerteti ugyancsak a *Tudománytár*, 1841-ben pedig leközlí Nisard 1837-ből származó A. Carrelről írt cikkének egy részét. 1850-ben a *Schmetterling* for-

³¹¹ Biedermeier ízlés a francia irodalomban (Goût prudhommeque dans la litt. fr.). *Études Françaises* 21, 1942, Kolozsvár.

³¹² V. ö. D. Nisard, i. dolg. 1942, 93. l.

ditja le németre a *Revue des Deux Mondes*-ban ugyanabban az évben megjelent útleírását. Salamon Ferenc 1856-ban egy héttel később ismerteti Nisardnak a Francia Akadémiában elmondott beszédét. Arany Koszorúja Nisard *Francia Irodalomtörténetét* (1844-1861) már 1863-ban ismerteti. Ennek a könyvnek a hatása pedig 1867-től kezdve erőteljesen érvényesül a magyar tudós világban, Gyulai, Szász Károly, Szana Tamás, Nemtsák János, Radnai Rezső, Jánosy Béla, Voinovich Géza, Hegedüs Árpád, Zlinszky Aladár, ifj. Szász Károly, stb. némely művén.

Francia Irodalomtörténetén kívül aránylag sokat foglalkoztak Magyarországon Nisardnak Erasmusról, Morus Tamásról és Melancthonról írott tanulmányaival, melyek *Francia Irodalomtörténetének* fordítását (1878-1880) megelőzve 1875-ben jelentek meg magyar fordításban. Erről a könyvről különösen ismertetések nyilatkoztak, valamennyi a legelismertebb formában. Nisard különböző kisebb tanulmányait csak elvétele említik Magyarországon, míg másik nagy munkája, a Franciaországban sok vita tárgyát képező *Poètes latins* még a XX. században is forrásmunkául szolgált Fináczy Ernő és Pais Dezső tanulmányaihoz.

Nisard eszméinek hatását esztétikusoknál, irodalomtudósoknál látjuk érvényesülni, akik főként a francia irodalomról, túlnyomórészt a XVII. századi nagy klasszikusokról alkottak véleményt az ő felfogásának megfelelően. Ennek oka egyrészt az uralmon lévő klasszicizáló irodalmi áramlatban található, másrészt pedig abban, hogy Nisardnak ezekkel — kedvenceivel és mestereivel — foglalkozó tanulmányai a legsikerültebbek és leginkább időállók.

Nisard hatása különböző módon érvényesül a magyar tanulmányokban.

1. Sokszor egy-egy könyv, vagy cikk megírását Nisard valamely munkájának az elolvasása inspirálta. Gyulaiinak a francia klasszikus drámáról szóló tanulmánya Nisard *Irodalomtörténetének* erről írott fejezetei nyomán született meg Salamon Ferenc Nisard és Ponsard akadémiai beszédeinek ismertetése végett írta egyik cikkét. Hasonlóképen nyerte meg Nisard egy-egy írása a *Schmetterling*, *Fővárosi Lapok*, *Budapesti Szemle* folyóiratok tetszését olyan mértékben, hogy magyar leközlésüket érdemesnek tartották.

2. Forrásmunkának használták fel, egyes megállapításait elfogadva: Gyulai Pál, Szana Tamás, Szász Károly, Greguss Ágost, Neményi Ambrus, Nemtsák János, Radnai Rezső, Jánosy Béla, Hegedüs Árpád, Zoltvány Irén, ifj. Szász Károly, Fináczy Ernő, Pais Dezső, stb.

3. Reminiscenciaként hivatkoznak kijelentéseire, eszméire: Neményi Ambrus, Csengery Antal, Malonyai

Dezső, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Haraszti Gyula, stb.

4. Ismertetik munkáit, elméleteit, eszméit, bírálatait: *Tudománytár, Fővárosi Lapok, Figyelő, Egyetértés, Budapesti Szemle, Magyar Szemle, Koszorú, Vasárnapi Ujság, Egyetemes Philologiai Közlöny, Bodnár Zsigmond*, stb.³¹³ Ismertetései szövegében — kevés szigorú bírálattól eltekintve — a Nisard iránti mély rokonszenv jut kifejezésre. A legtöbb ismertetés az akadémiai fordítás szellemében Nisard-t mintaképpül is állítja a magyar írók elé.

Itt kezd már érvényesülni Nisard magyarországi hatásának másik oldala, mely számunkra értékesebbnek tűnik fel mint az a befolyás, amit a magyar irodalomtudósoknak a francia és néha a klasszikai irodalmi kérdésekben való állásfoglalására gyakorolt.³¹⁴ Nisardnak azok az említései ezek, amelyekben a magyar viszonyokkal hozzák kapcsolatba. Salamon Ferenc pl. tanulságot von le beszédéből az alakuló magyar drámára nézve. Magyar fordításban megjelent könyveinek több ismertetése a magyar írók számára követendő mintaképpént hozza fel erkölcsösségét, hivatása tudatában lévő komolyságát, elvhűségét, mûgondját, remek előadásmódját, stb. Csengery Antal magyar tárgyú történeti munkában hivatkozik a lángészről tett egyik megállapítására, Malonyai Dezső magyar irodalmi tárgyú kutatásai számára találja aktuálisnak egy mondatát. Voinovich Gézánál szintén önálló magyar irodalmi tanulmányban találjuk alkalmazva Nisard egyik teóriáját.

Nisard magyarországi kultusza az 1880-as évek körül éri el tetőpontját s a századforduló utánig tart. 1912 óta már csak elvétve találunk nyomokat irodalmi hatására, (Zoltvány Irén, ifj. Szász Károly) s a tudományos-kritikai állásfoglalások között is kivételes az ő irányához való csatlakozás (Zlinszky), minthogy a „nisardizmus“ ellen már 1881-től kezdve mind gyakrabban jelentkező reakció végleg érvényre jutott a XX. századi magyar irodalmi kritikában. Így Nisard eszméi, kritikai iránya és magyarországi hatása már csak mint jellemző kortűnet s megfejtésre váró szellemtörténeti probléma kelt tudományos érdeklődést.

³¹³ A XX. században Haraszti Gyula, az Egyetemes Irodalomtörténetben, Birkás Géza, francia irodalomtörténetében, Zolnai Béla, két cikkében, Baróti Dezső, Biedermeier-tanulmányában foglalkoznak még kritikailag Nisard eszméivel, ezek az adataink azonban már nem illeszthetők a Nisard-kultusz keretébe.

³¹⁴ Ez a hatás legjobban Szász Károlynál figyelhető meg, aki nemcsak Molière-rel kapcsolatosan, hanem Danteról, a Chanson de Roland-ról, a francia középkori költészetről, a Téli-maque-ról, stb. alkotott felfogásában is egészen magáévá tette Nisard véleményét.

IRÁNYI DÁNIEL.

„Írányi Dániel a szó legnemesebb értelmében erényes ember. Egyetlen ítélete sem elfogult. Tíz évet élt Franciaországban és mindenki barátja maradt, aki csak ismerte. Megtiszteltetés számomra, hogy hű barátai közé sorolhatom magam. Kossuth, — akít pedig Irányi hűség nélkül bírál a *Histoire de la Révolution* című munkájában, — nagyrabecsüli őt. A szélső baloldali képviselő szereplése 1848-ban, sőt azután is gyakran szerencsés volt. Derék és jó ember. Nem gyenge hatalmon levő barátaival szemben és nem érez bosszúvágyat bukott ellenségei iránt. Minden korrupció felháborítja és nagy tekintéllyel ostromozza, úgyhogy ezt a jogát senki sem vonhatja kétségbe. Ékesszólása egyszerű, világos mint stílusa; egyenes és józan mint lelkiismerete. Csak becsületesség és igazságosság befolyásolhatják őt; az a körülmény, hogy valamelyik ellenfelével egy véleményen van, vagy valamelyik barátjával összekülönbözik, nem tartóztatja fel őt útjában. Bármilyen párt büszke lehet rá, hogy ilyen emberei vannak és pártjuknak őszinte csodálatában osztozva, mindenki elmondhatja az ilyenekről: ime az igazak!”

Mme Adam (Juliette Lamber) francia írónőnek *La Patrie Hongroise* című munkájában megjelent ezek a szavai talán a legjellemzőbbek Irányi életére és érdemeire.

Írányi (Halbsu) Dániel 1822 február 24-én született Toporczon, Szepes megyében, ahol apja ágostai hitvallású evangélikus lelkész volt. Gimnáziumi tanulmányait Eperjesen, Késmárkon és Rozsnyón végezte, majd visszatért Eperjesre, ahol jogot hallgatott és itt az ifjúság a jogakadémia kebelében fennálló magyar egyesület elnökévé választotta. Jogi tanulmányait Pesten fejezte be; ahol 1844-ben letette a köz- és váltóügyvédi vizsgát. Csakhamar egyike lett a főváros legkeresettebb ügyvédeknek. Pesten első dolga volt megismerkedni Kossuth-tal és az ő révén a szabadelvű párt több vezető emberével. A Pesti Kör, mely később az Ellenzéki Kör nevet vette fel és ahol a politika és irodalom legkiválóbb emberei találkoztak, választmányi tagjává választotta. Tagja volt az 1847-ben megalakult ifjúsági társulatnak, mely össze-

jöveteleit eleinte a *Jelenkor* szerkesztőségében, később pedig a Pálvax kávéházban tartotta. 1848 március elején az Ellenzéki Kör megbízásából Irányi Pozsonyba utazott, ahol az országgyűlés székelt. Itt felkereste Kossuthot és küldetéséhez híven elmondotta neki, hogy pesti barátai nincsenek meglegedve az országgyűlés munkásságának eddigi eredményével: gyorsabb eljárásra lenne szükség. Nagy volt a türelmetlenség ekkor már Pesten, ahol a párisi forradalom híre a legnagyobb izgatottságban tartotta az amúgy is lázas kedélyeket. Kossuth e közlésre, — amint Irányi a *Histoire Politique de la Révolution de Hongrie* című munkájában leírja — kedvetlenül válaszolt: „Magam sem vagyok a dolgok menetelével meglegedve. Tenni kellene valamit.“ — „Nem lenne-e jó — kérde Irányi — ha országos mozgalmat indítanánk meg Pestről a reformok siettetése végett?“ — „Biz ez nagyon üdvös lenne — hagyta helyben Kossuth. — Próbálják meg hátha ezáltal is nyomást gyakorolhatunk a csökönyös mágnásokra.“ — E beszélgetésből pattant ki az a szikra, amely március 15-ének fáklyáját meggyújtotta.

Irányi másnap visszautazott Pestre, s az Ellenzéki Kör az ifjúsággal karöltve hozzáfogott az agitációhoz. A pozsonyi és pesti események így összhangba jöttek. Pozsonyban az Országgyűlési liberális párt, Pesten pedig a lelkes ifjúság tört előre, hogy a nemzet számára az alkotmányos szabadságot kivívja.

1848-ban az első független felelős magyar minisztérium megalakulása után Deák Ferenc igazságügyminiszter felszólítására Irányi titkári hivatalt vállalt a törvény-előkészítő osztályon. A július hóban Pestre összehívott Országgyűlésre Pest Lipótvárosa képviselőnek választotta meg. A képviselőháznak jegyzője lett. Jellasicsinak a fővároshoz közeledésekor ő is belépett az országgyűlési önkéntes csapatba és az ellenségnek Pákozdtól történt visszavonulása után visszatért Pestre, majd csakhamar kormánybiztosnak nevezték ki Sáros megyébe. 1849 elején Debrecenbe ment, ahová időközben a kormány és az Országgyűlés is áttette székhelyét és itt tevékenyen vett részt az országgyűlés tanácskozásaiban. 1849 áprilisá-

ban a magyar hadsereg a győzelmek egész sorát aratta és amikor az osztrákok Pestet kiűritették, Kossuth a fővárosba küldte Irányit, mint budapesti teljhatalmú kormánybiztost. Ebben a minőségben működött, míg Budavár bevétele után a kormány is visszatért Pestre. Budavárnak visszafoglalása a magyar honvédsereg diadalainak tetőpontját jelentette, de azután az orosz beavatkozás túleréjének hatása alatt gyorsan következett a hanyatlás. A magyar hadsereg kénytelen volt visszavonulni és Görgey, akire Kossuth az államfői hatalmat átruházta, — az orosz hadsereg előtt Világosnál letette a fegyvert. Irányi az Országgyűlést Szegedre és Aradra is követte, Világosnál igen heves jelenete volt Görgeyvel fegyverletétel előtti napon, és ő volt talán az első, aki Görgeynek szemébe vetette a hazaárulás súlyos vádját... Világosról Irányi Szatmárba, Beregbe, majd Gömörbe menekült és 1850 január végéig bújdosott az országban. Ekkor kocsisnak öltözve menekült Svájcba, majd onnan Párisba. A pesti haditörvényszék 1851 szeptember 21-én a menekültek legkiválóbbjait, köztük Kossuth Lajost, gróf Andrássy Gyulát, Szemere Bertalant és Irányi Dánielt *in contumaciam* halálra ítélte. Az elítélteket a következő napon *in effigie* felkasztták.

1850 március 7-én érkezett Irányi Párisba, ahol eleinte ujságcikkek írásával foglalkozott, hogy egy pár frankot megkeressen. 1851 februárjától kezdve De Gerando özvegyének két gyermekét és Kiss Miklós ezredes fiát tanította. Szerény körülmények, nélkülözések között élt, mindennapi munkájával tartotta fenn magát, de akkor is tiszteletreméltóan emelkedik ki jelleme és alakja, úgyhogy mindig és mindenütt nagyrabecsülték. Joggal nevezték „az emigránsok Catójának.” A leckék adása sok idejét rabolta el, gyakran gyengélkedett, mégis szabadidejét politikai, főképp nemzetgazdasági tanulmányokra fordította. Ha a külföldi lapok rosszakaratú forrásokból merítették véleményt hazánkról, ha megtámadták, Irányi volt az első, aki erélyesen lépett fel és nem kedvetlenedett el, ha cáfolatát az illető lap nem közölte, tudván, hogy az ilyen támadásoknak titkos rugója van.

Irányi Párisban barátjával Henszlmannal lakott

együtt Rue de Madame 20 számú házban. Degré Alajos *Visszaemlékezéseiben* tudósít Irányiéknaál tett látogatásáról: „Irányi emelt fővel és öntudatos magatartással dolgozott a mindennapi kenyérért, nem panaszkodott, nem kért és nem fogadott el senkitől mást, mint amit munkája megérdemelt.“ A Párisban töltött gondterhes napok alatt Irányi időt szakított magának arra is, hogy az idegen környezetben felhívja a figyelmet a magyar irodalomra és történelemre. A közlemények, melyek akkoriban a párisi lapokban a magyarságról és a magyar irodalomról megjelentek, legtöbbszörre az ő felvilágosításai nyomán keletkeztek. Ezen kívül ő maga is írt értékes újságcikkeket és röpiratokat. A *Presse*-ben jelent meg Irányi et Bratiano: *Lettres hongro-roumaines*, ezekben a levelekben a két politikus közös nevezőre igyekszik jutni a magyar és román kérdésben. 1855-ben röpiratot ad ki Irányi a protestánsok magyarországi helyzetéről (*Mémoire sur la condition actuelle des protestants en Hongrie*), mely munkát angolra is lefordították. A *La Libre Recherche* nevű folyóiratban jelennek meg Irányi következő cikkei: *Parallèle entre la littérature hongroise avant et depuis 1848*, — *Littérature hongroise*, — *L'Église et les écoles protestantes en Hongrie*. Az *Annuaire Encyclopédique du XIXe siècle*-ben a magyar politikai, szociális és gazdasági élettel foglalkozó cikkeket szintén Irányi írta.

Irányi összeköttetést tartott fenn a francia irodalmi élet vezető egyéniségeivel. Többek között Ch. L. Chassin-nal volt szoros barátságban, akinek kollaborációjával írta meg a *Histoire Politique de la Révolution de Hongrie*-t (*A Magyar szabadságharc politikai története*). 1853 december 11-én egy Kauser nevű emigráns magyar mutatta be őket egymásnak. Chassin ekkor már dolgozott Hunyadi Jánosról szóló munkáján és Irányi segítségére volt az anyaggyűjtésben, sőt a munkát kéziratban át is nézte. Barátságuk kezdetétől fogva igyekezett Chassin érdeklődését mind jobban felkelteni Magyarország iránt.

1855-ben kezdenek hozzá szabadságharcunk történetének megírásához. Irányit és Chassint, vagyis a magyart és franciát a közös politikai felfogás hozta össze,

hogy megírjanak egy közös munkát, mely nemzeti, de egyben európai is. A kollaboráció dacára Irányi saját munkájának tekinthető a *Histoire Politique de la Révolution ae Hongrie*, mert Chassin jóformán nem tett mást, mint átjavította, azaz jó francia stílusba formálta Irányi fogalmazását. Természetes is, hogy együttműködésük nem lehetett egyenrangú, már a téma miatt sem, mert Irányi, aki részt vett a Szabadságharcban és mint Kossuth egyik leghívebb embere, jól ismerte az akkori magyarországi viszonyokat, saját impressziói és évekig tartó anyaggyűjtés után, egyedül írta meg művét. A jó francia stílus az egyetlen, ami Chassinnek köszönhető. Irányi állandóan azzal a szívből jövő meggyőződéssel dolgozott, hogy munkájának olyan rendeltetése van, melyet magasabb szempontok szabnak meg. Nem kímélve fáradságot, minden igyekezetével azon volt, még e nagy mű megírása közben is, hogy a francia közvélemény állandóan halljon Magyarországról és a magyar ügyről. Így ír 1855 szeptember 7-én Kossuthnak:

Forradalmunk történetén folyvást dolgozom, azonban addig is míg ezen munkám megjelenhetnék, egy másik könyv fogja hazánk kérdését a francia közönség előtt teleleveníteni. Ez Mr. Chassin munkája: *La Hongrie, son génie et sa mission*, mely jövő hó elején elhagyja a sajtót s melyet nagyobb részt általnéztem kéziratban. Életkérdésnek tartom jövőnkre nézve, hogy a francia közvéleményt részünkre megnyerjük az idegen nemzetiségek ellenében; nem elég egyes, bármily nagy befolyású férfiúk pártolását bírni, a nagyközönség rokonszenvét kell megnyernünk, hogy bátran léphessünk fel alaptalan követelések ellen.¹

Irányi nem szentelhette minden idejét a *Histoire de la Révolution* megírásának, mert elsősorban mindennapi kenyerét kellett megkeresnie és emigrációs munkák Genovába, majd Turinba szólították. A Kossuth által meg alapított „Magyar nemzeti igazgatóság”-nak lesz jegyzője és élénk aktivitást fejt ki az iránt, hogy a magyar légiónak az 1859-es francia-olasz-osztrák háborúban részvegyen.

1859-ben jelenik meg Irányi és Chassin közös

¹ Irányi 1855 szeptember 7-én Párisban kelt — kiadatlan — levele Kossuthhoz. Budapest, Országos Levéltár, Kossuth iratok: 1924.

művének első kötete, melyet Edgar Quinet nagy érdeklődéssel és elragadtatással fogad, elismeréssel fejezi ki háláját a szerzőknek a fontos munkáért. Irányiba nagy reményt önt Quinet hozzá intézett levele és válaszában élénk buzgalommal igyekszik megnyerni őt a magyar ügy melletti felszólalásra. E levélváltásról így számol be 1859 augusztus 15-én Kossuthnak:

Chassin megküldötte könyvem, illetőleg könyvünket többi között Quinet Edgarnak, ki jelenleg Aix les Bainsben lakik Savoieban. A híres francia író a küldeményt megköszönte Chassinak 's azonkívül nekem is írt egy igen hízelgő levelet, melynek végén megkért „de faire ses compliments à notre grand Kossuth“. Én feleltem Quinetnek, arra kérvén őt, hogy karolja fel ő a magyar ügyet, miután a többi nemzetiségek mellett oly melegeen apostolkodott, ígervén részemről que je me ferai volontiers le clerc de l'avocat de mon pays. — Várom válaszát. Azonban jó lenne ha Ön, alkalmat véve a fenti üdvözléstől, támogatná felszólításomat. Egyetlen nagynevű írónk nincs a francia irodalomban, igen becses szerzemény lenne, ha ezt megnyerheink.²

A túlhajszolt szellemi munka idegeit felőrli és tetézi ezt szervi betegsége is. Több ízben kénytelen elutazni Jersey szigetére gyógyulást keresni. Ilyen körülmények között állandóak az anyagi gondjai Irányinak, aki egész életét a hazának szentelte. Azok közé a nagy magyarok közé tartozott, akik csak áldoztak a közért és nem a köz áldozott értük. Amint egy kissé egészségileg összeszedi magát, ismét folytatja kitartó munkáját, nagy körültekintéssel dolgozik a Szabadságharc történetének második kötetén, mely 1860 elején végre meg is jelenik. Irányinak gondja van arra is, hogy a francia lapok írjanak könyvéről. Igyekszik minél nagyobb propagandát csinálni a *Histoire Politique de la Révolution de Hongrie*-nak és minden lépése arra mutat, hogy nagy buzgalommal szolgálta hazája ügyét.

A *Histoire de la Révolution* megjelenése előtt egyetlen munka sem volt a világirodalomban, mely hitelesen megmagyarázta volna a magyar szabadságharc politikai előzményeit. Hiányt pótol tehát Irányi ezen művével.

² Irányi 1859 augusztus 15-én Jerseyben kelt — kiadatlan — levele Kossuthhoz. Budapest, Országos Levéltár, Kossuth iratok: 2348.

Főcélja az volt, hogy megismertesse a francia nemzettel a magyarság nehéz sorsát a Habsburgok németesítő és elnyomó uralma alatt.

A Villafranca-i békekötés után a magyar emigránsok kénytelenek voltak belátni, hogy mennyire hiábavaló volt minden fáradozásuk, mellyel a szabadság integritásáért küzdöttek. Az ő önfeláldozó munkálkodásukat fájdalmas és hatalmas szépségében őrzi meg a történelem. A magyar történelem tele van dicsőséges balsorsokkal, a legnagyobb magyar szabadságharcok vezérei, Rákóczi és Kossuth, messze hazájuktól fejezik be földi életüket, de példátlan erővel élnek népük szívében. Már XIV. Lajos is felhasználta Rákóczit a háborúban, de kihagyta a békekötésből, ugyanezt tette III. Napoleon Kossuth-tal és a magyar emigrációval. Magukra maradtak küzdelmükben, mely a magyarságért, a szabadságért, a magyar függetlenségért folyt.

1861 és 62-ben Irányi gyakran megfordult Kossuth megbízottjaként Olaszországban és Angliában is, közben mindig vissza-visszatért Párisba. 1862 szeptember 4-én közli Irányi Kossuth-tal:

Egy kis röpiratot írtam Magyarország függetlenségéről, melyben a teljes önállás hasznát a 48-ki korcs állapot felett kifejttem. Magyarul írtam, mert szeretném beküldeni az országba. Hiba volt eddig is nem ellensúlyozni Deák hatását.³

A *Magyarország függetlensége* című röpirat, — melynek mottójául Irányi Kossuth szavait idézi: „Ha Magyarország egyesül az osztrákkal, én denationalizálom magam“, — Párisban, 1862-ben jelent meg és világosan tükrözi vissza Kossuth, Irányi és az egész magyar emigráció felfogását a függetlenségi kérdés, a nemzeti ségekkel való kibékülés és az Ausztriától való elszakadás tárgyában.

E röpiratot követőleg 1863-ban írta Irányi a következő, igen érdekes és az osztrák elnyomatás alatt szenvedő honfitársait biztató verset, melyet sok ezer példány-

³ Irányi 1862 szeptember 4-én Párisban kelt — kiadatlan — levele Kossuthhoz. Budapest, Országos Levéltár, Kossuth iratok: 3805.

ban Batthyányiné Apraxin Julia grófnő útján
juttatott el Magyarországra.

A M A G Y A R L E G I O

par

Irányi Dániel

Paris. Imprimerie de Felix Malteste
et Cie Rue des Deux Portes Saint
Sauveur, 22. 1863.

I.

Ezer magyar hajóra száll,
Megmenteni honát,
Látatlanul velük megyen
Hadúr, a jó barát.

Setét az éj, borús az ég.
Zajognak a habok,
De bájosan kelet felől
Egy csillag át ragyog.

S bár szirt felett s veszély között,
Kiszáll a hős csapat,
S buzgón letérdel, s ajaka
Imára így fakad:

Népek hatalmas Istene!
Hozzád fohászkodunk,
Add ellenállhatatlanul
Küzdjön merész karunk.

Add össze törjük ős hazánk
Nehéz bilincseit,
S meg mentsük ezred éven át
Meg őrzött kincseit.

Fohász után legott fel áll,
S esküt dörög szava:
Elünk halunk ezer halált
Eretted, oh haza!

II.

Indul a had, német közelg
A német száma nagy,
„Add meg magad, parányi nép,
Istenre veszve vagy.“

Magyar meg áll, szavak helyett
Kardélivel felel;
Erőszakot Hadúr aláz,
Jogot megóv emel.

S amint nyomul, amint csatáz,
Leendő fergeteg,
Mint hópehelyből hógomoly,
Lesz óriás sereg.

Kiket gaz ármány elragadt,
A testvér nemzetek
A szent szabadság hanginál
Társul szegődtenek.

A két erő most összecsap,
Iszonytató csata
Az ég borul, a föld rezeg,
A vér szakad tova.

Előre, rajta! lelkesít
A népvezér; ki ő?
A legvitézebb, bölcs, erős.
Hadúr maga, dicső.

S habár keményen ütközik,
A német ezre vesz,
„Pusztulj hazánkból idegen,
Apáink földje ez.“

S a német ing, bomol, szalad
Mint szél elől a per,
Saját honában sem talál
Kegyelmet a bitor.

III.

Úl győzedelmi tort a nép,
Román magyart ölel,
S megannyi nyelven egy hazát
Mindnyája vall kegyel.

S a tor felett mély csend között
Le térdre hullanak,
Szemökből hálakönnyeik
Imául omlanak.

Bőség, szabadság felvirul
 A véres hantokon,
 A szent egyesség anyyala
 Viraszt az ormokon.

Igy oldta fel bilincsből
 Ezer magyar honát,
 Ezer magyar bajtársival
 Hadúr, a jóbarát.⁴

Irányi a magyar szabadságért, a magyar függetlenségért vívott küzdelmében nem tapasztalhatunk egy pillanatnyi lankadást sem. Már több, mint egy évtizede él emigrációban és még mindig bízik és remél, nem törődik a kudarccokkal, amelyeket kénytelenek voltak a magyar emigránsok elszenvedni. Csak egy cél lebeg állandóan a szeme előtt: hazája üdve, hazája jövője! Nyitott szemmel járja Franciaországot és míg kezdetben inkább az emigráció ügyeivel foglalkozot, addig a 60-as években főleg Franciaország politikai és közigazgatási viszonyait tanulmányozza és a *Hazánk s a Külföld* című folyóiratban megjelent cikkeiből kitűnik, hogy a Franciaországban észlelteket hazája javára igyekszik értékesíteni. Így 1865 január 4-én *A francia nemzeti egységről* ír „párisi levelet“ és szinte elképzeli, hogy milyen nagyszerű lenne, ha a magyarországi kisebbségek is olyanek lennének, mint a franciaországiak.

1866-ban, a porosz-osztrák háború kitörése előtt, Irányi előbb Firenzébe követte Kossuthot, majd mint Kossuth politikai ágense, Berlinbe ment és ott fejtette ki minden erejét, hogy Bismarck Magyarország függetlensége mellett interveniáljon. A königgrätzi csata után visszament Irányi Párisba s ott maradt 1869 elejéig. Párisban töltött utolsó éveiben is folyton dolgozott a haza érdekében és dolgozott, hogy mindennapi kenyerét megkeresse. Kossuthhoz ez időben intézett leveleiből úgy látszik, mintha ő lenne a turini remete vigasztalója és ezen levelekből már kiérezhető Irányi honvágya is. 1867 január 31-én így ír:

Utolsó becses levele, megvallom, elszomorított. Nemcsak mivel teljes testi és lelki ereje dacára a sir után vágyó-

⁴ Nemzeti Múzeum Országos Széchényi könyvtárában őrzött példány után. Katalógus szám: „P. o. Hung. 894 s“. — A versen Garay Kontjának hatása érezhető.

dik, hanem azért is, mert azt kérdi magától és tőlem: vajjon oly nemzet, mint a magyar, megérdemli-e, hogy érette hazafi fáradozzék, hogy jelesül mi tovább is küzdjünk javáért. Hát mit kellett azoknak érezniök, akik M. T h e r é z i a alatt elnémetesedve 's elkorcsosulva látták a nemességet, 's nemde mégis állhatatosan követték keblök Istenét?

Sőt minél nagyobb süllyedést vesz észre a hazafi, annál nagyobb erőfeszítéssel kell utolsó leheletéig dolgoznia övéinek felemelésén. Különbözik is a gyávaság, mit Ön a nemzetnek vet szemére, szerintem csak az otthoni vezérek nagyobb részét illeti, 's én most is a mondó vagyok, amit untalan vitattam, hogy a nemzet zöme mégis akar szabad, akar független lenni.

De hiszen minék is hozom én fel ez' igazságokat? Kegyed, tisztelt barátom, szint úgy gondolkozik és érez, 's fenntebbti kétség csak pillanatnyi rossz kedvnek volt kitérése s nem egyéb.⁵

Irányiban ekkor már mind jobban elhatárolmasodik a hazába való visszatérés vágya. Az otthonról kapott levelek megerősítik azt a hitét, hogy szükség van rá odahaza. A magyarországi napilapokat állandóan olvassa, élénk figyelemmel kísérve az otthoni eseményeket. Pécs városa ezidőben választja meg Kossuthot képviselőjévé, de Kossuth, aki ekkor már szilárd elhatározással örök száműzetésre ítélte önmagát, nem fogadja el a megválasztást, hanem Irányit ajánlja a pécsieknek képviselőül. Irányi örömmel veszi tudomásul, hogy Pécssett megválasztották képviselőnek és tisztában van vele, milyen nehéz feladat vár reá, hogy Kossuthot kellőképpen helyettesítse, de büszkén és telve ambícióval készül fel az új hivatásra. Nemcsak ő készült nagy buzgalommal két évtizedes száműzetés után a hazatérésre, hanem Magyarországon élő barátai és ismerősei is mindent elkövetnek, hogy végre otthon viszontláthassák, mert tudják, hogy az ő munkássága nélkülözhetetlen. Heckenast felajánlja neki 1868-ban a *Magyar Ujság* szerkesztését, amit Irányi nagy örömmel el is fogad. Mielőtt hazatér, elmegy Turinba elbúcsúzni Kossuthtól és reméli, hogy sikerül rávennie a turini remetét a hazába való visszatérésre. Végre azután Irányi 1868-ban hazatér és anélkül, hogy a formászerű hűségesküt letette volna, elfoglalta helyét a képviselőházban, mint a szélső ellen-

⁵ Irányi 1867 január 21-én Párisban kelt — kiadatlan — levele Kossuthhoz. Budapest Országos Levéltár, Kossuth iratok: 4713.

zék egyik vezére. Pécssett határtalan lelkesedéssel fogadták a száműzetésből hazatért nagy politikust, de az 1872-i választásoknál Irányi Pécssett kisebbségben maradt, viszont megválasztották ekkor Békésen, ahol egész élete végéig képviselő is maradt. A kormánypárt is megtisztelte azzal, hogy ellene jelöltet nem léptetett fel. Békés város nem ismerte a korteskedést, ott izgalmat a választás nem okozott soha. Húsz év alatt, minden választáskor, a választás legelső napjának, legelső óráiban megérkezett a távirat Békésről Pestre, hogy Irányit egyhangúlag megválasztották. Ha megjelent választói között, ünnepélyesen, igaz örömmel fogadták. A békésiek büszkék voltak az ő csendes választásaikra és a kitűnő emberre. A képviselőházban is tisztelet környezte. Nem volt egyetlen jelentékenyebb kérdés, melyhez hozzá ne szólott volna. Teljesen vagyontalan, szegény, minden hatalom nélkül szűkölködő ellenzéki politikus. Oly szerény volt, hogy kizáróan képviselői fizetéséből élt, még abban az időben is, mikor a magyar képviselő legális jövedelme csak 5 forintos napidíjból állott. A korrupciónak még a lehelle sem férközhett hozzá... Ép ezen a ponton található meg Irányi kivételes, szinte példátlan közéleti tekintélyének oka és forrása: alakjában tökéletes harmoniában forrottak össze a nemes és kiváltságos emberi tulajdonságok.

Irányi mikor hazatért Párisból, - az emigrációból, ahol valósággal átnyomorgott egy hosszú, megrázó mágnányban és megrendítő puritánságban eltelt életet, belevetette magát a hazai politikai élet fáradhatatlan munkájába, de lelkiismeretes politikai működése közben sem feledkezett meg Franciaországról és francia barátairól. Állandó összeköttetést tartott fenn továbbra is Chassini-nal és érdeklődéssel kíséri a franciaországi eseményeket. A porosz-francia háború után Irányi a magyar képviselőházban óvást emelt az ellen, hogy a poroszok elvegyék Elzász-Lotharingiát a franciáktól. Erről a tiltakozó magyar felszólalásról, mint egyedülálló, elszigetelt politikai cselekedetről, mint a magyar nemzet igazság- és szabadságszeretetének bizonyítékáról, Coppée francia költő emlékezett meg: „1871-ben a magyar nép nemes és megindító viselkedést tanúsított, amidőn kezét a legyőzöttek felé nyújtotta... a háború után először érezte Franciaország,

hogy egy nemzet, egy egész nemzet fordul feléje nagy rokonszenvvel.“⁶

1884-ben látogatott el Pestre Mme A d a m, kivel Irányi párisi tartózkodása utolsó éveiben ismerkedett meg, valószínűleg Szarvady Frigyes szalónjában. Budapesti tartózkodása alatt Mme A d a m gyakran volt együtt Irányival és a *La Patrie Hongroise* című munkájának megírásakor Irányihoz fordult a magyar szabadságharcra vonatkozó adtokért. Könyvének Kossuth fejezetében Irányinak Kossuthról mondott véleményét idézi.

Az országgyűlési 48-as pártnak 1869-től fogva Irányi volt az elnöke. 1884-ben, midőn Ugron Gábor és még néhány politikus a Tisza-pártból kilépve a függetlenségi párthoz csatlakozott és ezen párt a 48-asokkal egyesülten a Függetlenségi és 48-as nevet vette fel, Irányi ennek a pártnak is elnöke és vezére lett. Innen számítható a pártnak nagy térfoglalása az országgyűlése.

A képviselőház egyik leglelkiesmeretesebb tagja és a legnagyobb figyelemmel meghallgatott szónoka volt. Részt vett pártjának minden küzdelmében.

1892 november 2-án halt meg Irányi Dániel Nyiregyházán. Már régóta betegeskedett, — májbajban és állítólag bélrákban szenvedett. Valóban a nemzet halottja volt, a magyar nemzet minden rétegét fájdalom és gyász töltötte el Irányi megdöbbentő halálhírére. Halála nagy veszteség volt az egész nemzetre, de legnagyobb a Függetlenségi és 48-as pártra, melynek hosszú időn keresztül elnöke és vezére volt. Koporsója mellett a párt nevében Eötvös Károly mondott búcsúbeszédet: „Hű bajtársunk, bölcs vezetőnk, feledhetetlen barátunk — Isten veled!“ A nagy bujdosó, a hontalanná tett nagy magyar, a hazafiság élő példaképe, Kossuth Lajos a messze távolban siratta elvtársát és barátját. Az ő fájdalmának, elismerésének hangja is belevegyült az Irányit sirató nemzeti gyászba. Táviratban fejezte ki fájdalmas részvétét és az Irányi ravatalára teendő koszorújának szalagjára ezt a feliratot küldte: „*Elhagyta bajtárs! Követlek!*“

⁶ Birkás Géza: A magyarság francia barátai régen és most. Pécs 1936. p. 27.

FRANCIANYELVŰ SZÍNELŐADÁSOK MAGYARORSZÁGON.

A XVIII. századi kozmopolitizmus hullámai Magyarországra is eljutottak. Most is, mint már sokszor, Bécs volt a közvetítő. A Mária Terézia udvarában élő főúri és nemesi osztály megismerkedett a francia műveltséggel, irodalommal, színészettel és az iskolai színpadokon az ő ösztönzésükre előadott francianyelvű iskoladrámák voltak megindítói a francianyelvű színelőadások hosszú sorozatának.

Ezeknek a drámáknak előadási ideje 1756 és 1773 közé esik. Feltűnő, hogy míg Ausztriában az arisztokrácia kastélyaiban kerültek először színre, addig Magyarországon az iskolákban találtak színpadra. Az iskolák közül első helyen a pozsonyi Notre-Dame zárdát, a nagyszombati királyi és érseki konviktust és a pozsonyi internátust említhetjük. A francia irodalom és műveltség nagy rajongója, Geiger Mátyás írta az itt előadott darabok legnagyobb részét. Ez a jezsuita atya, ki először Kolozsvárott, Budán majd a bécsi Theresiánumban tanított, később Nagyszombatra és Sopronba került, ahol igen nagy gondot fordított növendékei francia nyelvtudásának tökéletesítésére és céljának keresztülvitelére igen alkalmas eszköznek találta a francianyelvű színdarabok előadását. Az ő munkáit mutatták be tanítványai; így Nagyszombaton *Le Plaisir*, *Le mariage du roi des Romains Joseph II. avec Joséphe Duchesse de Bavière* és *Ésope au Collège*, Pozsonyban pedig a *Sosipatre ou le triomphe de l'amour filial* és *Le couronnement du jeune David* című darabjait. Ezekon kívül a fentemlített három intézet tanítványai még Metastasio és Le Grand darabjait mutatták be.

A főúri kastélyokban a 70-es években kerültek először előadásra francianyelvű színdarabok. Természetesen itt még könnyebben felismerhetjük a bécsi hatás nyomait. A színdarabok kiválasztásánál azok kerültek először színpadra, melyeket a nemes urak a bécsi francia színház színpadjáról már régóta ismertek. Ilyenek voltak minden kétséget

kizáróan az Eszterházián 1772-ben előadott darabok, melyek közül csak Charles Collé *La partie de chasse de Henri IV* című darab van névszerűen megemlítve.¹ Pozsonyban az Erdődyek színházában szintén egy Bécsben már ismert darab került bemutatásra, Gretry *Le tableau parlant* című vígoperája.

Ezek az ősei a Magyarországon bemutatásra került francianyelvű színelőadásoknak. Nagy érdemük, hogy ránevelték a közönséget a színházi kultúra élvezésére és megindították a francianyelvű színdarabok sorozatát, melynek során a francia színészek legjava látogatott el Magyarországra és mutatta be a színészet történetében olyan jelentős művészetét.

*

Világi színpadon 1840-ben került először bemutatásra francianyelvű előadás. Ezúttal nem francia színészek játszottak, hanem a szereplőgárdát, Egressy Gáborral az élén, a magyar színészvilág kiválóságai alkotta. Első pillanatban érthetetlennek tűnik, hogy miért kellett a nagy magyar színésznek tudását francia nyelven is bebizonyítani. Egressy tudta, hogy a Nemzeti Színházban divatos operaelőadások hívei műveletlennek tartják a drámatársulatok tagjait, ezzel a produkciójával akarta bebizonyítani ennek ellenkezőjét.²

A Magyarországra ellátogató francia színészeknek sorából először Rachelt említsük. Nemcsak időrendben első, hanem a hatás szempontjából is, melyet játékával egyetlen 1851-i vendégszereplése alkalmával a magyar színjátszásra gyakorolt. Legjobb szerepeiben mutatkozott be: mint Camille (Corneille: *Horace*), Phèdre (Racine), Adrienne Lecouvreur (Scribe & Legouvé) és Thisbé (Hugo: *Angélo*) jelent meg a Nemzeti Színház színpadján. Műsora egyaránt tartalmazott klasszikus és romantikus darabokat. Előadásai nagy eseményt jelentettek, bemutatóival győzedelmeskedett a prózai műfaj, amely a Nemzeti Színház színpadán, az egykorú kritika szerint, nehezen tudott érvényesülni.³

¹ Baranyai Z.: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század. Bp. 1920. pp. 15-18.

² Rakoczay P.: Egressy Gábor és kora. Bp. 1911. pp. 144-145.

³ Pesti Napló, 1851 szeptember 6.

Rachel után több francia színtársulat látogatott el Magyarországra: közöttük Constance-Geyger, Pierre Levassor, a párizsi Palais Royal kiváló komikus. Levassor és társulatának egyik hő'gytagja, Mlle Teisseire, igen nagy sikert ért el játékának közvetlenségével. 1861-ben Jacques Offenbach jelent meg társulataival a Nemzeti Színházban. Az előadott darabok nagyrésze Offenbach operettjei, egyfelvonásosai voltak, melyeknek szövegeit Scribe, Mélesville, Crémieux, Jaime fils, Delacour és Halévy írták; ezeken kívül színre kerültek még Dupeuty, Bourget és Fournier (Varney és Gastinel által megzenésített) színdarabjai is. A társulat szabados modora nem gyakorolt mélyebb hatást és nem tudta a közönség rokonszenvét megnyerni. Ennek okát a nem éppen finom módon kívül abban is kereshetjük, hogy a színpadon állandóan német közbeszólások hangzottak el, melyet a közönség az elnyomatás éveiben bántónak érzett.

*

A XIX. század végén és az 1900-as évek elején Sarah Bernhardt látogatott el igen gyakran Magyarországra. Első fellépése 1881-re esik. A színházvilág és a sajtó egyaránt nagy izgalommal várta a nagy francia művésznőt, kinek hírneve jóval megelőzte személyes megjelenését. Sarah Bernhardt hatszor jött Magyarországra. Programja nem mondható változatosnak. *La Dame aux Camélias* (Dumas fiás), *Frou-Frou* (Meilhac és Halévy), *La Tosca* (Sardou) és *L'Aiglon* (Rostand) főszerepei alkották állandó műsorát. Ennek az egyhangúságnak magyarozatát abban találjuk, hogy Sarah Bernhardt nem az előadott darabokat, hanem az ő saját művészetét akarta az érdeklődés középpontjába állítani. Duse Eleonóra, a nagy olasz színésznő budapesti látogatása után már nem találták Sarah Bernhardt játékát utólérhetetlennek és nem érdeklődtek annyira iránta, mint kezdetben. Duse Eleonóra fölfokozta a pesti közönség igényeit és a Sarah Bernhardt előadásai alatt a közönség Dusera gondolt, akinek művészete még Franciaországban is megtépdeste Sarah Bernhardt babér-

jaik.⁴ Sarah Bernhardt előadásainál két dologra hívták fel a kritikusok a figyelmet. Az egyik a beszédmódja, amely a többi francia színésztől eltérően természetes volt és nem szavalás. A másik említésre méltó tulajdonsága, hogy a legapróbb jeleneteket is ugyanolyan tökélytel dolgozta ki, mint a legfontosabbakat.

Coquelin aîné, a Comédie Française nagynevű tagja (1883-tól kezdve) több ízben is volt Budapesten. Látogatásainak sorozatában igen érdekes előadásokkal ajándékozta meg közönségét. Godinet *Un Parisien*-je, D'Ennery *Don César de Bazan*-ja, Banville *Gringoire*-ja, Bisson *Le Député de Bombignac*-ja, Chamillac (Feuillet), *Le gendre de Monsieur Poirier* (Augier) és *Cyrano de Bergerac* (Rostand) került bemutatásra, azonban túlnyomó részben Molière darabjait vitte színpadra a nagy művész. *Tartuffe*, *L'Avare*, *Les précieuses ridicules*, *Le dépit amoureux* szerepelt műsorán. Coquelin-nak köszönhatték a magyar színészek, hogy megláthatták, miképen adják elő Molière-t a franciák...

Többször üdvözölhette a budapesti közönség Anne Judic-et is. A világ legelső szubrettjének első két előadása azonban nem keltette azt a nagy hatást, amit az előadás kiválósága okozhatott volna. A balsiker oka a magyar közönség részvétlensége volt, melyet a gyapjuutcai Német Színház igazgatósága idézett fel azzal, hogy nem értesítette a magyar közönséget az előadásról. Annál nagyobb sikere volt a művésznőnek 1892-ben, amikor a Népszínházban mutatta be művészetét. A magyar közönség ott bizonyította be, hogy addigi részvétlensége a Német Színháznak és nem Anne Judic művészetének szólt. Ezeknek az előadásoknak hatása később volt érezhető: a modern kabaré, az új chansonok, Heltai Jenő darabjainak szinte előfutárja volt.

Gabrielle Réjane, a párizsi Odéon és a Vaudeville színház ünnepelt csillaga szintén megjelent a magyar színpadon. Előadásai mindig kiválóak voltak. Színre hozta többek között *La robe rouge*-t (Brieux), *Sapho*-t (Daudet) és *L'âge d'aimer*-t (Pierre Wolff). Egyetlen kifogásolnivaló csak az, hogy az előadott darabok, a

⁴ Egyetértés, 1893 április 7.

neki írt *Madame Sans-Gène* (Sardou) és *Ma cousine-on* (Meilhac) kívül, nem mindenben feleltek meg Réjane művészi egyéniségének.

Ugyanez vonatkozik Suzanne Després-re is, aki annak ellenére, hogy Párizsban legfőbb missziójának Ibsen meghonosítását tartotta, Magyarországon Bernstein munkáit népszerűsítette... Bernstein munkái viszont abban az időben a Vígszínházban állandóan műsoron voltak. Bernstein darabjain kívül (*Le Détor*, *Le Voleur*), D'Annunzio *Gioconda*-ját, de Rothschild *La Rampe*-ját, Dumas fils *Denise*-ét hozta színre és csak kétszer szerepelt Ibsen *Nóra*-jában. Ebben a szerepében hódította meg Suzanne Després mind a budapesti, mind a párizsi közönséget.

Az eddig felsorolt művészek és művésznők mind több ízben szerepeltek a magyar főváros színpadain. Voltak azonban olyan francia színtársulatok is, amelyek csak egyszer látogattak el hozzánk. Ezeknek a társulatoknak a művészi színvonala nem volt egyforma. Egyrészüik művészete első helyen állt, de az 1800-as évek végén és a XX. század elején gyakran találkozunk olyan társulatokkal is, melyekre nem igen lehetett mondani, hogy tagjai művészek lettek volna. Rachel, Sarah Bernhardt, Réjane és Suzanne Després külföldi körútjuk alkalmával beiktatták a magyar fővárost műsorukba. Ettől kezdve minden külföldet járó francia színész és színésznő mintegy kötelességének tartotta, hogy Budapesten is vendégszerepeljen.

A századvégi francianyelvű színelőadások között megemlítjük Frédéric Fèbvre-ét, aki Szegeden lépett fel egyetlen egyszer. Fellépésének igen érdekes háttere van. Szeged város az 1879-i árvízkor a Párizstól kapott segílyt úgy köszönte meg, hogy a Comédie Française-nak egy Molière-mellszobrot adományozott. Ezt viszonzta Fèbvre vendégszereplésével 1894-ben.

A századforduló idején Marcella Josset, Suzanne Reichenberg, Yvette Guilbert, Achard, Darcéy, a Montcharmont-társaság szerepelt Budapesten. Mme Maeterlinck férjének, Maurice Maeterlinck-nek *Monna Vanná*-jában mutatta be művészetét

a főváros közönségének 1903-ban. Marthe Brandès (1906) francianyelvű előadásai után Constance de Linden lépett fel Budapesten, majd Mounet-Sully, Madeleine Dolley és Mme Gauthier vezetésével a Porte Saint-Martin színház társulata szórakoztatta Budapest közönségét.

Az előadott darabokat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a XIX. század végétől kezdődően mind ritkábban mutattak be a francia vendégszínészek klaszikus vagy romantikus műveket; mindinkább tért hódítottak a „modern drámák“, amelyek hasonlóak voltak az abban az időben a Vígszínházban előadott ledérszellemű, úgynevezett „francia“ darabokhoz.

A világháború után is találkozunk Magyarországon vendégszereplő francia művészekkel. Legelsőnek a *Grand-Guignol* színház tagjai játszottak nálunk a világháború után. 1925-ben 10 estén át „szórakoztatták“ a főváros lakosságát.

A grand-guignol mint műfaj, nem nagyon érdekelte a magyar közönséget. 1918-ban játszottak ilyen tárgyú színdarabokat. Ezek után csak német, majd francia vendégszínészeink előadásában látta Budapest közönsége viszont a grand-guignolt. A párizsi Grand-Guignol 1925-i vendégszereplése hatott a magyar írókra: Herczeg Ferenc, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Karinthy Frigyes és még sokan mások írtak hasonló műveket.⁵ Maga a francia színtársulat vendégszereplése nem volt hatással a közönségre.

1928-ban a Gymnase társulata jött Budapestre. Két estén játszotta Henri Bernstein *Le Secret* című darabját. Az előadás a francia művészet baráti üdvözlése volt.

1930-ban a magyar arisztokraták és a Magyarországon élő külföldi diplomaták adták elő a magyarországi francia követ, M. de Vienne *Le Shah et la Houré* című darabját, melynek jövedelmét a nyomorba jutott magyar művészek megsegítésére fordították.

Az 1930-as években az Amicale Française rendezett műkedvelő előadásokat francia nyelven. 1938-ban Harry Baur társasága jött Magyarországra és két estén játszott, 1940-ben pedig a Comédie Française ven-

⁵ Németh A.: Színészeti Lexicon. Bp., 1930.

dégszerepelt nálunk. Egyetlen egyszer látogatott csak el a Comédie Magyarországra és akkor is csak egy estét ajánlódkozott a főváros közönségének. Az 1940 márciusi előadáson két darab: Moran d-nak *Le voyageur et l'amour* és Musset-nek a Comédie Française-ban akkor felújított *On ne badine pas avec l'amour* című romantikus drámája került színre. Az előadás azok közé a kevés bemutatások közé tartozott, amelynél nem csak a fő-, de a mellékszerepekben is nagynevű és kiváló színészek léptek fel.

*

A magyarországi francia vendégszínházokat — az iskoladramákat, a főurak kastélyaiban bemutatott előadásokat és Fëbvre vendégszereplését leszámítva, — természetesen az ország szellemi központjában, Budapesten rendezték. Az előadott darabok között minden műfaj képviselve volt. Így találunk közöttük értékes alkotásokat, másodrangú munkákat, romantikus és klasszikus darabokat, operetteket, vaudevilleeket, francia komédiákat és ledér darabokat. Racine és Ibsen, Bernstein és Dumas, Offenbach és Feydeau darabjai egyformán kerültek színre.

A közönség igen nagy érdeklődést tanúsított az előadások iránt és csak egészen tehetségtelen színészek iránt voltak érzéketlenek.

Összefoglalva az előbbieket, megállapíthatjuk, hogy a magyarországi francianyelvű színelőadások hatása érezhető volt, sokszor igen érdekes és felejthetetlen élményben részesítették a közönséget, alkalmat adtak, hogy mi magyarok bepillantunk a francia színházi művészetbe és a miénkkel összehasonlítva azt, tanuljunk belőle.

ESZMETÖREDÉKEK

VAN TIEGHEM VILÁGIRODALOM-TÖRTÉNETE.

Az a több, mint két évtizedes propaganda, amit a magyar irodalomnak külföldi ismertetésével — *Nouvelle Revue de Hongrie, Visage de la Hongrie, Ungarische Jahrbücher* stb. — kifejtettünk, kezdi meghozni gyümölcsseit. Különösen a francia szellem, amely a világháború után oly nagylelkűen megnyitotta kapuit a világ minden népe számára, — mintha az irodalom lenne az örök barátság és az örökbéke záloga — a francia közvélemény őszintén kezdett figyelmezni a magyar irodalom jelenkori és múltbeli megnyilvánulásaira, annál is inkább, mert sokszor önmagát, a franciaságot ismerhette föl a nemrég még exotikusnak hitt, távoli országban.

Ennek az érdeklődésnek első nyomai a politikai és történeti irodalomban jelentkeznek. Ma már szinte anakronizmus beszélni róla, de tény, hogy a trianoni béke revíziója érdekében egész könyvtárra menő francia publikáció jelent meg, nem is szólva a rokonszenvenk egyéb megnyilvánulásairól, amilyen volt például Delattre belga jezsuitának két könyve Magyarországról. A magyar történelem (Eckhardt Ferenc), a magyar irodalomtörténet (Hankiss János, Juhász, Molnos) a francia kiadónál bevezetett téma lett és a francia tudósok fölhasználták a magyar kutatások eredményeit (Brunot, Hazard, Pillias).

Az irántunk való érdeklődésnek legújabb állomása Párizsban: Paul Van Tieghem könyve.*) Van Tieghem neve fogalom azok körében, akik a francia-magyar szellemi érintkezések körében működnek. Passy-i szalonja az összehasonlító irodalomtörténészek találkozó helye volt a második világháború előtt. A lyoni irodalomtörténeti kongresszusnak (1939) ő volt a megszervezője és leglelkesebb tagja. Az a hatalmas *Repertórium,**)* amelyet — számos ország specialistáinak közreműködésével — 1937-ben kiadott, kronológiai egyidejűségében mutatja be az európai irodalmak eseményeit és teljes mértékben figyelembe veszi a magyar adatokat is.

Van Tieghem mindig egész Európát nézi és hatása ezért is olyan nagy külföldön. Nálunk különösen a preromantikára vonatkozó tanulmányai ismertek bár az itt felmerült szempontok (Szerb Antal) még feldolgozásra és kiterjesztésre várnak. Legújabb könyvének hosszú címet adott: *Európa és Amerika irodalmának története a reneszansztól napjainkig*. Négyszázhusz lapnyi kötet, amelyet összefoglaló munkának szánt a szerző. Amerika először jelenik meg egyenrangú fél gyanánt az

*) *Hist. litt. de l'Europe et de l'Amérique, de la Renaissance à nos jours*. Paris, Colin, 1941, 8° 422 l.

**) *Répertoire chronologique des littératures modernes*, publié par la Commission internationale d'Hist. litt. moderne, sous la direction de Paul Van Tieghem. Paris, Droz. 1937.

irodalomtörténet porondján: a nemzetek szétszakadásának legkritikusabb idején egy kétvilágrészt egységes szellemi képbe foglaló munka kereteiben.

A magyar irodalmat körülbelül a lengyel, a cseh és a horvát-szerb irodalommal egy nívón szerepelteti Van Tieghem, ami a teljességre törekvő filológus könyvét kitűnő irodalmi szótárrá avatja, de az európai-ság képét kissé félreszínezi. A cseheknek nem volt Petőfijük, akiért franciák lelkesedtek, akit olaszok utánoztak. A románok nemzeti történelme nem inspirálta a nyugati irodalmat, mint ahogyan inspirálta a magyar Zrinyi, Rákóczi, Kossuth. A lengyel élet nem lett irodalmi téma, mint a magyar Alföld. A szerbeknek nem volt Madáchuk, aki egyébként csak most indult el világhódító útjára. (Egy új francia fordítás készen várja a színrevitelt.)

A magyar írók közül betűrendben a következők találhatók Van Tieghem irodalomtörténetében: Ady Endre, Arany, Babits Mihály, Bajza, Balassi, Berzsenyi, Bessenyei, Csokonai, Eötvös, Gvadányi, Jókai, Kisfaludy, Karinthy, Katona, Kosztolányi, Madách, Mécs László, Mikszáth, Molnár, Móricz Zsigmond, Petőfi, Tolnai Lajos (ez kimaradhatott volna!), Tormay Cecil, Vajda János, Vörösmarty, Zrinyi Miklós. Ilyen gazdag sorozat még nem szerepelt külföldi munkában. Loliée összehasonlító irodalomtörténete (1906) még csak Petőfit, Vörösmartyt, Czikit (sic!), Dóczit (?) Eötvöst és Jókait említette, összesen négy sorban... Mindazonáltal hiányoznak Van Tieghem munkáiból: Jósika, Kemény Zsigmond, Krudy Gyula, Tompa, Szabó Dezső és az új erdélyiek egytől-egyig...

Ady lengyel költőkkel, a cseh Brezinával került egy plattformra. De elismeri róla Van Tieghem, hogy az utolsó félszázad egyik legnagyobb költője, amit talán idehaza még nem mertek volna ki mondani Ady európai jelentőségével kapcsolatban. Babits az európai kultúra költője, Kosztolányi a forma mestere, Mécs sikerét az optimizmusának köszönheti... Móricz Zsigmondnak másfél sornál több nem jut.

Ambrus Zoltán definíciója: „a polgári és művészi társadalomban a végzetet tanulmányozza.“ Tormay Cecil *Régi házát* nem annyira a társadalmi elfajulás (*âgénerescence sociale*) jellemzi, mint Van Tieghem állítja, hanem a három nemzedéken keresztül való lelki fejlődés finom rajzolata... Karinthyban — ezt jól meglátta Van Tieghem, a magyar kritikákon keresztül — nem humoristát, hanem eredeti gondolkodót és mély pszichológust definiál.

A régebbi magyar irodalommal szemben mégis könnyebb helyzetben volt Van Tieghem. Itt már kialakult nézetek és lexikális földolgozások (*Encyclopaedia Britannica*) állottak rendelkezésére.

Arany révén ismét csehekkel kerül egy porondra a magyar irodalom, ami a *Toldi* írójánál talán szimbolikusnak is vehető. Eredeti fogalmazás, amit a *ballada Shakespeare-jéről* mond Van Tieghem: „Erős lélekani intuíció, érzetmes hatás, kínos emlékektől megszállott, büntudattól marcangolt lelkek rajza.“ Arany közvetlen szomszédságában megtudjuk azt is, hogy a montenegróiak püspöke nemzeti époszt írt, mély filozó-

fiával és költőiséggel és hogy egy horvát költő klasszikus époszában a montenegróiak győzelmét zengi a törökök fölött... Sokat elmélkedhettünk majd Van Tieghem könyvében.

Petőfi a szerb Radicevics és a román Alexandrescu közé szorul, de tizenöt szép sort kap, azzal a fortissimóval, hogy Európa egyik legnagyobb romantikus költője. A többi magyar említések nem lépik túl a jóinformált lexikon kereteit.

Nagyvonalú áttekintések és jellemrajzok hiányában is hálásak lehetünk Van Tieghem könyvének. A magyar szellemiség mai külföldi pozíciójában többet nem várhattunk tőle, Magyarország tudós barátjától. Kuriózum kedvéért említsük meg, hogy a kötetből hiányoznak még a következő írók: Heine, Thomas Mann, Werfel, Stefan Zweig.

(Kolozsvár.)

Zolnai Béla.

SZEREPIÁTSZÁS ÉS SZÓVÁLLALÁS A NYELVBEN.

„Szerepiátszás és szóvállalás a nyelvben^(*)” nem a latin vígjátékban fordul elő először. Talán már az is említhető ebben az összefüggésben, hogy Homeros a sajátos beszédmodort az ember legegényibb jellemző vonásának tartja; tanulságosak pl. az *Ilias* III. énekének 210-224. sorai, melyek Menelaos és Odysseus beszédmodorát állítják szembe, pompásan megfigyelt sajátosságok éles kiemelésével; még inkább idevág pl. Nestor úgyszólván valamennyi megszólalása, melyekből valósággal egy egyéni — vagy helyesebben egy típusra jellemző — mondattan állítható össze (uralkodó vonása az „asszociatív mondatszerkesztés”). Aristophanésnél meg már egyenesen a tájszólásnak van nyelvkomikumot célzó jelentősége, több ízben; a legjellemzőbb példa Lampito dór beszédje a *Lysistratében*. Más vonatkozásban idevág, amikor euripides-i sorokat vagy félsorokat ad parodisztikus célzattal szereplői szájába, vagy a sofisták filozófiai terminológiáját irónikusan utánzó kifejezéseket stb. Theokritosról kimutatható, hogy alkalmilag valósággal helyzetdalszerűen a szicíliai népi *bukoliasta* — sok fontos vonásban a mi regőseinkkel egyező alakoskodó — szerepét játssa meg. Ennek a szerepiátszásnak nyelvi vonatkozása is van: filológusok ú. n. *hyperdorismus*-okat figyeltek meg nála, azaz a „dórnál is dórabb” tájszólást. Olyan ez szinte, mint népszínműveink némelyikének a célon túllövő népieskedése, ahol egyetlen tájszólás sem használ ő-t. Lényegileg pedig rokon mindenestre Petőfi ö-ző helyzetdalával („Hírös város...”)

De ezen a ponton már közeljutunk egy másik gondolathoz, melyet Zolnai Béla a *Nyelvek harca* c. tanulmányában pendített meg (Magyar Nyelv 1926, 93). A görög irodalomban a műfajok egy-egy dialektushoz, illetőleg egy-egy az illető műfajra jellemző műnyelvhez (pl. „homerosi“

*) V. ö. Zolnai Béla, Melich-émlékkönyv 1942, 475.

vagy „epikus“ nyelv) voltak kötve. Nem jelenti ez bizonyos mértékig már magában véve is a nyelvi szerepvállalást? Aki eposzt ír, nem játssza meg már pusztán a nyelvi eszközökkel a rapsodost? (Persze kézenfekvő lehetőség, hogy ez a szerepvállalás visszájára fordul vagy elveszti komolyságát, s akkor eljutunk a *Békaegérharc*-típusú paródiához.) Hasonló kérdés tehető fel, amikor az attikai tragédiában a kar — egy hagyományos szerep vállalása folytán — a dór dialektust használja, és így tovább.

(Budapest.)

Trencsényi-Waldapfel Imre.

FÖLSZÓLALÁS A KÖNYVKÖTÉSZET ÜGYÉBEN.

Mindig izgatottan és örömmel megyek a könyvkötőhöz átvenni az újkötésű könyvet. Olyan ez, mintha ajándékot kapna az ember. Szép köntösben régi ismerőst üdvözölhetsz... Nem tagátható, hogy van a fűzött könyvnek is *sui generis* bája, különösen a francia kiadványok adnak szép színfoltokat a könyvespolcokon. Sokszor kár is beköttezni őket, mert fehérségükön, sárgaságukon, közvetlen papír-tapintásukon jobban érzik az olvasóhoz való közelség, az enyhéngyűröttség bizalmassága, mint az ünneplés, díszruhában pompázó, féltett bőrkötéseken, amiknek aranyozását tán csodáljuk, ámde idegennek érezzük.

Multkor ezeket gondolva, éppen a könyvkötő felé ballagtam és már előre örültem a szép *colligatum*-nak, amit az otthagytott füzetekért cserébe kapok. A „*colligatum*“, vagyis egybekötése hasonló tárgyú vagy ugyanegy szerzőtől való műveknek: a szerényebb bibliofilek olcsó kincse. Praktikus, mert összegyűjti, ami együvé tartozik és a költségeket sokszor az ötödére szállítja le. Nem a luxus-gyűjtő ideálja, de például a tizennyolcadik századi könyvtárak, a sok vékony röpirat idején, az apró nyomtatványok fénykorában, ezt a *colligatum*-rendszert alkalmazták... A pápai református kollégium könyvtárában, a pannonhalmi főapátság gyűjteményében, az egri főegyházmegyei bibliotékában rengeteg *colligatum* őrizi a multnak egybekívánczó emlékeit. Barbárság volt a század elején szétvagdosni a Nemzeti Múzeum *colligatum*ait, amelyek egy régi korszak könyvgondozó lelkét jellemezték. Gyakorlati szempontból is káros volt ez a gordiusi munka, mert a sok *libellum*, azaz röpirat most skatulyákba temetve, könyvhöz nem méltó raktári életet él és a túlbuzgó kutatók kezén helyel-közzel illegitim könyvrajongókhöz is kerül, vagy pláne antikváriumba jut, hogy drágán keresse új gazdáját.

Megérkezem a könyvkötőhöz. Budapest egyik legelső szaküzeme. Gyönyörűen dolgozik. A magyar könyvkötők kitűnő iparművészek és szolid mesteremberek. De a könyv lelkéhez, a könyvkultúrához nem mindig értenek. Három füzetet kaptam egy kötetben *Rákócziána* aranyozással: a Fejedelem *Vallomásait*, M a r k ó Árpád kis monografiáját a Magyar Szemle Kincsestárából és L a m p é r t h Géza történelmi színművét, a *Rodostó* című háromfelvonásos tákolmányt. Balsejtelmem beigazolódot:

a szép kötés mögött megcsonkított példányok szomorkodtak. Mindegyik füzetnek hiányzott a borítólapja. Hat levelet megsemmisített, elpusztított a könyvkötő-ipar molochja. Miért? Mi jogostja föl a könyvkötőt arra, hogy első mozdulata, mikor munkába veszi a könyvet, az legyen, hogy letépi a könyvek fedőlapját?

Megdézsmált engedélyem nélkül megcsonkított könyveim fedőlapjait beragasztják, odaenyvezik, belekalkulálják valami kemény táblába, csirizlemezzé aljasítják, szeletekre vagdossák, — hiszen tiszta haszon, mégha egy századfillér is darabja, mert sok kicsi papír sok könyvről leszakítva sokra megy! Amíg az enyém, addig el kell dojni. De mihelyt a könyvkötőé, már értékes hulladék.

Nem az egyének, a munkások felelősek ezért, hanem a szakma, a könyvkötészet közszelleme. Amíg a direktortól a művezetőn keresztül a munkáshoz jut a rendelés, a fedőlap-letéző ösztönök elvégezték barbár cselekedeteiket. A R á k ó c z i *Vallomásairól* például leszakították a Magyar Könyvtár barna fedőlapját. A füzet címlapja nem árulja el, hogy a Magyar Könyvtár sorozatában jelent meg. Ha ez az én csonkapéldányom egyedül marad az utókorra, senki sem fogja tudni, hogy a könyv milyen nagyobb kiadói vállalatba illeszkedett bele és minő szellemi rokonai vannak. A könyvkötő részéről bekebelezett fedőlapon rajta volt a füzet ára — kulturtörténeti dokumentum — és a sorozat többi számainak címe. A fedőlap bizonyos rajzot is mutat és tipográfiailag valamilyes ízlést, kortörténeti jelleget árul el: a könyvkötődét mindez nem érdekli, valamint az sem, hogy a *Rodostó* a Fővárosi Színház Műsorá-ban jelent meg és egy szecessziós dómával büszkélkedett a külsején.

Hiányzik a könyvből a Magyar Szemle Kincsestára-nak kék borítékja is. Persze a vastagabb papírt nehezebb bekötni. A laikus közönség azt hiszi, az ilyen boríték nem tartozik a könyvhöz. Ha nem tartozik hozzá, akkor miért hirdeti magát hosszú szöveggel a *Magyar Szemle* a boríték második lapján? Ha eldobható, akkor miért ismerteti a harmadik oldal S z e k f ú Gyula *Bethlen Gábor*-ját? És miért volna a negyedik lapon jegyzék a megjelent és előkészületben levő füzetekről? Gyakran a hirdetett munka meg sem születik. S z t r i p s z k y Hiador ilyen borítékok alapján állapította meg, hogy P á z m á n y n a k vannak eddig föl nem ismert vagy elveszett munkái. . .

Mit szólunk azokról a gyönyörű borítékokról, amiket külön megrajzol egy festőművész és amiken szimbólikusan vagy stílusban a könyv tartalma tükröződik? Mondjuk például a csontváz S z a b ó Dezső *Nincs menekvés* című regényének második kiadásán. Fáj a szívem, mikor kezembe veszem A d y kötetét, amiket még a tizes években kötettem be. Barbár kezek leszakították ezekről is a színes, rajzos fedőlapokat. Értéktelen a könyv így, mert nem teljes. Nem fogom sohasem látni, milyen volt az A d y-kötet! Muzeális értékek semmisülnek meg egy papíréhes üzem föl nem világosított munkásának kézmozdulatával.

Lehetne még sok fájó példát fölhozni. A fedőlap betűtípusa, színzése, papíranyaga maga is műtárgy és nemzeti védelemre tarthat igényt. Itt most csak néhány javaslatot vagyok bátor a kultúra legfőbb őrei, a könyvtárak vezetői, a bibliofil társaságok elé terjesztem. Remélem nem lesz a szavam a pusztá könyvkötő műhelyben elhangzó kiáltás.

1. Revideáltassék a magyar könyvtárak anyaga és a hiányzó fedőlapok, amíg lehet, sürgősen pótoltsanak.

2. A tanonciskolában magyaráltassék meg a jövőd munkás-nemzedéknek, hogy könyvet csonkítani egyenlő a műemlék rombolásával.

3. Az ipartestületek utasítsák a munkaadókat, hogy ebben a szeltemben járjanak el.

4. Az elemi iskolákban tanítsák meg a gyermekeket a könyvek szeretetére és megbecsülésére. Ha van fák és madarak napja, a könyvek is megérdemelnek egy megemlékező napot.

5. Hozassék a következő szankció: aki a rendelő külön kifejezett kívánsága nélkül, önhatmulag letépi a könyvek borítékait, kihágást követ el és mint a magyar könyv, a magyar illusztráció és a magyar rajzolóművészet ellensége, hirlapokban nyilvánosan megbélyegeztetik... A viágot pusztító háború negyedik évében hozunk törvényt a könyvek védelmére.

(Kolozsvár.)

Garázda Péter.

RAKÓCZI-EMLEKEK.

Nagy sirás vagyon itt közöttünk. — írta Mikes Kelemen 1735 április nyolcadikáról kelteve, amely napon, akkor éppen nagypéntek volt, a száműzöten bujdosó Fejedelem meghalt. Azóta 207 év telt el. A mult század utolsó évtizedeinek sok tekintetben illuziókkal ragyogóvá festett Rákóczi-szemlélete, Thaly Kálmán kritikátlan Rákóczi-kultusza után a reális kutatások világánál a Fejedelem alakja mind nagyobb arányokban és emberibb mélységekből bontakozik ki előttünk. Szekfü Gyula munkái. Markó Árpád hadtörténeti tanulmányai, a Lukinich szerkesztette kétkötetes *Rákóczi-Emlékkönyv* részletkutatásai Rákóczi alakját nemcsak politikai, hanem szellemtörténeti szempontból is megvilágították: a nemzet hősi eszményképe, a hadvezér-fejedelem Rákóczi glóriája mellett a spirituális Fejedelem arculata világosodott meg és a politikai történelem Rákóczi bevonulhatott a magyar szellemiség történetébe.

A parlament előtt fölállított lovasszobor még a spanyol barokk ágaskodó díszparipáján mutatja be őt, történelmi páthossza! De Kassán. a Rákóczi-múzeumban, Mihalik Sándor igazgató vezetésével és Gerevich Tibor égisze alatt már készül Rákóczi szellemi heroizmusának, a Bujdosó remete-életének rekonstrukciója. Az asztalosmunkával foglalkozó, bútorokat, famennyezetet tervező Fejedelem — aki a tizen-nyolcadik század elejének szellemében az Ember kiépítését a bensőség és a fizikai munka irányában egyformán szorgalmazta — reánk hagyta rodostói életének egynéhány iparművészeti emlékét is. A Fejedelem dolgozószobája előttünk fog állani úgy, ahogyan Rákóczi írta benne valóságos, történetbölcseleti, önletrajzi műveit. A polcokra pedig a múzeum-

igazgató gondos erudíciója össze fogja gyűjteni a Rákóczira vonatkozó magyar és külföldi irodalmat és ott fognak felsorakozni azok a könyvek is, amiket Rákóczi olvasott: a Fejedelemlenek biblikus, történelmi, misztikus és filozófiai munkákból álló könyvtára.

Ezek a könyvek eredeti példányaikban sajnos már nem szerezhetők meg. Bizonyára ott lappanganak valamelyik konstantinápolyi kolostorban vagy francia könyvtárban. De megszerezhetők maguk a művek ugyanazokban a kiadásokban, amelyekben Rákóczi bírta őket. Addig is, amíg — remélhetőleg — egy szerencsés irodalmi expedíció meg fogja találni a Rákóczi és Mikés kezei között forgott köteteket, ez a másodpéldány-gyűjtemény is kielégítő szellemi képet fog adni arról a lelkiségről, arról a gyűjtőgondolatról, ami a könyvtár mögött rejlik.

Madarász István kassai megyéspüspök nyilatkozott a *Nemzeti Ujság* hasábjain (ápr. 1) arról a kéziratosságról, amely minden bizonnyal Rákóczi környezetének latin-, francia- és magyarnyelvű áhitatossági kézikönyve volt. Az ereklye, a püspök adományából, szintén a Rákóczi-múzeum kincseit fogja gyarapítani és a múzeum igazgatósága kinyomatja az értékes dokumentumot, amelynek szövegéhez bizonyára hozzászólnak majd a szakértők. Maga az a tény, hogy a rodostói kolónia kisedd hívő gyülekezete külön imaszövegeket szerkesztett magának, mutatja, hogy elevenen lobogott bennük a Hit és áhitva keresték a közvetlen kapcsolatokat a mindenható Kegyelem égi forrásával. A végtelen Magasságokba áhítózik szellemi és vallásos feje maga Rákóczi volt, akivel szemben a nemzet nem róhatná le méltóbban háláját és kegyeletét, mint azzal, hogy összegyűjti nyomtatásban megjelent és kéziratban levő munkáit és a fegyver Hősének szellemi hagyatékát egy nagy corpus-ban kiadja. Rákóczi Összes Művei lesznek az ő eszméi győzedelmének legméltóbb emlékjeli.

Erre a kötelességünkre már 15 évvel ezelőtt felhívtam a közvélemény figyelmét (*Széphalom*, 1927). Sajnos, minden eredmény nélkül. Rákóczi műveinek publikálása terén ma is ott állunk, ahol 1876-ban voltunk, amikor a Magyar Tudományos Akadémia az eredeti latin és francia szöveggel, sajnos, magyar fordítás nélkül, kiadta Rákóczinak *Önéletírását* azaz *Vallomásait* és a *Keresztény fejedelem áhitásai* című misztikus munkáját. A kiadás azóta elfogyott és semmiképpen sem volt alkalmas arra, hogy a művelt közönség közkinccsév váljék az önismeretnek, az önmagába mélyedésnek, a benső ember megmutatásának ez a *Szent Ágoston Vallomásai* és *Prohászka Soliloquiái* mellé állítható mesterműve.

Új kiadásra várnak Rákóczinak azok a művei, amelyek francia nyelven jelentek meg a tizennyolcadik század első felében és amikből ma már alig található egy-egy ritka példány az európai könyvtárakban. Ilyen a Rákóczi *Manifesztuma* (1708); az *Elmélkedések a keresztény ember polgári életéről és erkölcséről* című morális értekezés (1751); a *Hatalomról* szóló jogbölcseleti munka (1751); a fejedelem *Emlékiratai* (1739), amelynek Thaly-féle magyar fordítása már elavult és nem is kapható, pedig a nemzeti önismeretnek egyik — *Zrinyi és Széchenyi* mellé állítható — dokumentuma.

Aztán ott vannak Rákóczi kiadatlan munkái, amiket több foliókötetben és kétnyelvű redakcióban a troyesi városi könyvtár őriz, ha

ugyan a háború borzalmi nem semmisítették meg őket: *Meditációk* (1723) és a 486 levélből álló *Szentírás-fölötti elmékedések* (1721-1731). Az első gazdag érzelmi tartalmával, széleskörű teológiai tájékozottságával, az istenkereső magányosságnak lírai rajzával: a a vallásos rajongásnak irodalmunkban szinte páratlanul álló megnyilatkozása. A másik B o s s u e t elmékedéseivel és áhításaival állítható párhuzamba. A világi okoskodásokban csalódott Fejedelem a Biblia rejtett értelemét keresi, előképeit és figuráit az isteni akarat által mozgatott világtörténelemnek. Rákóczinak ez a hatalmas munkája kétszáz éve várja a napvilágra jövetelt. Az országgló fejedelem bámulatos teológiai műveltsége itt bontakozik ki a maga szerteágazó teljességében. Amint S ő t é r István írja a francia szellemnek magyarországi hatásáról szóló könyvében (1940, 31): Pascal és a Port-Royal késői utóda az elvesztett földi tartományok helyett gazdagabbakkal kárpótolta magát... Az elmékedő Fejedelem a legnagyobb problémákat állította föl önmagának, olyanokat, amiket csak a Hit segítségével oldhat meg a gyarló emberi elme. Mintha ebben is megnyilatkozna valami aszkétikus elszántság Rákóczi részéről: fölkeresi a gyötrő, kínzó rejtélyeket, hogy elszenvedje az értelem végességének ciliciumait és végül gyermeki hittel nyugodjon meg az Egyház tanításában. Azokra a kérdésekre; amikre B a y l e, M o n t e s q u i e u, V o l t a i r e a fölvilágosodás szellemében válaszoltak, Rákóczi a hit szavával felel.

A *Meditációk* kiadását nemcsak az indokolja, hogy a magyar történelem egyik legnagyobb alakjának legteljesebb írói megnyilatkozása, hanem az is, hogy a tizennyolcadik századi magyar gondolkozásnak ez a munkája az európai szellemi élet történetébe is beilleszthető dokumentumokkal bővelkedik. Rákóczi emlékével szemben még súlyos köteleseink vannak.

(Kolozsvár.)

Zolnai Béla.

ERDÉLY

ERDÉLYI BIEDERMEIER.

Legnehezebb azokat a dolgokat definiálni, amik nyilvánvalóan előttünk vannak, de az élet ezerféleségéből nem absztrahálhatók. Ilyen a biedermeier lelkiség is, amelyet, amíg benne élünk, nem vettünk észre és amelyet csak akkor fedezhettünk föl, a múltban, amikor már erős ellentétbe kerültünk vele. Ennek a biedermeier életformának sokfajta és sohasem kielégítő — a német, magyar és francia kutatásokban fölmerült — definícióját veszi revízió alá Baróti Dezső szegedi egyetemi magántanárnak könyve a francia irodalomban, művészetben és életben megnyilvánuló, száz-százhusz évvel ezelőtti biedermeier-izlésről (*Études Françaises* 21). A sokféle szempont mérlegelése után Baróti sem jut más konklúzióra, mint arra, amit nálunk már Thienemann Tivadar hangsúlyozott (*Irodalomtörténeti alapgalmak*, 1930), hogy a biedermeier-lelkiség nem más, mint a polgárság uralomra jutása az irodalomban, a polgári élet magatartása, gondolkozási formája, közéleti ízlése, mérsékelt temperamentuma.

Biedermeier és polgárság azonosítása valamikor annyira ment, hogy például Farkas Zoltán, a biedermeier-ről írt, nálunk úttörő könyvében kijelentette: magyar biedermeier nincs, mert nálunk nem volt megfelelő polgári élet...

Ezzel a felfogással szemben megkísérlem (*A magyar Biedermeier*, Franklin, 1940) annak kimutatását, hogy van egy időhöz, történelmi kialakuláshoz és elvirágzáshoz nem kötött örök biedermeier is. Egy „általános” emberi lélekalkat, amely megnyilvánulhatott már a klasszikus korban is és amely a XVIII. században már biedermeierre virágzott volna, ha a deista filozófia légkör, a forradalom felé gravitáló társadalmi helyzet és az új, „heroikus” neo-klasszicizmus nem akadályozta volna meg kifejlődését.

Mindenképpen úgy áll a dolog, hogy a biedermeiert nem kizárólagosan polgári miliőben kell keresnünk. Megerősíti ezt a felfogást az a tanulmány, amelyet Tóth László írt *Erdélyi biedermeier* címmel és amely a *Széphalom* XII. kötetében jelent meg.

Tóth László Ujfalvy Sándornak Gyulai Farkastól nemrég kiadott *Emlékiratai* (Kolozsvár 1941) alapján rajzol képet arról, hogy milyen volt Erdély társadalmi és családi élete a múlt század huszasharmincas éveiben. Ez a társadalom vezető rétegeiben nem polgári, hanem nemesi volt és centrumait nemcsak a városokban, hanem falusi kuriákban is keresnünk kell. A takarékoság, a lassú vagyongyűjtés, a kapitalista ételszemlélet — csupa biedermeier erények! — már ebben a zentri-világban megtalálhatók, a feudális és patriarkális főnemes-nemes-polgárjobbágy rétegződés társadalmi különbözőségei mellett. Az önellátásra berendezett házi gazdálkodást a biedermeier polgárság nyilvánvalóan a nemesi életformától is örökölte. Ujfalvy Sándor apja, Sámuel, ennek a puritán gyakorlati életeszménynek megtestesítője volt. Halálakor két rend ruha, egy nyolcévés csizma és egy nyolcévés kalap tették ki a gaz-

dag nemesnek öltözékét. Kalmárnak csak úgy kölcsönzött pár száz forintot, ha a rendes kamat mellett néhány sing durva posztót, gyolcsot, zsebkendőt, kalapot vagy néhány kaszát-kapát, egy kevés cukrot, kávét hozott Debrecenből... Gyertyát és szappant otthon készített. A téli estén a család az öreg kályha körül gyült össze. A nyitott tűz lobogó lángja mellett folyt a munka, fonás, varrás, olvasás...

Döbrentei Gábor és az erdélyi arisztokrácia biedermeier stílusához értékes dokumentumokat hozott napvilágra Jancsó Elemér publikációja, amely Döbrentei Gábornak egykori tanítványához, gróf Wass Györgyné, született Gyulai Franciska grófnőhöz 1843-1848-ban írt leveleit tartalmazza (Széphalom-Könyvtár 34). A levelek néhány részlete jellemző példáját mutatja a biedermeier édeskés, finomkodó modorának, amely nem zárja ki az élet realitásainak józan elfogadását és megbecsülését.

Döbrentei levelei tele vannak pénzügyi részletekkel, amik az általa kiadott *Berzseny*-versek költségeire vonatkoznak... Aztán, a reálidealizmusnak boldog vegyülete gyanánt, egy prózai ajándékhoz ír negédes kísérőlevelet, fennkölt és egyben kellemkedő modorban:

Tisztelt Barátném, *pour vos jolies mains* küldök egy szelet szappant, melyet Ujjalvy Sámuel régi becses barátom fog Nagysádnak átadni. Amint meglátám Pesten Zmáti nevű magyar illatárus új boltja árutárában kitéve, azonnal Nagysád jutott eszembe s feltevéem magamban... egy szeletkével kedveskedem. Gondolnám, nemcsak borítéka lesz nyájaskodó, hanem belől is igazán gyengéd. S amint vele mosogatni fogja Nagysád a szép kezét, ugyebár azt fogja mondani, írjunk hát egy-két sort a szép kézzel budapesti [így!] barátunknak...

Keble becsülte barátnéjának, ennek a magában édesen andalgó léleknek nem mulasztja el Döbrentei azokról az egri feredőkről is írni, amelyek a testnek oly jót tesznek! Aztán egy házassági tervét adja elő, Gyulai Lajos és Teleki Blanka irányában. Az együvértartozás indokolása valósággal remekműve a gyöngéden szóvirágoskodó, nyájas biedermeier öntudatlan maga-leleplezésének:

Lajosnak oly kedves, szívélyes nő kellene, aki nyájaskodó igézzel kimelegítené belőle nemes kényeit, meg el nem fáradna az enyelgés folytatásában és Blankát meg csak olyan férj vonzaná mindig arany kapcsaival, ki tiszta körü szabad érzelmeinek követ-hetéseit engedné s az ő akaratához simulgatna, midőn osztán a férj kényes bánása módjával Blanka mégis önként hajlanék.

A szomorú agglegénységben maradó Döbrenteinek plátói udvarlásai-ból és a főntebb közölt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a biedermeier nem kizárólagosan polgári életforma volt, mert nemes idealizmusával és szolid, becsületes anyagiasságával az egész magyarság művelt rétegeit áthatotta.

(Kolozsvár.)

Zolnai Béla.

FEKETE KOLOSTOR.

Nem szeretem a híres könyveket, a kiadói reklámmal kötelezővé tett olvasmányokat, a divatos írókat, akiknek réztáblája van a hiszékeny lelkek kapui alatt, a „minden művelt ház asztalán helyet foglaló legszebb ajándékot”: valami ellenkezés-ösztön diszkreditálja előttem a hangos és közhírű dicséretet. Talán ez az oka — elismerésképpen mondom —: csak most jutottam hozzá, tizenegy évvel a megjelenése után, hogy elolvassam a *Fekete kolostor*-t. Egyszer már, ezelőtt öt évvel, azon a ponton voltam, hogy megveszem, franciául. Egy straszburgi boltban nézegettem a csábításra kitett csemegéket és kezembe került. De odajön hozzám az ügyetlen tulajdonos és a fülembe sugja: — Ezt a könyvet igen dicsérik, uram! — Ijedten visszatettem a polcra.

Mi a titka ennek a *malgré lui*, akaratlanul remekbe készült írás-műnek? Szerzője nem született „vérbeli” írónak (mely profán szó) és ha nem tölt el négy évet internáltságban az Atlanti-óceán egyik nyaraló-szigetén, talán egy sor sem marad utána. Vannak mondatai, amik olyan tompán konganak, mint a jogírásszok segédhivatali szabványiormulái. És mégis... Vagy talán éppen azért, mert nem akar mesterkedni: egyszerűségében is, írói eszközök nélkül, mesteri művet alkotott. Ebben van éppen a művészete.

„Órákon át, holtra fáradva loholtam a kazamaták előtt föl és alá, hogy tudatomba verjem a fogságot, hogy hozzátapadjak a szennyes perchez, a szörnyű valósághoz...” — írja Kuncz Aladár. A szabadság elvesztése, az ártatlanok börtönszenvedése, a mártirok halál-készülete úgylátszik az emberiség leggyötrőbb, legtermékenyebb élménye. Minden más lelki szituáció eltörpül emelett az ősi, ösztönös érzelmeket felszabadító inspiráció mellett. Tavasz ébredése, őszi liget hervadása, a kedves „liliomszépsége”, enyelgő trillák, dekadens világfájdalom és az önösnek méla gögje: — költői témajátékká haloványúlnak az egyetlen fájdalom, a tragikus¹ humánus, a bilincsbe vert test és szellem fortissimo-hangjaitól.

Akármerre nézünk: mindenütt börtön, tele van fogságok rajzával az irodalom, siralomházak képével a festészet. P e t ő f i még a hegyvidéket is rabságnak nézte és börtönéből szabadult a rónák végtelenjének látására. Ha a börtön élménye hiányzott is életéből, képzeletében láncot csörget és átkot talál ki, mely a zsarnok fejére száll. Az „apostol” börtön-szenvedéseiben pedig a saját vágybeli mártírságát élte át. C s e n g e y Gusztáv *fogoly lengyele*, aki szembeszáll a gögös cárral, szintén ilyen élménypótló fantázia szüleménye... B a t t h y á n y i, az aradi tizenhárom rabsága: a Halálnak hősi kapuja, ahol az élmény főnségében már szinte megszűnik az élmény és a nemzeti tragédia komorsága elriasztja a szelid Muzsikát. André C h é n i e r még megérte, hogy a fiatal nő rabságának helyzetdalába a maga lelki kínjait is belekomponálhatta, — a „még élni akarok!” Antigone-motivumát — aztán forradalmár életét maga is a forradalom áldozataként fejezte be.

A börtön zarándokhellyé magasztosul, de sokszor belépődíjas turisztikai látványossággá süllyed, mint a chilloni vár, vagy If-sziget kazamatája, ahol a titokzatos Vasárlarcos élete emésztdődött el a nyirkos kőpadon.

Az idegenvezetőnek naponta husszor megismétlődő, bántóan banális szövege romantikus történeti regények, ifjúsági olvasmányok ízetlen reminiszcenciáival keverődik... A *Fekete kolostor* szövege örökérvényűséget éreztet a muló pillanat megrögzítésével: „Mindjobban sápadozva s mind gépiesebben egyre csak hozzáadtam az új napot a régiekhez. Olyan végtelenre nyúlt már a napok sora, hogy elvesztettem tájékozódásomat.“

Paul Valéry *Eupalinos*-ában mondja Szokratesz: soha nem volt más börtönöm, mint a testem. A börtön még másodlagos élményként is örök inspiráló forrása a humánus érzéseinek. Baudelaire, a *gonosz virágok* poétája, a Valóság gyűlöllője és szörnyű valóságok sátánimádója: Delacroix képéhez — *Tasso a börtönben* — szonettet ír, gyönyörködve benne, hogy a Költő rabságban is kéziratot szorongat görcsös kezében, borzalmak tanyáján szépet álmodik. Üldözöttek katakombái, forradalmárok olombányái, királyok, cárok csöcselékmegevető rabsága, újítkó várfogsága, Servet monológja, idegrohamai a máglyahalál előtt: — boldogtalanságban mennyivel szegényebb lenne az emberiség az égbekiáltó gyötrelmek nélkül! Mintha ez a börtöniség adna mélyebb értelmet az egész földi siralomvölgynek. A szabadulásvágy fölszálló zsoldtára: *de profundis clamavi*.

Témában, művészi átélésben a börtönélet önként nyújt bizonyos epizód típusokat, amik olyanok, mint az irodalmi műfajok hagyományos motívumai. A szabadság elhagyása, az első följajdulások, fölcskillanó reménysugár, lázongások, titkos levélküldés, kétségbeesés, apathia, emlékezés a régi boldogságra, szökés... Idilli intermezzók, mint Rákóczi bécsújhelyi börtönének egyik jelenete, mikor a Fejedelem gyermeki örömmel eteti cellája ablakából a vízzel teli várárok halacskaít, a szabadon uszó hattyut. Földेरülő bájosság, mely annál fájóbban érezteti a légkör tragikus feszültségét. Aztán a szabadulás hírnöke, aki a legendában angyalnak képét sugározza... Vagy a végső elhagyatottság Gretchen-örültsége. A szabaduló fogoly megírta „börtöneinek“ szenvedését, emlékezéseit. Új életre készült a rabság évei alatt. Irányítani fogja egy ország irodalmát. Megformálja a bűnös emberiséget. Börtönbe veti a bebörtönzöit...

Kuncz Aladár olyan halk lelki finomsággal, mint amilyen ő maga volt, a fekete kolostort a trianoni Erdéllyel cserélte föl.

(Kolozsvár.)

Garáza Péter.

DÖBRENTAI LEVELEI.

A *Széphalom* XII. kötetében Jancsó Elemér Döbrentei Gábor leveleit közölte. A kiadó jegyzeteihez legyen szabad a következő megjegyzéseket fűznöm.

1. A 45. lapon Paget-néről van szó, a jegyzet ellenben férjéről. Paget Jánosról szól.

2. Paget-né sohasem volt özv. Bánffy Lászlóné. Bánfytól elvált, mert Wesselényi Miklósbá volt szerelmes. V. ö. erre vonatkozólag Kolozs-

vártott található leveleit, melyek alapján a *Hungarian Quarterly*-ben (1939/40) közölt Paget-életrajzomban kis vázlatot írtam róla.

3. Megemlíthető lett volna, hogy Wesselényi Polixena jeles író nő volt, akinek *Utazásom Olaszországban* c. kétkötetes munkája méltatlanul elfeledett könyv.

4. Paget-nek a Nemzeti Múzeumban őrzött angol nyelvű naplói nem tudnak arról, hogy Paget Bemnek egyik szárnysegédje lett volna.

(Budapest.)

Balogh József

MEGJEGYZÉS BALOGH JÓZSEF ÉSZREVÉTELEIRE.

Paget Jánosra vonatkozó adataink Szinyei József a *Magyar írók élete és munkái* c. könyvéből vettem (X., 90—92, 1905). Itt szószerint ez áll: Paget János Olaszországban „1835-ben véletlenül megismerkedett báró Wesselényi Polyxeniával, özvegy báró Bánffy László-néval, kit később nőül is vett és Gyéresen telepedett le.” Később, Paget János 48-as szerepével kapcsolatban azt írja Szinyei, hogy Paget „mint Bem tábornok egyik szárnysegéde a Szeben melletti első balsikerű ütközetben részt vett, valamint a város bevételénél is jelen volt.” Nem tudom, Szinyei honnan vette adatait, de amennyiben tévedett, úgy a helytelen adatok hibámon kívül kerültek Döbrentei-cikkem jegyzeteibe.

(Kolozsvár.)

Jancsó Elemér.

VISSZHANG

Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter mondotta a parlamentben: „Európai hivatású, de gyökeresen keresztény magyar világszemlélet alapján állok. Ez a világszemlélet konkrét és pozitív, ezer esztendő alkotások és áldozatok szentesítették, a magyar mult nagy szellemei veritékükkel építették. Tehát csak addig van európai létjogosultságunk, amíg ezt a tiszta és magasrendű történelmi magyar világszemléletet képviseljük. Ennek a világszemléletnek be kell jutnia minden iskolába és kultúr-intézménybe anélkül, hogy nemzetiségeink jogos kultúrigényeit a legkevésbé is sértené.”

*

Márai Sándor írja Röpiratában: „A legyőzött Franciaországban ma, a fegyverszünet harmadik évében kétszáznegyven folyóirat jelenik meg. A három-négy oldalra lesóványodott franciu napilapok egy teljes oldalt szentelnek ma is irodalmi és tudományos kérdéseknek. Giraudoux Párisban zavartalanul foglalkozhat irodalmi tanulmányaival. A németek a francia irodalmat, művészetet, tudományt gondos tiszteletadással illeték. . .”

*

Antal István miniszter mondotta zentai beszédében: „Ezen az ősi bácskai földön évszázadokon át zavartalan együttműködésben éltek az ittlakó népek a magyar Szent Korona békét, igazságot és kiegyenlítést teremtő hatalma alatt. Erős a hitem, hogy a békés együttélés és testvéri együttműködés a jövőben is teljessé válik ezen a sokat szenvedett földön s az itt élő nem magyarajkú testvérek mindegyike megtalálja az utat a nemzetfenntartó és államvezető magyar nép szívéhez. Ez semmiesetre sem fog a magyarságon mulni, mert a magyarság ősi hagyományaihoz képest ma is mindent elkövet a békés együttélés és összehangzott kollaboráció megteremtésére. A magyarság e békés, kiegyenlítő magatartása ősi államvezetési és államfenntartói tulajdonságainak csodálatos művészetéből fakad s e művészet lényege: bölcs mértéktartás, nagylelkűség, a megértő megoldások keresése és mások jogos érzékenységének tiszteletben tartása.”

*

Hóman Bálint mondotta a Történelmi Társulat emlékülésén: „Klebsberg az elsők között volt, akik ráeszméltek arra, hogy a magyar jövő munkálását életgyökereiben megtámadott magas művelődésünk megmentésével kell kezdenünk, hogy Nagy-Magyarország újjászületésének legfontosabb előfeltétele a magyar művelődés, a magyar írók, művészek, tudósok élet- és munkalehetőségeinek a biztosítása, a népművelés és a magas művelődés problémái, amelyeknek párhuzamos fejlesztésével iparkodott művelődésünk színvonalát magasra emelni. Minisztersége első lustrumában a hangsúly mégis a magas művelődésen s különösképpen a tudományon volt, mert a mulasztások és tévedések, a közömbösség és részvétlenség, az anyagi elesettség és a szellemi csüggedés rombolásai miatt itt volt legsürgősebben szükség a segítségre”.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Gál István: *Babits és az angol irodalom*. Debrecen, 1942, 8° 140 l. — A mintaszerű és gazdag anyagot nyújtó disszertáció a Debreceni Angol Dolgozatok 7-ik füzeteként jelent meg, a Tisza István-egyetem angol szemináriumának kiadásában. A sorozat eddigi, kitünő témaválasztásról tanuskodó publikációi, mind az összehasonlító irodalomtörténet körébe vágnak: 1. Fest S., Skóciai Szent Margit magyar származása, 1940. — 2. Maller S., Ossian Magyarországon, 1941. — 3. Makay Attila, Grófi Dessewffy József angol irodalmi műveltsége, 1941. — 4. Szirbók F., Az angol nyelv Magyarországon, 1941. — 5. Jakabfi L., Az angol irodalom és a Vörösmarty-Bajza-Toldy-triász, 1942. — 6. Balogh L., Szász K. angol irodalmi fordításai, 1942.

Jancsó Elemér: *Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához*. A kolozsvári Ferenc József-egyetem Összehasonlító Irodalomtörténeti Intézetének kiadmánya. Szeged, 1942, 8° 24 l. — Széphalom-Könyvtár, 34. sz.

Tóth László: *Erdélyi biedermeier*. Szeged, 1942, 8° 19 l. — Széphalom-Könyvtár, 33. sz.

Délvidéki Szemle, szerk. Koltay-Kastner Jenő, 1942, 11. sz. — A 449. lapon: Szimyei Merse Jenő megemlékezése Klebelsberg Kunó grófiról. — A 486. lapon: Katona Imre, az Ortutay-szeminárium tagja, népmesét közöl Tápéról. A mese, amely régi diszparát motívumokat konglomerál össze, kitünő bizonyíték arra, hogy a mese nem a multból megmaradt emlék, még kevésbé „irodalom“, hanem folyton alakuló, modernizálódó, magasfokú kifejeződése a népleleknek és mint ilyen, a néprajznak legfőbb tárgya. 1942-ben is teremődik mese és a mai kornak ilyen stílus-tüneteit mutatja: „a várkisasszony gondolta: Péntöknek sok pénze van“; „élős bortván táncoltak“; „ugyanígy“ (ismétlődés helyett!); „verje ki belőle az ördögöt“; „föltarisznyásztak“; „mögvaltotta az örök üdvösségnek.“

Berczeli A. Károly: *Höskor*. Válogatott versek. Bp. Lévai, é. n. [1942] 8°, 252 l. — Aba-Novák Vilmos festő emlékének ajánlva. A kötet végén fordítások Janus Pannonius verséből, olasz költőktől (Petrarca, Ugo Foscolo stb.).

Erőss Alfréd: *A megváltás*. A megváltás dogmája Scheeben teológiájában. Kolozsvár, 1942, 8° 78 l.

Gyárfás Elemér: *A püspökválasztási jog a gyulafehérvári fogarasi görög kath. egyházmegyében*. Cluj-Kolozsvár, 1929. — Az Erdélyi Kath. Akadémia kiadványa.

Szimonidesz Lajos, *A Mercurius Veridicus Ex Hungaria húrrom száma 1710-ből*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1940, 8°, 12 számozatlan levél. — Facsimile-kiadás a Podmaniczky-Dégenfeld-Schomberg-könyvtár példánya alapján.

Imre Sándor: *A nevelés válsága a két világháborúban*. Bp., 1942, 8° 27 l. — A 15. lapon: „Nem törekedtünk rendszeresen sem a nemzeti tudatosság, sem a nemzetért való felelősség kifejelesztésére, tehát nem fejlődhetett ki bennünk nemzeti önismeret sem; nem növeltük az együvé-tartozás érzését és az együttműködés készségét tervszerűen, tehát nem volt meg a nemzet egységének lelki alapvetése.“

Lyka Károly: *Nemzeti romantika*. Magyar művészet 1850-től 1867-ig. Hatvannégy képtáblával. Budapest, Singer és Wolfner, 1942, 8° 348 l. — A 10. lapon: „A bécsi magyar technikus-hallgatók egyesületet alapítottak Szily Kálmán vezetésével s két évre havi 50 forintot biztosítottak Izsó Miklósnak, hogy Münchenbe mehessen tanulni.“

Cs. Szabó László: *Haza és nagyvilág*. Franklin [1942], 8° 360 l. — A szerző, aki ma kétségtelenül legkiválóbb képviselője hazánkban a tudós, de lírai essaynek, a formában is sok újat hozott. (V. ö. pl. első novelláit, a Széphalom 1928-ik évf.-ban.) Bűnözők c. kötetéből idézzük ezt a szép mondatot: „Grotiusról, a nagy hollandról mesélik, hogy Lucanus

zsebkiadásától soha el nem vált, csókolgatta, úton, hivatalban beleolvasott. A régiék évente átvették Vergiliust, Horatiust s főleg Cicerót; akadt aki a római ügyvédnél újabb szerzőről haláláig sem hallott."

Jean Schlumberger: *Jalons*. Marseille, Sagittaire, 1941, 8° 215 l. — A Francia Akadémia idej nagyjuttalmának kitüntetteje rövid tanulmányait gyűjtötte össze ebben a kötetben. Nem „ragyogó” tollal megírt lapok, de a szerző a mai Franciaországnak legújabb problémáihoz nyúl hozzá. Szól az individualizmus alacsony és eszményi fajtáiról, a „csodavárás”-ról, a vezető írónak a tömegetől való elszakadásáról, a liberalizmus válságáról.

Husztli József: *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Bp. M. T. Akadémia, 1942, 8° 380 l. — A 213. lapon a Széphalom említése.

Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai, tanítványai. Bp., Nyelvtud. Társ. 1942, 8° 524 l.

Charles Bailly: *Intonation et syntaxe*. Genève, 1941, 8° 10 l.

Garai József: *Az erkölcsi nevelés alapelvei Montessori rendszerében*. Szeged, 1938, 8° 112 l. — Közl. a szegedi Ferenc József-egyetem Pedagógiai-lélektani Intézetéből, 25. sz.

Kristófi György: *Királyhágón imeni írók Erdélyben*. Kolozsvár, 1942, 8° 252 l. — Kolozsvári Tudományos Könyvtár, 2. sz. A Rothermere-alap jövedelméből kiadja a Ferenc József-egyetem.

Tonelli Sándor: *Száz év előtt. 1942. Az Országos Iparegyesület alapításának esztendeje*. Bp., 1942, 4° 94 l. — A 24-46. ll.: Művészet. Szellemi élet. Sajtó. (Adalékok a biedermeier-kor arcképéhez.)

Gustave Flaubert: *Érzelmek iskolája*. Regény. Ford. Gyergyai Albert Második kiadás. Révai, [Budapest, 1942] 8° 584 lap és 27 lap bevezetés a fordítótól. — A bevezetésből: „A szimbolisták s a tiszta művészek Remy de Gourmont-tól Hoffmannsthal-ig a nyelv-művészet dialógját ünnepelték az Education-ban, a pontos és árnyalatos stílust, amely egyetlen mondatot, egyetlen szót sem bír a véletlenre.” — A fordító tudós jegyzetei számos magyar utalást tartalmaznak. — Az 582. lapon „Prudhomme” alakjáról és Henry Monnier-ről.

Magyar Könyvszemle 1942 júl. — A 267-289 lapokon Szemző Piroksa értékes adalékokat szolgáltat a magyar biedermeier szellem-történetéhez, közölve néhány pesti kiadványnak illusztrációit, amelyek főleg Adalbert Stifter munkáihoz készültek.

Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Révai [Bp. 1942], 8° 112 l. — A 65. lapon: „A magyarság létezéséhez való jogának legfőbb bizonyítéka a magyar alkotmány sérthetatlensége, a szentistváni állameszme töretlensége és a magyar nyelv. Nem lehet történelmi véletlen egy nyelv megmaradása, gazdagodása, elevevége és virágzása ezer éven át, olyan hatások és befolyások közepette, amilyenekkel a magyar nyelv szelleme évezreden át viaskodni volt kénytelen.”

Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György: *Werböczy István*. Előadások Werböczy halálának 400 éves fordulójára alkalmából. Kolozsvár, 1942, 8° 218 l. — Az Acta Juridico-Politica 2. kötete. — A 141-194. ll. a Tripartitum bibliográfiája Csekey Istvántól.

Horváth Barna: *A géniusz pere*. Sokrates, Johanna. Kolozsvár, 1942. — Acta Juridico-Politica, 3.

Ernst Hauler: *Der Bauer in deutschen Dichtungen der Gegenwart*. A paraszt mai német költőknél. Nagykároly, 1942, 8° 42 l. — A kolozsvári Ferenc József-egyetem Germán Philologiai Intézetének kiadványa.

Kósa János: *II. Rákóczi György*. Bp. é. n. [1942] Franklin, 8° 182 l. — A Szeffü Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar Életrajzok 5. kötete.

Gábrriel Asztik: *Abélard*. Gödöllő, 1942, 8° 33 l.

Gerlótey Jenő: *A költő. Valéry tárlatai*. Debrecen, Helicon, 1942, 8° 82 l. — A dolgozat fejezetei: Klasszikus sajtóságok és a Földközi tenger. Poésie pure. Az irodalmi mű rejtő szerkezetéről. Valéry alkotói. Klasszikus egyénítés. Távolatok. Jegyzetek.

Györy János: *P. Mester franciaországi olvasmányai*. — Különny a Magyarságtudomány (szerk. Ortutay Gyula) 1942. évf.-ből, 17 l.

Kornis Gyula: *Nietzsche és Petőfi*. Bp., Franklin, 1942, 8° 45 l.
Südosi-Forschungen, szerk. O. Valjevic. München, VI. köt., 3. sz.
 — A 696-ik lapon M. Schwartz kritikája B. Gesmey dolgozatáról: Les débuts des études françaises en Hongrie (1789-1830), Szeged, Egyetemi Francia Intézet.

Augusta O. Vértes: *Descartes chez les Lapons*. Paris, 1937, 8°.
 (Különnyomat a Revue de Littérature Comparée-ból.)

Délvidéki Szemle; szerk. Koltay Jenő. 1942. júl. — Hóman Bálint cikkéből: „A tudomány eredményei lehetnek nemzetköziek, de művelése csak akkor lehet eredményes és gyümölcsöző, ha nemzeti alapon történik. A tudomány művelőinek ismeretanyaga, fölfogása, szelleme, módszere is magyar kell, hogy legyen...” — Halasy-Nagy József tanulmányából (Optimizmus és pesszimizmus): „Hősi élet és hősi akarat mindig optimista lélekből fakad. Mert az optimizmus nem a lélek langyos fürdője, amelyben tétlenül ül az ember...”

Imre Sándor: *Háborús élet, Megújulás, Nemzetnevelés*. Studium, Bpest, 1943, 8° 348 l. — A tanulmánykötet 129-ik lapjáról, 1915-ből kelteztve: „Lehetően minden emberben meg kell indítani a kívülről eredő kötelességnek belsővé alakulását: a közért való felelősséggézés kifejeződését.”

Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc*. Bpest, Franklin, 8°, 224 l.

Magyar versek könyve. Szerk., bev. és jegyzet-szótárral ellátta Horváth János. Második, bővített kiadás. Bpest, 1942, a Magyar Szemle kiadása, 8°, 784 l., a kötet védőborítékát és kötéstábláját J. G. E. s Ernő festőművész tervezte. — A Bev. 26-ik lapjáról: „Régen a művelt embernek illett olvasnia Bonfiniét, Pázmány Pétert, de azon senki sem ütközött meg, ha Balassi verseit, vagy a Zrínyiászt nem ismerte. Ma viszont nem kívánjuk meg, hogy minden művelt ember figyelemmel kíséresse az egyházi irodalom vagy az egyes szaktudományok napi termelését, ... ellenben igen is illendőnek tartjuk, hogy minden művelt ember ismerje, olvassa korának jobb költői műveit.”

SZÉPHALOM

SZERKESZTI

ZOLNAI BÉLA

XIII. KÖTET

	Lap
HALÁSZ EMMA: Nisard magyarországi hatása	3—52
DÉRY ZSUZSA: Irányi Dániel	53—65
VÉRTES MAGDA: Francianyelvű színelőadások Magyarországon	66—72
ESZMETÖREDÉKEK. — Van Tieghem világirodalom-története. (Zolnai Béla.) — Szerepjátszás és szóvállalás a nyelvben. (Trencsényi-Waldapfel Imre.) — Fölszólalás a könyvkötészet ügyében. (Garázd Péter.) — Rákóczi- emlékek. (Zolnai Béla.)	73—80
ERDÉLY. — Erdélyi Biedermeier. (Zolnai Béla.) — Fekete kolostor. (Garázd Péter.) — Döbrentei levelei. (Balogh József.) — Megjegyzés Balogh József észrevételeire. (Jancsó Elemér.)	81—85
VISSZHANG. — BEKÜLDÖTT KÖNYVEK	86—88

SZEGED